T.C KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ÇALIŞMA EKONOMİSİ ANABİLİM DALI

ÇALIŞMA EKONOMİSİ BİLİM DALI

24 OCAK 1980 KARARLARININ ÇALIŞMA YAŞAMINA ETKİLERİ: 1980'DEN 1989 BAHAR EYLEMLERİNE

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

DİCLE MEMİŞ

KOCAELİ 2019

T.C KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ÇALIŞMA EKONOMİSİ ANABİLİM DALI

ÇALIŞMA EKONOMİSİ BİLİM DALI

24 OCAK 1980 KARARLARININ ÇALIŞMA YAŞAMINA ETKİLERİ: 1980'DEN 1989 BAHAR EYLEMLERİNE

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

DİCLE MEMİŞ

DOÇ. DR. AZİZ ÇELİK

KOCAELİ 2019

T.C. KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇALIŞMA EKONOMİSİ ANABİLİM DALI
ÇALIŞMA EKONOMİSİ BİLİM DALI

24 OCAK 1980 KARARLARININ ÇALIŞMA YAŞAMINA ETKİLERİ: 1980'DEN 1989 BAHAR EYLEMLERİNE

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tezi Hazırlayan: DİCLE MEMİŞ

Tezin Kabul Edildiği Enstitü Yönetimi Kurulu Karar ve No: 19/06/19/17

Jüri Başkanı: Doç. Dr. Aziz ÇELİK
Jüri Üyesi: Doç. Dr. Cihan SELEK ÖZ
Jüri Üyesi: Dr. Öğr. Üyesi Beril BAYKAL

KOCAELİ 2019

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER I
ÖZET IV
ABSTRACT V
KISALTMALAR VI
TABLOLAR VIII
GİRİŞ 1
BİRİNCİ BÖLÜM 5
1. TÜRKİYE EKONOMİSİNDE 1970'LERİN SONUNDA YAŞANAN BUNALIM VE 24 OCAK KARARLARI 5
1.1. 1970'LERDE TÜRKİYE EKONOMİSİNİN DURUMU 5
1.2. 24 OCAK 1980 KARARLARI 7
1.2.1. 24 Ocak Kararlarının Teorik ve İdeolojik Arka Planı 7
1.2.1.1. Yeni Muhafazakâr (Neoliberal) Yaklaşımlar 8
1.2.1.2. Çokuluslu Şirketlerin Yeni Stratejisi 8
1.2.1.3. Bazı Ülkelerde Dışa Dönük Büyüme Stratejisinin Başarılı Olması 9
1.2.1.4. Uluslararası Kuruluşların Baskısı 9
1.3. 24 OCAK KARARLARININ AMAÇLARI 10
1.4. 12 EYLÜL 1980 ASKERİ DARBESİ 15
1.4.1. SERMAYENİN 12 EYLÜL DARBESİNE YAKLAŞIMI 18
1.4.2. SENDİKLARIN 12 EYLÜL DARBESİNE YAKLAŞIMI 19
İKİNCİ BÖLÜM 23
2. 24 OCAK EKONOMİK POLİTİKALARININ UYGULANMASI VE SONUÇLARI 23
2.1. 1980-1983 ASKERİ REJİM DÖNEMİNDE 24 OCAK KARARLARININ UYGULANMASI 23
2.1.1. Dış Ticaret Politikası 24
2.1.2. Dış Borçlar 28
2.2. 1984-1989 ARASI UYGULANAN EKONOMİ POLİTİKALARI VE ETKİLERİ 29
2.2.1. Dış Ticaret Politikası 30
2.2.2. Dış ve İç Borçlar 32
2.2.3. Serbest Bölgeler 34
2.2.4. Kamu İktisadi Teşebbüsleri 35

2.2.5. Özelleştirme 37
2.2.6. Enflasyon 40
2.2.7. Ücretler ve Maaşlar 43
2.2.7.1. İşçi Ücretleri 43
2.2.7.2. Memur Maaşları 49
2.2.7.3. Reel Ücretlerin Düşmesinin Sonuçları 50
2.2.7.4. Asgari Ücret 52
2.2.8. Bozulan Gelir Dağılımı 54
2.2.9. Vergiler 57
2.3. İŞSİZLİK 59
2.4. 24 OCAK KARARLARI VE TURGUT ÖZAL'IN ROLÜ 65
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM 70
3. 1980-1983 ARASI YASAL DÜZENLEMELER VE İŞÇİ HAKLARI 70
3.1. 1982 ANAYASASI 70
3.1.1. 1982 Anayasası'nın Hazırlanmasında Sosyal Tarafların Rolü 71
3.1.1.1. TİSK'in Anayasa Üzerindeki Etkisi 71
3.1.1.2. İş Kanunu ve Kıdem Tazminatında Yapılan Değişiklikler 76
3.1.1.3. 1982 Anayasası ve Türk-İş 78
3.1.2. 1982 Anayasası ve İşçi Hakları 81
3.1.2.1. 1982 Anayasası ve Sendika Hakkı 81
3.1.2.2. 1982 Anayasası ve Toplu Pazarlık- Toplu İş Sözleşmesi Hakkı 84
3.1.2.3. 1982 Anayasasında Grev Hakkı ve Lokavt 85
3.1.2.4. Çalışma ve Sözleşme Özgürlüğü: 87
3.1.2.5. Çalışma Hakkı ve İş Güvencesi 88
3.2. 12 EYLÜL SENDİKAL MEVZUATI 89
3.2.1. 12 Eylül Sendikal Mevzuatında İşverenlerin Rolü ve Etkisi 90
3.3. 2821 SAYILI SENDİKALAR KANUNU 98
3.4. 2822 SAYILI TOPLU İŞ SÖZLEŞMESİ GREV VE LOKAVT KANUNU 106
3.5. ÇALIŞMA HAYATINI DA ETKİLEYEN DİĞER 12 EYLÜL DÖNEMİ YASALARI 108
3.6. ANAP DÖNEMİNDE ÇALIŞMA HAYATINI ETKİLEYEN YASALAR 110
3.7. 12 EYLÜL DÖNEMİNİN ÇALIŞMA HAYATINDAKİ KOÇBAŞI: YÜKSEK HAKEM KURULU 111
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM 117
4. 1980'LERDE SENDİKAL HAREKET TOPLU İŞ SÖZLEŞMELERİ VE İŞÇİ EYLEMLERİ 117

4.1. 1980'LERDE SENDİKAL HAREKET VE SENDİKALAR 117
4.1.1. Türk- İş 119
4.1.2. Hak-İş 133
4.1.3. Disk 134
4.1.4. Sendika Üye Sayıları ve Sendika Üyeliği 136
4.1.5. Sendikasızlaştırma ve Depolitizasyon Politikaları 139
4.1.6. Kamu İşveren Sendikaları 141
4.2. TOPLU İŞ SÖZLEŞMELERİ 143
4.2.1. Kamu Kesimi Toplu Sözleşmeleri 148
4.3. İŞÇİ EYLEMLERİ 154
4.3.1. Grev Hakkı ve Kullanımı 154
4.3.2. Grev Ertelemeleri 160
4.3.3. Lokavt 161
4.4. GREV DIŞI EYLEMLER 162
4.4.1. Bir Dönüm Noktası: 1989 Bahar Eylemleri 162
4.4.2. Diğer Grev Dışı Eylemler 165
4.4.2.1. Direnişler 166
4.4.2.2. İşi Yavaşlatma ve Durdurma 166
4.4.2.3. Viziteye Toplu Olarak Çıkma 167
4.4.2.4. Fazla Mesaiye Kalmama 167
4.4.2.5. Miting Ve Toplantılar 168
4.4.2.6. Gösteri ve Yürüyüşler 168
4.4.2.7. Servis Araçlarına Binmeme 169
4.4.2.8. Yemek Boykotu 170
4.4.3. Diğer Önemli Grev Dışı Eylemler 171
SONUÇ 174
KAYNAKÇA 179

ÖZET

24 Ocak kararları ekonomik ve toplumsal yapıyı derinden etkileyen uygulamaları içermesi nedeniyle, Türkiye tarihinde önemli bir yere sahiptir. Bu çalışmada Türkiye'de 24 Ocak 1980 kararları ile uygulanan ekonomi politikalarının çalışma hayatı üzerine etkileri incelenmiştir. Tezde ilk olarak 24 Ocak kararlarının kabul edilmesinin arkasında yatan teorik ve ideolojik nedenler araştırılmıştır. İkinci olarak 24 Ocak kararlarının ekonomi politikaları boyutu ele alınmıştır. Bu incelemenin ardından, bu kararların dönem boyunca oluşturulan Anayasa ve çalışma yasalarına etkisi ve son olarak da 24 Ocak kararlarının sendikal faaliyetler ve grevlere etkisi incelenmiştir. Çalışmanın amacı, 24 Ocak kararları ile uygulanan liberal ekonomi politikalarının, 1980'li yıllar boyunca emek-sermaye açısından neden olduğu dönüşümü incelemektir. Bu inceleme yapılırken, ekonomi politikalarının, toplumsal, siyasi ve insani boyutu birlikte ele alınmıştır. Tezin tamamında 24 Ocak kararlarının 1980'ler boyunca hem sermaye hem emek açısından meydana getirdiği değişim ele alınarak bu değişimin sonuçları incelenmiştir. 24 Ocak kararları 1980'li yıllar boyunca emek-sermaye dengesini emek aleyhinde bozmuştur. Çalışma, 24 Ocak 1980'de kabul edilen kararlar ile başlayan ve 1989 Bahar Eylemlerine kadar süren dönemi kapsamaktadır. Çalışmada 1980-1989 arasında uygulanan ekonomi politikaları, Anayasal ve yasal düzenlemeler, sendikal hareket ve işçi eylemleri ele alınarak 24 Ocak kararlarının çalışma hayatı üzerinde oluşturduğu değişimler incelenmiştir. Çalışmanın sonucunda, incelenen dönem ve kıstaslara göre 24 Ocak kararlarının özellikle emek kesiminin çalışma hayatını önemli derecede olumsuz etkilediği ve emek-sermaye açısından emek aleyhine bir dönüşüm gerçekleştirdiği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: 24 Ocak kararları, 1980'li yıllarda çalışma hayatı, emek-sermaye dönüşümü.

ABSTRACT

The 24th January decisions have an important place in Turkey's history because they contain practices that deeply affect economic and social structuıre. In this tudy, the effects on the working life of the applied economic policies in Turkey with the decisions of January 24th 1980 were examined. In the thesis, firstly, the theoretical and ideological reasons behind the adoption of the 24 January decisions were investigated. Secondly, the dimension of economic policies of 24 January decisions were discussed. After this review, the effect of these decisions on the Constitution and labor laws established during the period, and finally, the effects of 24 January decisions on trade union activities and strikes were examined. The aim of the study is to examine the transformation caused by the liberal economic policies implemented by the January 24th decisions, regarding labor/capital throughout the 1980s. In this study, the social, political and humanistic aspects of economic policies were handled together. In the entire thesis, the results of the changes occured throughout the 1980s were analyzed considering the changes in both capital and labor caused by the 24 January decisions. The decisions of January 24th deranged the labor-capital balance against labor throughout the 1980s. The study covers the period beginning with the decisions adopted on 24th January 1980 and lasting up to the 1989 Spring Acts. In this study, the changes and effects of 24 January decisions on working life were examined considering the economic policies implemented between 1980-1989, Constitutional and legal arrangements, trade union movements, and workers' actions. As a result of the study, according to the analyzed periods and criteria, it has been seen that the 24th January decisions had a significant negative impact on the working life of the labor force in particular, and carried out a transformation against labor in terms of labor-capital.

Key Words: The 24th January decisions, working life in the 1980’s, the transformation of labor-capital.

KISALTMALAR

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

AGİK: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konfederasyonu

ANAP: Anavatan Partisi

CHP: Cumhuriyet Halk Partisi

ÇSGB: Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı

DDY: Devlet Demir Yolları

Deri-İş: Deri İşçileri Sendikası

DİE: Devlet İstatistikleri Enstitüsü

DİSK: Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu

DPT: Devlet Planlama Teşkilatı

ETUC: The European Trade Union Confederation: Avrupa Sendikalar Konfederasyonu

Fak- Fuk Fon: Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu

GSMH: Gayri Safi Milli Hâsıla

GSYH: Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla

Hak-İş: Hak İşçi Sendikaları Konfederasyonu

ICFTU: International Confederation of Free Trade Unions: Uluslararası Hür Sendikalar Konfederasyonu

ILO: International Labour Organization: Uluslararası Çalışma Örgütü

IMF: International Monetary Fund: Uluslararası Para Fonu

İİBK: İş ve İşçi Bulma Kurumu

KDV: Katma Değer Vergisi

KHK: Kanun Hükmünde Kararname

KİT: Kamu İktisadi Teşebbüsleri

MESS: Türkiye Metal Sanayicileri Sendikası

MGK: Milli Güvenlik Konseyi

MİSK: Milliyetçi İşçi Sendikaları Konfederasyonu

OECD: Organisation for Economic Co-opereation and Development: Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü

Petrol-İş: Türkiye Petrol, Kimya, Lastik İşçileri Sendikası

SEKA: Türkiye Selüloz ve Kâğıt Fabrikaları Anonim Şirketi

SSK: Sosyal Sigortalar Kurumu

TBMM: Türkiye Büyük Millet Meclisi

Tez Koop-İş: Türkiye Ticaret Kooperatif, Eğitim, Büro ve Güzel Sanatlar İşçileri Sendikası

THY: Türk Hava Yolları

TİGEM: Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğü

TİSK: Türkiye İşverenler Sendikası Konfederasyonu

TOBB: Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği

TPAO: Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı

TRT: Türkiye Radyo ve Televizyon

TSGLK: Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu

Türk-İş: Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu

TÜSİAD: Türk Sanayicileri ve İş İnsanları Derneği

UNIDO: The United Nations Industrial Development Organization: Birleşmiş Milletler Sınai Kalkınma Teşkilatı

USAŞ: Uçak Sanayi Anonim Şirketi

YEMSAN: Yem Sanayi

YHK: Yüksek Hakem Kurulu

Yol-İş: Türkiye Yol-Yapı-İnşaat İşçileri Sendikası

TABLOLAR

Tablo 1: Yıllara Göre Dış Ticaret (1980-1983) (Dolar, Milyon) 25
Tablo 2: Yıllara Göre Dış Ticaret (1984-1989) 30
Tablo 3: Toptan Eşya Fiyatları Endeks Sayıları Değişim Oranları 41
Tablo 4: Parasal ve Gerçek Ücretler 47
Tablo 5: Yıllara Göre Maaşların Değişimi (1980-1988) 49
Tablo 6: Yıllar İtibarıyla Günlük ve Aylık Asgari Ücretler 53
Tablo 7: 1980-1989 Türkiye'de İşsizlik Oranları 61
Tablo 8: Yıllara Göre Sendika Üye Sayısı ve Sendikalaşma Oranları 137
Tablo 9: Toplu Sözleşmeden Yararlanan İşçi Oranı 138
Tablo 10: 1984-1989 İşçi ve İşveren Sendika ve Konfederasyon Sayıları .. 138
Tablo 11: Yıllar İtibarıyla İmzalanan Toplu İş Sözleşmeleri (1980-1989) .. 144
Tablo 12: Toplu İş Sözleşmesi Kapsamındaki İşçi Sayısı 145
Tablo 13: Yıllara Göre Grev Uygulamaları (1980-1989) 156

GİRİŞ

Türkiye 1930'larda devlet destekli bir ekonomi politikası benimserken, 2. Dünya Savaşından 1960'lara kadar devletçi politikalarda zayıflama ile birlikte özel sektörün ön plana çıktığı görülmektedir. 1960'lardan itibaren ise *ithal ikameci* bir ekonomi politikası uygulamıştır. Türkiye 1970'li yılların sonlarında yaşanan büyük ekonomik bunalımla birlikte daha önce ekonomi geçmişinde olmayan bir politika uygulamaya başlamıştır. Bu ekonomi politikası "dışa dönük", "ihracata dayalı" ve "neoliberal" olarak tanımlanan ve kısaca *24 Ocak kararları* olarak bilinen önlemlerden oluşmuştur.

24 Ocak kararları, 1980'li yıllarda uluslararası kuruluşların (IMF, Dünya Bankası) azgelişmiş ülkelere önerdiği istikrar tedbirlerini içermektedir. Bu nedenle 24 Ocak kararları birçok açıdan eleştiri almıştır. Dışa açılma olarak sunulan politikaların, ülkeyi dışa bağımlı hale getireceği savunulmuştur.

24 Ocak kararları ile o güne kadar Türkiye'de uygulanmayan politikalar yürürlüğe konmuştur. Bu nedenle, bu kararlar Türkiye tarihi açısından çok önemli bir dönüm noktası olmuştur. 24 Ocak kararları emek-sermaye açısından büyük bir dönüşümü beraberinde getirmiş ve çalışma ilişkilerindeki dengeyi emek aleyhine bozmuştur. Dönem boyunca uygulanan politikalarla, sendikal faaliyetler yasaklanmış, ücretliler yoksullaşmış, işsizlik ve enflasyon artmıştır. Neoliberal ekonomi politikaları ile ekonomi bunalımdan çıkarılmaya çalışırken, özellikle işçi hakları açısından ülke daha kötü bir duruma gelmiştir.

1980'li yıllarda önce 24 Ocak kararları, sonrasında 12 Eylül darbesi ve ANAP Hükümeti ile uygulanan politikalar işçi hakları oldukça kısıtlanmış, ücretliler Cumhuriyet tarihinde görülmemiş bir yoksullaşma yaşamışlardır. İşçi haklarının yok sayıldığı yıllar boyunca sermaye kesimi ise zenginliğini olabildiğince artırmışlardır.

Dönemin Anayasa ve yasaları da işçi haklarını kısıtlayan bir biçimde işveren isteklerine göre oluşturulmuştur. Dönemin Anayasasının bile sermaye çevresinin isteklerine göre oluşturulması, çalışma ilişkilerindeki dengenin işçi aleyhine geliştiğinin bir başka kanıtıdır. 1980'li yıllar boyunca emek kesimi hem yasal olarak hem de ekonomik olarak sermaye kesiminin baskısı altında tutulmuştur.

12 Eylül 1980 darbesinden sonra yok denecek kadar kısıtlanan sendikal haklar, dönem boyunca işçilerin haklarını savunmasını engellemiş ve kayıplarını artırmıştır. 12 Eylülden sonra tek açık kalan işçi kurumu Türk-İş, başta darbeyi desteklemiş, siyasi partilerle arayı sıkı tutma politikasını sürdürmüştür. Ancak 1980'li yılların sonuna doğru dipten gelen dalgayla birlikte, Türk-İş, politika değişikliği yaparak işçi eylemlerine destek vermiştir. Özellikle *1989 Bahar Eylemleri* olarak bilinen işçi eylemleri Türk işçi tarihine damgasını vurmuştur. Bu eylemlerle birlikte geçmişte hiç görülmemiş boyutta ve tarzda eylemler gerçekleştirilmiş, 1980'li yıllar boyunca hakları kısıtlanan emek kesimi haklarını savunmaya başlamıştır.

Bu çalışmada salt iktisadi bir anlatım yerine, iktisat politikalarının sosyal boyutu ve etkileri de göz önüne alınmıştır. İktisat politikaları sosyal politika perspektifi ile irdelenmeye çalışılmıştır. İktisat çoğu zaman soyut, sadece belli koşullarda geçerli, sayısal verileri içeren bir bilim dalı olarak görülmektedir. Oysa iktisat bilimi toplumdan ve sosyal konulardan soyutlanamaz. Ekonomi politikaları iktisat biliminin teorilerine göre oluşturulur. Oluşturulan bu ekonomi politikaları ise; toplumun yaşam tarzını, bireylerin tercihlerini, gelirlerini, hatta psikolojilerini etkilemektedir. Bu nedenle iktisat politikaları sadece karmaşık sayısal verilerden, tablolardan ve grafiklerden ibaret değildir. Tersine toplumun en küçük ayrıntısını bile etkileyen önemdedir. Dahası iktisat politikaları sınıfsal-sosyal karakterleri olan, nötr olmayan politikalardır.

Tezin ilk bölümünde 1970'li yılların sonunda yaşanan ekonomik bunalım ve bu ekonomik bunalımın 24 Ocak kararlarının alınmasına etkisi ve 24 Ocak kararlarının amacına yer verilmiştir. Yine tezin birinci bölümünde 12 Eylül darbesinin yapılma nedeni ve 12 Eylül darbesine sosyal çevrelerin yaklaşımı incelenmiştir.

Tezin ikinci bölümünde 24 Ocak kararlarıyla kabul edilen ekonomi politikaları dış ticaret ve dış borçlar özelinde 1980-1983 arası ve 1984-1989 arası dönemde ele alınmıştır. Ekonominin en önemli göstergeleri enflasyon, ücret-maaş ve asgari ücret, gelir dağılımı, vergiler, işsizlik 1980-1989 dönemi arasında incelenmiştir. 24 Ocak kararlarının bu ekonomik göstergeler üzerine etkisi araştırılmıştır. 24 Ocak kararları ile hayatımıza giren ve Türk ekonomisi için yeni

olan politikaların özellikle ücretler-maaşlar ve işsizlik üzerine etkisi hem ekonomik hem sosyal boyutuyla irdelenmiştir.

Tezin üçüncü bölümünde 1980-1983 arası yasal düzenlemeler ve işçi hakları ele alınmıştır. 12 Anayasası ve Anayasanın kabulünde sosyal çevrelerin rolü, 1982 Anayasasında yer alan işçi hakları incelenmiştir. Özellikle dönemin en önemli işçi yasaları olan 2821 sayılı Sendikalar Kanunu ve 2822 sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunu detaylı bir biçimde irdelenmiştir. Döneme damgasını vuran Yüksek Hakem Kurulu ve uygulamaları incelenerek özellikle emek kesimine etkisi araştırılmıştır.

Tezin dördüncü bölümünde 1980'lerde sendikal hareket ve sendikalar konusu incelenmiştir. Dönemin önemli işçi konfederasyonları olan Türk-İş, DİSK, Hak-İş'in 24 Ocak kararları üzerine görüşü, dönem değerlendirmeleri ile ele alınmıştır. Dönemin önemli işçi hakkı göstergelerinden olan toplu iş sözleşmeleri, sendikal hareket sendika üye sayıları incelenmiştir. İşçi eylemleri; grevler ve grev dışı eylemler olarak detaylı bir şekilde irdelenmiştir. Grev ertelemeleri, nedenleri işçi ve işveren üzerine etkileri incelenerek dönem için dönüm noktası kabul edilen 1989 Bahar Eylemleri konusuna değinilerek dönem sonu genel bir değerlendirme yapılmıştır.

Tez; 1970'ların sonunda yaşanan ekonomik bunalım nedeniyle başlayan 24 Ocak 1980'de kabul edilen kararlar ile 1989 bahar Eylemlerine kadar olan süreyi kapsamaktadır. 1989'dan sonra Türkiye işçi hareketi tekrar canlanma göstermiştir. 24 Ocak kararlarının emek sermaye çevresine etkisini daha iyi yansıtabilmek amacıyla 24 Ocak 1980- 1989 Bahar Eylemleri dönemi ele alınmıştır.

Bu çalışma kapsamında da 24 Ocak kararlarının sadece ekonomik yönü ele alınmamış, bu kararların hem politik hem de toplumsal boyutuna yer verilmiştir. 1980'li yıllarda uygulanan ekonomi politikalarının, toplumda emek-sermaye adına büyük bir değişime yol açması, iktisat politikalarının sadece ekonomiyle sınırlı olmadığının iyi bir örneğidir.

İşte tüm bu değişimler ekonomik politikaların toplumdan ayrı düşünülemeyeceğini göstermektedir. Bu nedenle bu çalışmada, 24 Ocak 1980 kararlarının uluslararası boyutu, bu kararlarla uygulanan politikaların emek kesimine

etkileri, Anayasa ve işçi yasalarının hazırlanmasında sosyal tarafların rolü, gelir dağılımının nasıl değiştiği, dönem boyunca sendikal hareketin gelişimi, dönemin hükümetinin tavrı gibi konular birbiriyle bağlantı kurularak ele alınmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. TÜRKİYE EKONOMİSİNDE 1970'LERİN SONUNDA YAŞANAN BUNALIM VE 24 OCAK KARARLARI

Türkiye ekonomisi 1970'lerin sonunda tüm dünyada yaşanan petrol bunalımı sonucu önemli bir ekonomik bunalım yaşamıştır. 24 Ocak kararlarının kabul edilmesinde bu bunalımın önemli bir etkisi vardır. 24 Ocak kararları temelde bunalımdan çıkış reçetesi olarak sunulmuş ve kabul edilmiştir.

1.1. 1970'LERDE TÜRKİYE EKONOMİSİNİN DURUMU

Türkiye ekonomisi 1963-1970 yılları arasında ekonomik büyüme açısından oldukça başarılı bir dönem yaşamıştır. Ancak özellikle 1974'teki petrol fiyatlarındaki artıştan sonra ekonomide bunalımlı dönem başlamıştır. Petrol fiyatlarının artmasıyla birlikte ödemeler bilançosu üzerindeki yük artmış, ülkemiz dış ödeme güçlüğü ve döviz dar boğazı yaşamıştır. Bu dışsal gelişmelerle birlikte Türkiye ekonomisindeki kronik kırılganlık ağır bir ekonomik bunalıma dönüşmüştür (Şahin, 2009: 179). 1970'li yılların sonunda ithal ikameci politikaların tükenmesiyle yaşanan bunalımın asıl nedeni sermaye birikim sürecinin tıkanmasıdır. Yani artı değer sermaye olarak yeniden kullanılamamıştır. Uluslararası güçler de sermaye birikimini yeniden canlandırmanın yolunu dış pazara dönük birikim modeli olarak belirlemiştir. Bu dönemde IMF ve Dünya Bankasının azgelişmiş ülkeler için önerdiği hazır istikrar paketlerinden Türkiye'de nasibini almıştır. Yerli ve uluslararası sermayenin iktisat politikası modeli, "ulusal" hedefler olarak ve "alternatifsizlik" savları ile Türkiye toplumunun tüm kesitlerine "pazarlanmış"; özellikle emekçi sınıfları ve küçük üreticiyi geniş ölçüde etkilemiştir (Boratav, 1991: 78).

1977-1978 yılarında ekonomik bunalım giderek ağırlaşmıştır. Ekonomik bunalım kendini hayatın her alanında hissettirmeye başlamıştır. Yaşanan bu ekonomik bunalımım göstergeleri ise; enflasyonist baskıların artması, döviz dar boğazları, işsizliğin artması, eksik kapasite kullanımı ve üretimin düşmesi gibidir (Şahin, 2009: 183). Türkiye bu dönemde aldığı dış borçları ödeyemez duruma gelmiştir. Özellikle işsizliğin giderek artması, ülkeyi bunalımdan çıkış için politika arayışı içine itmiştir. 1978-1979 istikrar tedbirleri alınmıştır. Bu tedbirler; maaş ve ücretlerin enflasyon oranının altında endekslenmesi yani reel olarak düşürülmesi,

tarımsal destekleme fiyatlarının düşük tutulması, alımların daraltılması, sübvansiyonların kaldırılması gibi önlemleri içermekteydi. Dönemin siyasi istikrarsızlığı, hükümetin zayıf olması ve bu istikrar tedbirlerinin uluslararası mali çevreden yeni krediler alamaması, uygulanmak istenen tedbirlerin iç tutarlılıktan yoksun olması nedeniyle bu tedbirler başarıya ulaşamamıştır (Şahin, 2009: 187-188). 1979'da yaşanan ikinci petrol krizi Türkiye'yi tam bir ekonomik kriz döneminde yakalamıştır. Aynı yıl ülkede hükümet el değiştirmiş ve yeni hükümet ülkenin krizden çıkması için yeni politikalara arayışı içine girmiştir.

1979-80 yılları, kapitalist sistemin merkezlerinde öncelikle Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve İngiltere'de bir yandan kendi, "ulusal" işçi sınıflarına, öte yandan da Üçüncü Dünya'ya karşı sermayenin katı çizgisinin Reagan ve Thatcher yönetimlerinin egemen olduğu bir dönüm noktasıdır (Boratav, 1991: 82). 1980'li yıllar Türkiye açısından da önceki yirmi yıla damgasını vuran düzenleme biçiminin veya iktisat politikası modelinin kökten değiştirildiği bir dönüm noktası olması bakımından önem taşır (Sönmez, 2004: 130).

1980'de ABD'de başlayan ve İngiltere'ye sıçrayan serbestleşme hareket, borç ödeyemez duruma düşen gelişmekte olan ülkelere yönelik olarak Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası tarafından "İhracata Dönük Büyüme İçin Serbestleşme" modeline dönüştürülmüştür ve borç tuzağında bu ülkelere önerilmiştir (Kazgan, 2009: 119). Dönemin Demirel hükümeti ve başbakanlık müsteşarı Turgut Özal, krizi atlatabilmek için IMF kredileri ve IMF onayını izleyecek Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD) ve İslam Kalkınma Bankası kredilerine ulaşabilmek; yine dünyada artan reel faiz hadleri ile daralan piyasaları canlandırmak ve dönem itibarıyla komşu ülkelerde doğan olanakları değerlendirebilmek için bir ekonomi politikaları paketi hazırlamışlardır ve bu paket 24 Ocak kararları olarak Türk tarihindeki yerini almıştır (Kazgan, 2009: 120).

Bu dönemde tüm dünyada Keynesyen politikalar terkedilmeye başlanmıştı. Kalkınma İktisadının yerine Neo-liberal iktisat geçmişti. Neoliberalizmin krizden çıkış için; ulus-devletlerin ekonomiye müdahalesinin önlenmesi, serbest piyasa anlayışının geçerli kılınması, para arzındaki artışın sınırlandırılması, dünya ölçeğinde ticaret, para ve sermaye akımlarının serbestleştirilmesi; sermaye üzerindeki vergi yükünün hafifletilmesi ve piyasanın uluslararası alana açılmasında bir engel olarak

görülen kamu kesiminin özelleştirme yoluyla tasfiyesi yanında, kamu hizmetlerinin de ticarileştirilmesi önerileri sunulmuştur (Balseven ve Önder, 2009: 82). Tüm bu açıklamalar doğrultusunda bu paketin temelinde ekonomi politikalarını serbestleştirme yatmaktadır.

24 Ocak kararları aynı zamanda bir uyum politikasıydı. Merkez ülkeler çevre ülkelerden uyumlu olmalarını beklemekteydi. Çevre ekonomiler içinde de merkeze uyumun ilk örneğini Türkiye oluşturmuştur. 24 Ocak Kararlarının kilit ismi Turgut Özal bu yeni programın uygulanmasından sorumlu olmuştur. Bu kararlar ülkemizde daha önce uygulanmamış bir ekonomi politikası önermiştir. Dünyada ise, dönemin ekonomik bunalımda olan ülkeleri için uluslararası kuruluşların önerdiği bir reçetedir. Ülkemiz bu reçetenin verildiği ve uygulamaya sadık kalma açısından başarılı olduğu ender ülkelerden biri olmuştur. 24 Ocak kararları bu sadık kalma başarısını dönemin askeri rejimine, kısıtlayıcı Anayasa ve çalışma yasalarına, emek kesiminin haklarının yok edilip yoksullaştırılmasına borçludur.

1.2. 24 OCAK 1980 KARARLARI

24 Ocak 1980 kararları ya da diğer bir adıyla "istikrar önlemleri" Türkiye için önemli dönüm noktalarından biridir. Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu (IMF) gibi uluslararası kuruluşların 1970'li yıllarda tüm dünyada yaşanan bunalım için önerdiği "bunalımdan çıkış reçetesi" ülkemizde 24 Ocak 1980 tarihinde kabul edilmiş ve Türk ekonomisinde yeni bir dönem açmıştır. 24 Ocak kararları ile birlikte ülkemizde sadece ekonomide yeni bir dönüşüm yaşanmamış, toplumsal, sosyal ve hukuksal olarak da önemli değişimler yaşanmıştır. Özellikle emek sermaye ilişkilerinde sermaye lehine yaşanan dönüşüm dönemin hükümetinin temel politikalarından biri olmuştur.

1.2.1. 24 Ocak Kararlarının Teorik ve İdeolojik Arka Planı

24 Ocak Kararları diye anılan ve Türkiye ekonomisinde çok önemli bir yere sahip olan kararlar, daha önce Türkiye ekonomisinde uygulanmayan bir ekonomi modelini içermekteydi. 24 Ocak Kararları her ne kadar Türkiye için yeni olsa da dünyada Latin Amerika ülkelerinde benzer politikalar daha önce uygulanmıştır. Türkiye'de yeni yönelişin arkasında teorik-ideolojik nedenler şöyle sıralanabilir (Başkaya, 2015: 207-208): Yeni muhafazakâr ekonomik yaklaşımların itibar kazanması, çok uluslu şirketlerin ve ileri kapitalist ülkelerin az gelişmiş ülkelere

dönük stratejilerindeki değişiklik, 1970'li yıllarda dışa dönük politika izleyen bazı ülkelerin başarısı, IMF, Dünya Bankası, OECD, Birleşmiş Milletler Sınai Kalkınma Örgütü (UNIDO) gibi kuruluşların baskısı.

Bu nedenlere biraz daha yakından bakmakta yarar var:

1.2.1.1. Yeni Muhafazakâr (Neoliberal) Yaklaşımlar

Monetaristler: Bu görüşün temelinde serbest piyasa ekonomisi vardır. Keynesçi politikaları reddederler. Bu yaklaşımda devlet müdahalelerine yer yoktur. Bu yaklaşıma göre: piyasada doğal işsizlik vardır. İşsizliği emek piyasalarındaki uyumsuzluğa bağlarlar. Emek piyasalarındaki sorunu ise sendikal faaliyetlerle ilişkilendirirler. Görüşün savunucularından Milton Friedman, sendikaların emek piyasasında bir tekel yarattığını ileri sürmektedir (Başkaya, 2105: 211). Yine eşitlikçi yaklaşımların emek piyasasının dengesini bozduğunu iddia ederler. Monetaristler sendikaları adeta bir tehlike olarak gördükleri ortadadır. Bu görüşün savunucularına göre sendikalar işçiler için bir tekel oluşturarak işçilerin uygun işlere yerleşmesini engellemektedir.

Arz Yönlü Ekonomi Yaklaşımı: Ekonominin arz tarafına ağırlık verir. Vergilerin azaltılması gerektiğini iddia eder. Onlara göre; daha az vergi, daha çok tasarruf, daha çok yatırım, daha çok istihdam, daha çok ücrettir. Azalan vergiler yatırımcıları harekete geçirecek, yatırımların artması da istihdamı artıracak ve işsizlik azalarak geçim sıkıntısı sorunu çözülecektir. Kısaca; ekonomide arz kanadına önem verilmesi ekonomiyi bunalımdan çıkararak düzene sokacaktır.

Yeni Klasik Okul: Bu görüşün savunucularına göre devlet müdahalesi ekonomiyi olumsuz etkiler. Reel değişkenler parasal değişkenlerden daha önemlidir. Tasarruf, yatırım, üretim, tüketim yapan bireyler her zaman rasyonel hareket ederler. Bireyi rasyonel olarak gören bu görüşün geçerliliği tartışmalıdır. Devlet müdahalesinin ekonomiyi olumsuz etkilediğini savunmak da her koşulda geçerliliği olan bir olgu değildir. Devlet müdahalesi birçok sanayileşmiş ülkede de bir politika olarak belli dönemler kullanılmıştır.

1.2.1.2. Çokuluslu Şirketlerin Yeni Stratejisi

Çokuluslu şirketler 1970'lerin sonlarında kendi ülkelerinde hantallaşan sanayi dallarını geç sanayileşmiş, emek gücü bakımından ucuz olan ülkelere

kaydırmışlardır. Yine bir malın emek yoğun kısımlarının üretimi azgelişmiş ülkelere kaydırılmıştır. Bu ülkelerin ortak özelliği ise ücretlerin son derece düşük, sendikal faaliyetlerin olmamasıdır. Özellikle kirli sanayi dediğimiz fabrikalar, geç sanayileşmiş ülkelerde kurularak hem çevre kirliliğine hem de buradaki işgücünün sömürülmesine neden olmuştur.

1.2.1.3. Bazı Ülkelerde Dışa Dönük Büyüme Stratejisinin Başarılı Olması

Dışa dönük stratejinin benimsendiği Güneydoğu Asya ve Latin Amerika ülkelerinde bu stratejinin başarılı olduğu savunulmuştur. Ancak dönemin konjonktürüne bakıldığında bu ülkelerdeki ekonomik büyümenin asıl sebebi dünya ekonomisinde yükselmenin yaşandığı bir dönem olmasıdır. Bu ülkeler için sunulan programların oluşturduğu yanıltıcı büyüme diğer ülkeler için de reçete olarak sunulmuştur (Başkaya, 2015).

1.2.1.4. Uluslararası Kuruluşların Baskısı

Bilindiği gibi Türkiye 1970'lerin sonunda borç ödeyemez duruma gelmiş ve yeni krediler bulmakta çok zorlanmıştır. IMF, Dünya Bankası, OECD, UNIDO gibi uluslararası kuruluşlar "dışa dönük ekonomi" modeliyle geç sanayileşmiş ülkelere politikalar sunmuşlardır. Türkiye'de 24 Ocak kararları adı altında alınan kararlar da bu politikalardandır ve Dünya Bankası tarafından geliştirilen yapısal uyum programının bilinen tüm özelliklerini içermektedir ve bu nedenle 24 Ocak kararları için daha önce uygulanmamış bir politika olduğu savları geçersiz olmaktadır (Boratav, 2008: 148-149). Geniş toplum kesimlerini karşısına alan bu politikaların, demokratik bir ortamda uygulanma şansı olmadığı için, IMF reçetelerine uyum sağlayan siyasi rejimlerin hemen tamamı baskıcı, otoriter rejimler olmuşlardır ve Türkiye'de de 1980'li yılların Hükümeti böyle bir hükümettir (Başkaya, 2015: 243). Programın ideolojik çerçevesinde piyasa ekonomisine devlet müdahalesinin en aza indirilmesi, özel girişime dayalı pazar ekonomisinin oluşturulması, yabancılarla rekabet ve tüm bu uygulamaların özel girişimi canlandıracağı düşüncesi vardır (Kazgan, 2012: 168).

Tüm bu değerlendirmelerden anlaşılacağı gibi dışa dönük sanayileşme stratejisi yani Türkiye için 24 Ocak Kararları sürekli olarak ücretlerin düşürülmesiyle yürüyen bir stratejidir. İthal ikameci politikalarda iç pazara dönük tüketim olduğu için ücretler genelde yüksek tutulurken, dışa dönük modelde tam tersi bir yapı

mevcuttur. Kısaca, bu stratejide yük daha çok maaşla ya da ücretle çalışan kesimin sırtındadır.

1.3. 24 OCAK KARARLARININ AMAÇLARI

Türkiye'de sermaye birikimi sürecinin en önemli kırılma noktası sayılan 1980 yılı bu dönemin başlangıcını oluştururken 1980, sadece ekonomide değil siyasal, sosyal yapımızda da bir "milat" sayılmaktadır (Sönmez, 2003: 161). 24 Ocak kararları temelde 1958, 1970, 1978 istikrar tedbirlerinden çok da farklı değildir. 24 Ocak 1980 tarihinde açıklanan istikrar paketini geçmişteki benzerlerine göre temel farklılığı, kısa vadeli ekonomik istikrarın ötesinde serbestleşme ve dışa açılma gibi daha kapsamlı ve uzun vadeye yayılmış bir yapısal uyum/dönüşüm programını içermesidir (Sönmez, 2009: 26). 24 Ocak kararları her ne kadar istikrar programı olarak ortaya çıkmışsa da zamanla ekonomide köklü değişiklikleri amaçlayan bir yapısal uyum programına dönüşmüştür. 24 Ocak kararları sadece "bunalımın aşılması" için önerilen tedbirler değil, aynı zamanda sermayenin yeniden organize olmasına ilişkin önlemleri de kapsamıştır (Adalı, 2011: 139). Bu kararlar IMF ve Dünya Bankasının yürüttüğü politikalara uygundur. Burada dışa açılma olarak kast edilen "piyasa ekonomisidir". Piyasa ekonomisine geçiş için, şu üç sürecin tamamlanması gerekir: *Liberalizasyon ile dışa açılma, serbest piyasa mekanizmasının işletilmesi, Kamu İktisadi Teşebbüslerinin (KİT) özelleştirilmesi* (Akalın, 2010: 469).

24 Ocak kararları aşağıda kısaca özetlenen bir dizi amacı içeriyordu:

Dış ticaretin geliştirilmesi ve serbestleştirilmesi: 24 Ocak kararları ile 1930'lu yıllardan itibaren uygulanan ithal ikameci sanayileşme politikalarından, ihracata dönük sanayileşme politikalarına geçilmiştir. Bu politikaların temel hedeflerden biri ithal ikameci politikadan vazgeçip, serbest dış ticarette ihracatın artırılması olmuştur. Bu nedenle de reel devalüasyonlar ve mali desteklerle ihracat artırılmalı, ithalat ise yasaklardan ve miktar kısıtlamalarından arındırılmalı, vergiler ve fonlarla desteklenmeliydi. Dönem boyunca, ihracat teşvikleri, vergi muafiyetleri, miktar kısıtlamalarının kalkması gibi uygulamalar dış ticareti geliştirecek, döviz dar

boğazının aşılmasına yardımcı olacaktı. Bu amaçla uygulanan politikaların temel amaçları şu şekildeydi (Kazgan, 2009: 128-131):

Döviz piyasasının ve sermaye girişlerinin serbestleşmesi: İhracat ve ithalattaki serbestleşmeyle birlikte sermaye piyasalarını da serbestleştirilmesi gerekli görülmüştür. Hükümet aşırı değerli döviz kuru yerine günlük kur uygulamasına geçmeliydi. 1989'dan sonra özellikle sermaye piyasaları serbestleştirilmiştir. Sermaye girişlerinin artması için denetim azaltılmış, serbest bölgeler kurulmuştur. Yeni modelin önemli bir ayağı da yabancı sermayeyi teşvik politikasıdır. Yabancı sermayenin ülkeye girip yatırım yapması için gerekli yasal düzenlemeler yapılmıştır; Turizmi Teşvik Yasası çıkarılmış, Serbest Bölgeler kurulmuş, TL'nin konvertibilitesi sağlanmıştır.

Ekonomide devlet müdahalesinin kaldırılması: 24 Ocak kararlarının arka planında ülkenin liberal ekonomiye geçişini sağlamaktı. Bilindiği gibi liberal ekonomi politikalarında devlet müdahalesi yoktur. Bu nedenle 24 Ocak kararlarının temel amaçlarından biri ekonomiye devletin müdahalesinin azaltmaktır. Küçülen devletle birlikte piyasa ekonomisine işlerlik kazandırılmak istenmiştir.

KİT'lerin özelleştirilmesi ve kamu ağırlığın azaltılması: 24 Ocak kararlarının ana amaçlarından biri de ekonomideki kamu ağırlığını azaltmaktır. 1980'lere kadar uygulanan devletçilik politikasıyla KİT'ler ekonomide önemli bir yer kaplamıştı. Bu nedenle kamu kesimi üzerinde bir yük olduğu düşünülen KİT'lerin özelleştirilmesi gerekliydi. Devlet girişimciliği azaltılırken özel sektör girişimlerinin artırılması amaçlanmıştır.

Faiz oranlarının serbestleşmesi ve negatif faiz uygulamasından vazgeçilmesi: Artan faizlerle birlikte tasarruflar artacak ve bu da yatırıma dönüşecekti. Faiz oranlarının artırılması ile tasarrufların artması ve artan tasarrufların yatırımlara dönüşmesi beklenmiştir.

Reel ücretlerin-maaşların düşürülmesi ve tarım fiyatlarının baskı altına alınması: 24 Ocak kararlarının ücretiyle çalışanları en çok ilgilendiren amacı budur. Aslında 24 Ocak kararlarının alınmasında önemli etkenlerden biri de ücretlerin fazlasıyla arttığının düşünülmesiydi. Böylece açıkça dile getirilmese de ücretler üzerinde baskılayıcı bir ortam oluşturmak, tarım fiyatlarına verilen destekleri kesmek

24 Ocak kararlarının temel amaçlarından biri olmuştur. Düşürülen ücretlerle birlikte maliyetler azaltılacak, tasarruflar artacak ve bu da yatırımları artıracaktı.

Bu orta ve uzun vadeli hedefler yanında programın kısa vadeli amaçları ise dış ödeme güçlüğünü acil olarak aşmak, enflasyonun hızını düşürmek, atıl kapasitelerin harekete geçirilmesi, işsizliğin azaltılması ve sürdürülebilir bir büyümenin sağlanması olarak özetlenebilir (Şahin, 2009: 191). Kısa vadeli amaçların dışında uzun vadede ise piyasaya daha fazla ağırlık veren ve dışa, özellikle de ihracata yönelen bir ekonomi yaratmaktı (Pamuk, 2015: 265).

Özellikle UNIDO, IMF, Dünya Bankası tarafından ısrarla önerilen bu stratejiden beklenen de kısaca şudur; ileri kapitalist ülkelerin kullandıkları bir kısım hafif sanayi ürünlerinin ve daha çok emek gücü isteyen (gıda, ev eşyası, hazır giyim vb.) ucuza sağlamaktı (Başkaya, 2015: 226). Aslında dünya pazarının daraldığı, korumacı eğilimlerin yaygınlaştığı, sanayileşmiş ülkelerde deflasyonist politikaların geçerli olduğu bir ortamda, geç sanayileşen ülkelere dışa dönük model önermek, özellikle bu ülkelerin emekçilerini birbirlerine karşı kışkırtmak ve emek kesimini yoksullaştırmak anlamına gelmektedir (Başkaya, 2005: 136-137).

24 Ocak kararlarıyla asıl amaçlanan yeni bir birikim modeli oluşturmak, sermaye-emek ilişkilerinin yeniden yapılanmasını sağlamak, çalışanların ekonomik-demokratik haklarını büyük ölçüde kısıtlamak, çalışma yaşamını daha çok baskıcı bir hale sokmaktı (Sönmez, 1982: 280).

Yukarıda bahsedilen amaçlara bakıldığında ekonomide serbestleşme, dışa açılma Türkiye'nin daha önce yaşamadığı bir deneyim olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yeni kararların toplumun çok büyük bir tepkisiyle karşılaşacağını bilen dönem hükümetleri 24 Ocak kararlarını uygularken anti demokratik önlemlere başvurmuştur. Askeri yönetim de bu kararları desteklemiş ve Turgut Özal'ı ekonomiden sorumlu başbakan yardımcısı olarak atamıştır.

24 Ocak kararları açıklandıktan sonra sermaye kesimi çalışma yaşamı hakkındaki şikâyet ve isteklerini her fırsatta dile getirmişlerdir. Halit Narin, 12 Eylül öncesinde Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonunun (TİSK) 13. Genel Kurulunda görüşlerini şu şekilde dile getirmiştir; "Hak çizgisini aşan grevler artmıştır. Türkiye'de ideolojik sendikacılık anlayışı yaygınlaşmıştır ve sendikal

hakları savunmayı unutan bu sendikalar, ideolojilerinin mücadelesi için işverenleri hedef seçmişlerdir… İşçi sendikaları, toplu sözleşmelerde, adeta daha az çalışmak ve üretimi artırmamak gibi bir tutum içindedirler… Bugün Türkiye'de işçi kuruluşları kadar serbest hareket eden başka bir müessese bulunmamaktadır… Bugün çalışma hayatında karşılaştığımız sorunların başında check-off sistemi gelmektedir. Bu sistemin kaldırılması, barışın ön şartıdır" (TİSK, 1980).

Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonunun 13. Genel Kurulunda yeni çalışma yaşamı hakkındaki istekler ise şu şekilde dile getirilmiştir; "Konfederasyonumuzun görüşüne göre, ücret politikasındaki başıboş gidişe bir çözüm getirmenin zamanı gelmiş ve geçmek üzeredir… Belirli bir süre ile de olsa, ücret ve maliyet politikalarının tayin ve tespiti, üzerinde durduğumuz üçlü (hükümet-işveren-işçi) işbirliği yolu ile gerçekleştirilmelidir. Kıdem tazminatı müessesesi, bir an önce ciddiyetle ele alınarak hem yasal tavan hem de yasal fon bakımından dikkatli bir düzenlemeye tabi tutulmalıdır… Üyelik aidatının bir tavanla sınırlandırılması fikrini benimsemekteyiz… Grev hakkı sınırsız bir hak olamaz... Eğer grevlerin verdiği zarar toplumu etkiliyorsa, bu zararın önlenmesi hak ve hukuk kurallarının bir icabı olmalıdır… Belli ve makul süreyi aşan grevlerin, amacını aşan grevler olduğu kabul edilmeli ve makul sürenin sonunda eğer grevler devam ediyorsa, bunun bir hakkın suiistimali olduğu görüşünden hareket edilerek durdurulması, hakkaniyete uygun düşecektir. Durdurulan grevler tarafsız bir organın kararı ile çözümlenerek topluma zarar verici niteliğinin kaldırılması imkân dâhilindedir" (TİSK, 1980).

İşverenlerin başka bir örgütü Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) ise 1980 İktisadi Raporunda çalışma mevzuatıyla ilgili düzeltilmesini istediği konuları şu şekilde sıralamıştır (TOBB, 1980):

- Aynı anda birden fazla sendikaya üye olma imkânı,
- Sendikaların idari ve mali denetime tabi olmaları,
- Sendikalar Kanunu ve Dernekler Kanunu arasındaki irtibatın kaldırılması,
- Uzlaştırma müessesesindeki yetersizlik,
- Grevdeki yasa dışı hareketlerin kanunda belirtilmemiş olması,
- Check-off sisteminin kaldırılması,
- Kıdem tazminatı konusunun ıslahı ve bir fon kurulması şartı,
- Ücret politikası eksikliği gibidir.

Bunların dışında 1979 yılı Nisan ayında en önemli işveren sendikası kabul edilen Türkiye Metal Sanayicileri Sendikasının (MESS) çalışma yaşamı hakkındaki şikâyetleri şu şekildeydi: Sendikalara verilen aşırı yasal yetkilerin yanında topluma karşı sorumluluklarını düzenleyen hükümlerin eksikliği, her türlü yasa dışı hareketlerde sendikalara yasa dışı davranışlara mani olma objektif sorumluluğunun tanınması, sendika enflasyonuna neden olan hükümlerin ayıklanması ve sendika aidatının işveren tarafından ücretlerden kesilerek sendikaya ödenmesi (check-off) sisteminin değiştirilmesi gereği, dayanışma aidatını sebep olduğu uyuşmazlıkların bertaraf edilmesi, uzlaştırma müessesesinin ıslah edilmesi, devlet, üst işveren ve işçi kuruluşları arasında diyalog kurulması ve sürdürülmesi ücret ve toplu sözleşme politikası eksikliği gibi ülke ekonomisini ve çalışma barışını tehdit eden sorunların çözüme kavuşturulması gereklidir (MESS, 1999: 252-255).

Turgut Özal'ın başkanlığındaki MESS'in bu istekleri önce 24 Ocak kararları ve 12 Eylül darbesiyle sonra da 1982 Anayasası, Sendikalar Kanunu ve Toplu Sözleşme, Grev ve Lokavt Kanunu ile birer birer gerçekleştirilmiştir.24 Ocak kararları, beklendiği üzere sanayiciler, iş adamları ve bankalar kısacası sermaye kesimleri yanında başta uluslararası finans kuruluşları olmak üzere dış çevreler tarafından da başlangıçta oldukça olumlu karşılanmıştır. Başta 24 Ocak kararlarına sıcak bakan küçük ve orta ölçekli sanayiciler de enflasyondan, yüksek faizlerden bir süre sonra yatırımların durgunluğundan şikâyet etmeye başlamıştır (Şenses, 2017: 74).

12 Eylül darbesi 24 Ocak Kararlarının bir teminatı olarak karşımıza çıkmıştır. 12 Eylül askeri rejimi ve daha öncesinde uygulamaya konan 24 Ocak kararlarının etkili olduğu dönem, emek-sermaye ilişkisinin çok büyük ölçüde emek aleyhine döndüğü; sendikal örgütlenmeye, toplu sözleşme düzenine sınırlamaların getirildiği, demokratik hak ve özgürlüklerin askıya alındığı bir geçiş dönemi olarak tarihe geçmiştir (Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi, 1998: 510). Bu nedenle de dönem boyunca uygulanan politikalara geçmeden önce, bu politikaların uygulanmasında çok büyük bir öneme sahip olan 12 Eylül askeri darbesine daha ayrıntılı bakmakta fayda var.

1.4. 12 EYLÜL 1980 ASKERİ DARBESİ

12 Eylül 1980 askeri darbesi Türkiye tarihi açısından hem politik hem ekonomik hem de toplumsal açıdan birçok etkisi olan önemli bir kırılma noktasıdır. 12 Eylülden önce Türkiye'deki duruma bakıldığında 1960'lı yıllar emek kesimi açısından oldukça özgürlükçü yıllar olmuştur. 1961 Anayasası ve 274 sayılı Sendikalar Kanunu ile 275 sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunu özellikle sosyal ve sendikal haklar geniş bir şekilde düzenlenmiştir. 1960'larda uygulanan ithal ikameci politikayla artan milli gelirden ücretlilerin yararlanması mümkün olmuştur. Hem anayasal hem de iktisadi gelişmelerle 1960'lı yıllar emek açısından oldukça verimli geçmiştir. Kısaca 1960-1980 dönemi, 12 Mart dönemi ve 1970'lerin son yılları hariç hem siyasal ve iktisadi açıdan, hem de çalışma yaşamı açısından önemli gelişmelerin ve açılımların sağlandığı ve bunların ücretlilerin çalışma ve yaşama koşullarına olumlu yansıdığı bir dönem olarak nitelendirilebilir (Makal, 2003: 137). Bütün bu gelişmeler ve 1970'li yılların sonunda yaşanan bunalımla birlikte 24 Ocak kararları alınmıştır ve devamındaki 12 Eylül darbesiyle bu kararlar uygulanmaya devam edilmiştir.

Daha önce bahsedildiği gibi 1970'lerin sonunda tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de ağır bir ekonomik bunalım vardı. Ekonomik bunalımın yanı sıra ülkede birçok silahlı eylem, çatışma yaşanmaktaydı. Hem ekonomik hem sosyal bunalımın arkasına sığınılarak 12 Eylül darbesi yapılmıştır. Ancak darbenin gerçek sebebini darbenin lideri Kenan Evren'in şu sözleri özetlemektedir: "Eğer 24 Ocak kararları denen kararların arkasından 12 Eylül dönemi gelmemiş olsaydı, o tedbirlerin fiyasko ile sonuçlanacağından hiç şüphem yoktu. Böyle sıkı bir askeri rejim sayesinde o tedbirler meyvesini vermiştir." İşte 12 Eylül ile 24 Ocak kararlarının ilişkisi çok net bir şekilde hem de dönemin cumhurbaşkanı tarafından açıklanmıştır. 24 Ocak kararları Türkiye ekonomi tarihi açısından bir milat olarak kabul edilmektedir. 24 Ocak, bir milat olabilmişse, 12 Eylül sayesinde olabilmiştir. Biri diğeri olmadan olamazdı ve zaten birbirlerini tamamlayarak 1980'li yıllardaki ekonomik ve sosyal dönüşüme neden olmuşlardır (Sönmez, 2003: 180). Ekonomiyi istikrara kavuşturacağı iddia edilen uygulamaların ülkeyi giderek antidemokratik, emeğin haklarının yok edildiği bir çıkmaza götürdüğü çok açıktır.

24 Ocak kararlarının en can alıcı ve belirleyici kararı bu kararları açıklayan Hükümet tarafından değil, '12 Eylül Rejimi' tarafından alınmıştır (Ekzen, 2009: 114). Türkiye tarihinin belki de en karanlık kesitlerinden biri olan 12 Eylül darbesi sadece askerlerin yönetime el koyması olarak algılanamaz. Kendinden daha önceki darbelerden büyük farkları vardır. 12 Eylül darbesi hem uluslararası kuruluşlarla (IMF ve Dünya Bankası) hem de büyük sermaye sahipleriyle dolayısıyla da neoliberal iktisat politikalarıyla ilişkisi olan bir darbedir. Ülkemizde de neoliberal iktisat politikalarının ilk adımı kabul edilen 24 Ocak kararlarının hemen ardından 12 Eylül darbesinin gelmesi bu açıdan şaşırtıcı değildir. Zira IMF tarafından önerilen ve Özal'ın hayata geçirdiği neoliberal politikalar için uygun ortam, ancak 12 Eylül darbesi sonrasında yaratılabilmiştir (Kaya, 2009: 269). 24 Ocak kararları, 12 Eylül darbesinin tek nedeni olmasa da en önemli nedenlerinden biridir.

24 Ocak Kararlarının amaçları arasında olan ücretlerin ve tarımsal üreticilerin gelirlerinin düşürülmesi işçi örgütlerinin direnişleriyle karşılaşmıştır. 1980 yılının yaz aylarında bu direnişler artmıştır. Demirel Hükümeti bu programı, Özal'ın ve sermaye çevrelerinin istekleri yani "emek aleyhtarı" doğrultusunda uygulamanın araçlarından yoksundu. Bu nedenle kararların özellikle işçiler ve ücretlerle ilgili uygulamaları ancak askeri yönetimle sağlanmıştır. İşte 12 Eylül 1980'de gerçekleşen rejim değişikliği, 24 Ocak programının önündeki bu önemli engeli ortadan kaldırmış oldu. 12 Eylül 1980 tarihinde asker yönetime el koyan askeri yönetim 24 Ocak kararlarına devam edileceğini açıklamıştır. "24 Ocak kararlarına devam" demek, ücretlerin dondurulması, demokratik işçi haklarının budanması, işçilerin savunmasız bırakılarak Sönmez'in tabiriyle "dikensiz gül bahçesini andıran bir çalışma yaşamı" tesis etmek demekti (Sönmez, 1984: 72-73). Özal'ı sadece fiilen değil, resmen de "ekonominin patronu" konumuna getiren 12 Eylül darbesi, sonraki üç buçuk yıl süren askeri rejim dönemi boyunca iktisat politikalarını "sermayenin bir karşı saldırısı" biçiminde geliştirmiş, bunu da özellikle işgücü piyasasını "askeri" bir denetim altında tutarak gerçekleştirmiştir (Boratav, 2008: 148).

24 Ocak kararları ile başlayan politika yönelişi, 12 Eylül darbesi, 1970'li yılların sonunda yaşanan bunalıma sermayenin talepleri doğrultusunda yanıt getirecek biçimde sürdürmüştür (Boratav, 2008: 150). 12 Eylül ile amaç işçi sınıfını

zayıflatarak, işgücünün maliyetini düşürerek sermayenin içinde olduğu bunalımdan çıkmasını sağlamaktı. 12 Eylül askeri darbesi ile 24 Ocak kararları adı altında benimsenen ilkeler uygulanabilecek bir ortam bulmuştur. Çünkü kararların uygulanabilmesi için yasal hakları sınırlanmış bir emek kesimi gerekliydi. Bu nedenle de 12 Eylül ile birlikte birçok kısıtlama getirilmiştir. Bunu gerçekleştirmek için de aşağıdaki uygulamalara başvurulmuştur:

TBMM feshedilmiş, siyasi partiler kapatılmış, Milli Güvenlik Konseyi karaları anayasanın üstünde tutulmuştur. Toplu pazarlık düzeni ortadan kaldırılmış, tüm grevler yasaklanmıştır, ücretlerin belirlenmesinde Yüksek Hakem Kuruluna yetki verilmiştir. DİSK ve bağlı sendikalar, HAK-İŞ ve bağlı sendikalar ile MİSK ve sendikaların tümü ile Türk-İş'e bağlı bazı sendikaların faaliyetleri durdurulmuştur. Yeni sendikal örgütlenme ve toplu iş sözleşmesi bağıtlama olanağı ortadan kaldırılmıştır, binlerce sendikacı, sendika temsilcisi ve üyesi gözaltına alınmış, işkence görmüş ve tutuklanmıştır. Sol düşünceye sahip öğretim görevlileri görevlerinden alınmış, emek aleyhine yasal düzenlemeler yapılmıştır (Koç, 1995: 33). Kısacası; emekle sermaye arasındaki güç dengesini 12 Eylül sermaye lehine çevirmiştir. Bütün bu uygulamalar, toplum üzerinde ciddi bir devlet denetimi ve güdümü yaratmaya yönelik olmuştur (Belge, 1993: 9). 24 Ocak kararları ile işçi ve memurların reel gelirleri gerilemiş, kıdem tazminatı, ikramiyeler sınırlandırılmış, işçilerin sigorta yükü artmış, emeklilik aylıkları düşürülmüştür. Yıllık izin, tatil, iş güvencesi, iş sağlığı ve güvenliği gibi haklar daha da kısıtlanmıştır.

Türkiye'de Özal Hükümeti, var olan sorunları sendikal faaliyetler, artan grevler olarak göstermiş ve bunlara kendince önlem almıştır. 1979 ve 1980 yılları grev ve direnişlerin arttığı yıllardır. 12 Eylüle gelindiğinde grevlerin durumu Çalışma Bakanlığı'na göre şu şekildeydi; 1979'da 126 olan ve 21 bin işçinin katıldığı grev sayısı 1980'de 220'ye ve greve katılan işçi 84 binin üzerine çıkmıştır. Grevde geçen işgünü sayısı ise 1979 ve 1980'de 1 milyon işgününe çıkmıştı (ÇSGB, çalışma hayatı istatistikleri, 1998: 65). 12 Eylül 1980 darbesinden iki gün sonra MGK'nın 14 Eylül 1980 tarihli ve 3 nolu kararı ile ülkedeki tüm grevler yasaklanmıştır. Grev ve lokavtın yasaklandığı tüm işyerlerinde ise 15 Eylül 1980'de işbaşı yapılacağı bildirilmiştir. Tamamen antidemokratik bir uygulama getirerek, ülkeye ekonomik istikrar ve gelişme getireceklerini iddia etmişlerdir.

Kenan Evren'in 12 Eylül günü yaptığı açıklama şu şekildedir; *"Memleketin ekonomik koşullarını kendi gücümüzle iyileştirmek için her alanda elden gelen gayret sarf edilecektir. Çalışkan ve vatanperver Türk işçisinin ekonomik koşullar çerçevesinde her türlü hakları korunacaktır. Ancak, temiz Türk işçisini sömüren, onları kendi ideolojik görüşleri istikametinde kullanmak için her türlü baskı oyunlarına başvuran, işçinin hakkı yerine kendi menfaatlarını ön planda tutan bazı ağaların bu faaliyetlerine asla müsaade edilmeyecektir. Tüm işverenlerin iş barışının koşullarını sağlayacak esaslardan ayrılmadan üretimin arttırılması ve ihracata yönelik gayretlerin gelişmesine yardımcı olmaları için her türlü tedbir alınacaktır"* (Milliyet, 1980). Bu açıklama ile dönemin cumhurbaşkanı sendikalara ve sendikacılara karşı tavrını belli ederek 12 Eylül'ün amacını bir kez daha vurgulamıştır.

1.4.1. SERMAYENİN 12 EYLÜL DARBESİNE YAKLAŞIMI

24 Ocak programının emek aleyhtarı bir doğrultuda uygulanabilmesi, 12 Eylül 1980'de gerçekleşen rejim değişikliği ile olanaklı oldu (Boratav, 2003). Sermaye kesiminin önde gelen temsilcileri 12 Eylül uygulamalarından memnun olmuşlardır.

Darbe öncesinde 24 Ocak kararlarının baş mimarı, darbe sonrasında ekonomi işlerinden sorumlu devlet bakanı Turgut Özal, daha önce MESS Genel Başkanlığını yapmıştır. 1980-1984 arasında görev yapan askeri hükümetin 11 bakanının, bakanlıktan ayrıldıktan sonra özel sektör holdinglerinde görev almaları ve T. Özal'ın sivil hükümetinin hemen hemen bütün üyelerinin özel sektör holdinglerinin danışmanı, genel müdür, yönetim kurulu üyesi, ortağı vb. kadrolarından gelmesi, burjuvazinin, sanayi oligarşisinin devleti ele geçirdiğinin en belirgin delilidir (Güzel, 1996: 302). 12 Eylül'le gelen askeri rejimin asıl amacı Türkiye'ye emperyalizmin çıkarlarına uygun bir sermaye birikimini kabul ettirmek ve Türkiye'yi başta ABD olmak üzere emperyalist hegemonyaya daha fazla sokmaktı (Başkaya, 2005: 173).

İşte 24 Ocak kararlarının uygulamasını "kolaylaştıran" olan 12 Eylül askeri rejimi 1980'den 1983'e kadar devam etmiştir. Askeri rejim 1983 yılına kadar işgücü piyasasını, ekonomi-dışı zor yöntemleriyle disiplin altına almıştır, özellikle kamu çalışanları ve küçük köylülüğün yaşam standartlarında önemli gerilemeler yaşanmıştır (Kaya, 2009: 268).

12 Eylül 1980 darbesi sanayi sermayesinin çıkarlarını korumak amacıyla yapıldığı bizzat sermaye kesiminin temsilcileri tarafından da kabul edilmiştir. Dönemin önde gelen işverenleri, 12 Eylül askeri darbesi olmasaydı 24 Ocak kararlarının uygulanamayacağını vurgulamaktadır: *"Bundan iki yıl önce alınan ve cesaretle uygulamaya konan 24 Ocak kararlarının ekonomi tarihimizde önemli bir yeri bulunmaktadır. 24 Ocak kararları ilke yönünden fevkalade isabetlidir. Kararların alınması kadar, 12 Eylül'den sonraki yönetimin bunlara devamlılık sağlaması da büyük önem taşımaktadır. 24 Ocak kararlarının başarıya ulaşmasında en büyük pay bu yönetime aittir. 12 Eylül'den sonraki yönetim 24 Ocak kararlarının başarısını iki kat artırmıştır"* (Çelik, 2017).

Vehbi Koç'un Kenan Evren'e yazdığı mektup ise şu şekildedir: *"Sayın Kenan Evren, yakalanan anarşistlerin ve suçluların mahkemeleri uzatılmamalı ve cezaları süratle verilmelidir. Polis teşkilatı teçhiz edecek ve onu kuvvetlendirecek imkânlar genişletilmeli, gerekli kanunlar bir an önce çıkarılmalıdır. İşçi-işveren ilişkilerini düzenleyecek olan kanunlar asgari hata ile çıkarılmalıdır. Bazı sendikaların Türk Devleti'ni ve ekonomisini yıkmak için bugüne kadar yaptıkları aşırı hareketler, göz önünde bulundurulmalıdır. DİSK'in kapatılmış olmasından dolayı bir kısım işçiler sendikal münasebetler yönünden bekleyiş içindedirler. Militan sendikacılar bu işçileri tahrik etmek ve faaliyeti devam eden sendikaların yönetim kadrolarına sızarak davalarını devam ettirmek niyetindedirler. Bu durum bilinerek hazırlanacak kanunlarda gerekli tedbirler alınmalıdır. Komünist Parti'nin solcu örgütlerin, Kürtlerin, Ermenilerin, birtakım politikacıların kötü niyetli teşebbüslerini devam ettirecekleri muhakkaktır, bunlara karşı uyanık olunmalı ve teşebbüsleri mutlaka engellenmelidir. Zatıâlilerine ve arkadaşlarınıza muvaffakiyetler temenni ediyorum. Emrinize amadeyim"* (MESS, 1990).

Tüm bu açıklamalar dönemin özellikle büyük sermaye kesiminin 12 Eylül darbesini savunduklarını ve ülkeye faydalı olacağını iddia ettiklerini göstermektedir.

1.4.2. SENDİKLARIN 12 EYLÜL DARBESİNE YAKLAŞIMI

12 Eylül darbesinden sonra açık kalan Türk-İş ve daha sonra faaliyetlerine devam eden Hak-İş, genel anlamıyla darbeyi savunmuş ve faydalı bulmuşlardır. Özellikle dönemin tek ve en güçlü işçi kuruluşu Türk-İş'in darbe hakkındaki görüşleri bir işçi örgütü açısından kabul edilebilir değildir.

12 Eylül darbesinden sonra Türk-İş Genel Başkanı İbrahim Denizcier, Kenan Evren'e bir mesaj göndererek darbeyi desteklediğini ifade etmiştir. Bu düşüncenin altında darbenin Türk-İş'i güçlendireceği umudu vardı. Denizcier'in 11 Kasım 1980 tarihli konuşması şu şekildeydi; *"Bugün yönetime el koyan idare, işçi haklarının hiçbir zaman geriye gitmeyeceğini ve işçilerin, bundan sonra da daha iyi kanunlarla kendilerine menfaat sağlayacağını, bugün Devlet Başkanı olan bir asker ağzıyla söylemiştir. Biz buna son derece riayet, itibar ve saygı duymaktayız… Biz, bugünkü*

yönetime yardımcı olmak düşüncesi içerisinde bulunmaktayız ve çalışmalarımızı bu şekilde tamamlayacağız" (Türk-İş, 1980: 24-25). İşte bu ifadeden de çok net anlaşılacağı gibi Türk-İş 12 Eylül'e destek vermiş ve güvenmiştir. Türk-İş'in bu tavrı birçok genel kurul toplantısında da yinelemiş, 12 Eylül haklı görülmüş, darbenin huzur ve barış ortamı sağladığı savunulmuştur.

Türk-İş yönetim kurulunun darbe hakkındaki yapılan darbenin ve Kenan Evren'in açıklamalarını demokrasiye geçiş için bir teminat olarak görmüştür. Türk-İş olarak Milli Güvenlik Konseyine demokrasinin kurulması için her türlü desteği vereceğini belirtmiştir (Türk-İş, 1981: 8). Darbeden sonra tekrar demokrasiye geçiş, can ve mal güvenliğinin sağlanmasında Türk-İş, kendisine tarihi bir görev yüklemiştir. Ancak uyguladığı politikalara bakıldığında Türk-İş üzerine düşen görevi yeterince yerine getirememiştir.

Yol-İş Federasyonu Genel Başkanı Halit Mısırlıoğlu'nun yaptığı açıklama ise şöyleydi; *"Tam bir tarafsızlıkla ülke yönetimini sürdürmeye ve gerekli tedbirleri alarak demokrasiye geçişi sağlamaya kararlı bulunan Türk Silahlı Kuvvetlerine, gereken desteği ve yardımı göstermek, her yurtsever için kaçınılmaz bir görevdir…"* (Türk-İş, 1980: 22-23).

12 Eylül'ün önemli destekçilerinden biri olan Türk-İş Genel Eğitim Sekreteri Kaya Özdemir'in açıklamaları şu şekildedir; *"Hepimiz Türk Silahlı Kuvvetlerine yardımla mükellefiz… (Türk-İş, 1980: 29).* Yine Özdemir Türk-İş Dergisindeki yazısında: *"12 Eylül lüzumluydu, gerekliydi ve zamanında gerçekleştirildi. Türk milletinin bağrından çıkan Türk Silahlı Kuvvetlerinin kendi emir ve kumanda zinciri altında ve emirle gerçekleştirdiği 12 Eylül harekâtı sorumsuz politikacılara olduğu kadar sınır tanımayan, ölçü kavramını bilmeyen, davranışlarını Türkiye'nin gerçeklerine göre ayarlayamayan sendikacılara da bir derstir"* şeklindeydi (Türk-İş, 1983). Kaya Özdemir bir başka açıklamasında da darbeyi destekliyordu: *"Türkiye'nin kısa sürede demokrasiye dönmesini istemek, yeniden 11 Eylül'e dönmesini istemektir…"* (Günaydın, 2.6.1981).

İbrahim Denizcier 24 Mayıs 1982'de Türk-İş'in 12. Genel Kurul toplantısında şu sözleri söylemiştir; *"Kışkırtıcılığı, anarşiyi ve rejim düşmanlığını sendikacılık saymazsak ki sayamayız, o halde Türk-İş sendikacılık görevini şerefle*

yapmıştır. Türk-İş sendikacılık yapmıştır. Başka işler çevirmemiştir. Ve kim ne anlamda alırsa alsın, Türk-İş kaşı gözü kara olduğu için değil, çürük olmadığı için bugün açık ve ayaktadır. Bu sözüm, Türk-İş'i haksız yere eleştirenleredir. Türk ulusu ve onun bölünmez bir parçası işçiler olarak 11 Eylülü unutmadık. Unutmayacağız, unutmamalıyız… Bu itibarla, bir kurtarıcı olan 12 Eylül harekâtı, toplumumuzun her kesimi ve ulusumuzdan tümüyle tasvip görmüştür. Yapıcı eleştiriler saygıyla karşılanmalıdır. Fakat bu geçiş döneminde özellikle yurt dışından gelen çatlar seslere itibar etmemeliyiz. Türk Silahlı Kuvvetlerinin emir ve komuta zinciri içinde, gerçekleştirdiği ve gerçekten vatanı kurtardığı 12 Eylül harekâtının anlamını çok iyi bilmeliyiz" (Türk-İş, 1982).

Tarım-İş Sendikası ve Teksif Sendikası da 12 Eylül darbesine olan minnettarlığını dile getirmiş, normal düzene geçiş için gerekli önlemlerin alınmasını savunmuştur. Darbeyle birlikte geçmişte yaşanan sıkıntıların aşılacağına inançlarının tam olduğunu vurgulamışlardır.

12 Eylül'e daha temkinli yaklaşan Sağlık-İş Sendikası delegesi Hasan Hüseyin Koç şu konuşmayı yapmıştır; *"... Daha önce de arz ettiğim gibi demokrasi, bütün müesseseleriyle bir bütündür. Kaldı ki, 12 Eylül Harekâtının gerekçesi rejimi işlemez hale sokan olayları çok açık şekilde sergilemektedir. Eğer, olup biten her şeyde sadece parlamento sorumlu tutulursa, o zaman yeniden demokrasi dönüşü istemek, 12 Eylül öncesi kargaşa ortamını tekrar davet etmek anlamına gelmez mi? Ülkenin ve ekonominin çıkmaza girmesinde sendikaları tek başına sorumlu tutan işveren düşünceleri ne kadar yanlış ve tutarsız ise, memleketi 12 Eylül'e sürükleyen olayların tek sorumlusu olarak parlamentoyu, parlamenterleri göstermek de o kadar yanlış ve tutarsızdır"* (Türk-İş, 1982: 36-37).

Türk-İş üyesi Türkiye Maden İşçileri Sendikası ise 1983 tarihli çalışma raporunda 12 Eylül'ü överken 24 Ocak kararlarını eleştirmiştir: *"12 Eylül 1980 hareketiyle birlikte yurdumuzun bölünmesi önlenmiş, can güvenliği sağlanmış, kardeşin kardeşi boğazlaması önlenmiş, anarşi durdurulmuş, yurdumuz huzura kavuşmuştur. Bu bakımdan şerefli Türk Ordusunun değerli komutanlarına ne kadar teşekkür etsek azdır. Ne var ki, memleketin ekonomik durumunu yönlendiren aynı derecede başarılı olamamışlardır. Yürürlüğe konulan 24 Ocak kararları halkın alım gücünü büyük ölçüde kısmış, verim artışını öngörmediği için verim düşmüş*, bunun

neticesi olarak da hayat pahalılığının dayanılmaz şekilde artması önlenememiştir" (Maden-İş, 1983: 12).

Ancak Türk-İş üyesi sendikalar içinde 12 Eylül darbesini eleştirenler de olmuştur. Petrol-İş Sendikası 12 Eylül'ü eleştirmiştir; *"12 Eylül 1980'de Türk Silahlı Kuvvetleri yönetime el koymuş ve hemen peşinden parlamento ve hükümet feshedilip bütün yurtta sıkıyönetim ilan edilmişti. Türkiye'de ekonominin yönlendirilmesi ve gidişatıyla ilgili hemen herkesin ortak kanısı, 24 Ocak kararlarının amaçları doğrultusunda bazı başarılar sağlanmasında 12 Eylül'ün getirdiği ortamın çok büyük payı bulunduğu yolundadır. Daha net bir ifade kullanarak, 12 Eylül harekâtı olmasaydı 24 Ocak kararları asla başarıya ulaşamazdı diyenlere de hemen her kesimde rastlamak mümkündür"* (Petrol-İş, 1983, aktaran: Koç, 1995: 56).

Tüm bu açıklamalarla birlikte ülkemizde 12 Eylül darbesinin açık kalan hemen hemen tüm işçi kuruluşları tarafından desteklendiği görülmektedir. Askeri rejime tepki göstermekte geç kalan işçi kuruluşları, emek kesiminin hem darbe hem de 24 Ocak kararları ile haklarının yok edilmesine seyirci kalmıştır.

İKİNCİ BÖLÜM

2. 24 OCAK EKONOMİK POLİTİKALARININ UYGULANMASI VE SONUÇLARI

Tezin bu bölümünde askeri rejim dönemi (1980-1983) ve Anavatan Partisi (ANAP) Yılları (1984-1989) olarak bir ayrıma gidilerek 24 Ocak kararları süreciyle uygulanmaya başlayan ekonomi politikaları ele alınmıştır. Bu ayrım yapılırken 1980-1983 arası dönemin askeri rejim olması, 1984-1989 arası dönem ise tekrar sivil hükümetin başa geçtiği yıllar olması dikkate alınmıştır. Ekonomi politikaları konusunda dış ticaret dış borçlar, ithalat ihracat incelenmiştir. 1980'li yılların ekonomi politikalarının enflasyon, işsizlik, ücretler-maaşlar, gelir dağılımı ve vergiler üzerine etkisi ele alınmıştır. Bölüm sonunda 24 Ocak kararlarının kabul edilmesine Turgut Özal'ın ektisi incelenmiştir.

2.1. 1980-1983 ASKERİ REJİM DÖNEMİNDE 24 OCAK KARARLARININ UYGULANMASI

24 Ocak kararları Eylül 1980'den Aralık 1983'e kadar demokrasinin askıya alındığı, askeri bir hükümet tarafından uygulanmıştır. 24 Ocak istikrar önlemleri altında uygulamaya konulan ekonomik politikaların uygulanabilmesi için tüm demokratik özgürlüklerin yok edilmesi gerektiği öne sürülerek özellikle sendikaların üzerine gidilmiş, bu dönem boyunca işçi hakları olabildiğince kısıtlanmıştır (Özveri, 1993: 49). 12 Eylül darbesi ile istenilen bu amaç gerçekleştirilmiştir.

Demokrasinin askıya alınması ile sendikal faaliyetler, grevler yasaklanmış, ücret ve maaş artışları kontrol altına alınmıştır. Taban fiyatları ve destekleme alımlarının kapsamı daraltılmıştır. Kamu harcamaları kısılmış, para arzındaki genişleme kontrol altına alınmıştır. Bütçe dengesi ve parasal göstergeler özenle takip edilmiştir (Şahin, 2009: 195). Özellikle bu ara dönemde uygulanan ekonomi politikaları emek kesimi aleyhine olmuştur. Ücret artışlarının düşürülmesi, çalışanların elinden sendikal haklarının alınması, üreticiye sağlanan desteğin kaldırılması gibi uygulamalar hem ücretliyi hem de köylü üreticiyi oldukça kötü etkilemiştir. Yine ihracat yapan kesime yapılan desteklerin artması, küçük işletmelerin piyasa koşulları karşısında tutunamaması gibi durumlar işverenler

arasında ayrımcı politikaların olduğunun kanıtıdır. 24 Ocak kararları, bu ara dönemde ihracatı artırsa da dış ticaret açığı azalmamış, ücretler düşürmüş, gelir dağılımını bozmuştur.

Bu dönemde 24 Ocak kararlarının daha çok kısa vadeli amaçlarına öncelik verilmiştir. Özellikle devalüasyonlar yaparak ihracatı geliştirmek dönemin temel politikasıdır. Dönemin politikaları daha çok ihracat teşvikleri ve ithalat kısıtlamalarının kalkması üzerine uygulanan politikalardır.

2.1.1. Dış Ticaret Politikası

1980 öncesi izlenen sabit döviz kuru politikası ve iç pazara dönük büyüme süreci, ithal ikameci politikalar, ihracatı; girişimci açısından çekici kılmamaktaydı (Sönmez, 2003: 58). 1980 tarihinden itibaren geçmişin ithal ikameci politikaları tamamen terk edilerek, Türkiye'de daha önce uygulanmamış olan "ihracata dayalı büyüme politikasına" geçilmiştir. Adından da anlaşılacağı gibi bu politikaların temel amacı ihracatı artırarak, döviz dar boğazlarından kurtulmaktı. 24 Ocak kararları ile alınan tedbirler ile ihracata çok önem verilmiştir.

Türkiye'nin bahsedilen dışa açılma politikasını uygulayabilmesi için çeşitli düzenlemeler yapması gerekmiştir. Bu düzenlemelerden biri yapılan devalüasyonlardır. 24 Ocak 1980'de TL'nin değeri yüzde 32,9 oranında devalüe edilmiştir. 1 ABD doları 47 TL'den 70 TL'ye yükseltilmiştir. Bu devalüasyonlar şöyle devam etmiştir; doların değeri Nisan 1980'de 73,8 TL, Haziran 1980'de 78,4 TL, Ekim 1980'de 82,7 TL, Kasım 1980'de 87,95 TL ve Şubat 1981'de 95,91 TL olmuştur. 1 Mayıs 1981'den itibaren de yüzde 5 oranında mini devalüasyonlara devam edilmiştir. 1983'te 1 dolar 224 TL, 1984'te ise 1 dolar 365 TL olarak belirlenmiştir (Şahin, 2009: 196). Bu uygulamalarla Türkiye ekonomisinin dışa açılması kolaylaştırılmıştır. 24 Ocak kararları ile yapılan bu devalüasyonlara bu kararların özünü yeterince kavrayamayan Türk-İş'in tepkisi yeterli düzeyde olmamıştır. DİSK ise 24 Ocak kararlarıyla yapılan devalüasyonların işçi kesimini yoksulluğa ve açlığa ittiğini ve Türkiye'nin bu kararlarla uluslararası kuruluşlara bağımlı olacağını belirterek daha sert bir tepki göstermiştir.

1979 yılında yaşanan bunalımın sebeplerinden birinin döviz dar boğazları olduğunu daha önce belirtmiştik. Döviz dar boğazından çıkmak için zorlayıcı ve

özendirici uygulamalar bir arada yapılmıştır. Zorlayıcı uygulamalar; ücret ve maaşları düşük tutarak iç talebi kısmak ve böylece firmaları dış pazarlara açmaktı. Özendirici uygulamalar ise; ihracattaki teşvikler, vergi iadeleri, döviz kurunu günlük olarak değiştirme olarak karşımıza çıkmaktadır. Sürekli reel devalüasyonlar, ihracatı özendiren önemli bir teşvik aracı olurken, ihracatta vergi iadesi, ucuz ihracat kredisi başta olmak üzere sağlanan çeşitli kolaylıklar ihracatın hızlı artışında etkili olmuştur (Sönmez, 1992: 48). Zorlayıcı uygulamalar ekonomik yönden daha zayıf olan ücretlileri kapsarken, teşviklerden ihracat yapan sermayeciler faydalanmıştır.

Tablo 1: Yıllara Göre Dış Ticaret (1980-1983) (Dolar, Milyon)

Yıllar	İhracat	İthalat	Dış ticaret dengesi	İhracatın ithalatı karşılama oranı
1980	2.910.122	7.909.364	4.999.242	36,8
1981	4.703.934	8.933.374	4.230.439	52,6
1982	5.745.973	8.842.665	3.096.692	65
1983	5.727.834	9.235.002	3.507.168	62

Kaynak: TUİK

Tablo 1'deki verilere göre bu yıllarda ihracatta önemli artışlar sağlanmıştır. Özellikle 1980-1985 arası dönem, 1979 petrol şoku nedeniyle dünya ticaretinin durakladığı bir dönemken, Türkiye coğrafi konumunun avantajı ile İran- Irak savaşları nedeniyle ihracatını artırmıştır. Türkiye, tüm dünya durgun bir dönem yaşarken, işte bu savaş ve coğrafi konumu sayesinde ihracatını artırmayı başarmıştır. Türkiye'nin bu dönemde yaptığı ihracat Ortadoğu ülkeleriyle olmuştur. Gerçekçi döviz kuru, reel faiz ve liberal dış ticaret politikaları sayesinde ihracat, 1980'den 1983'e kadar önemli artışlar göstermiştir. Tablo 1'den görüleceği gibi, 1980-1983 döneminde ihracat gelirleri 2.910 milyon dolardan 5.728 milyon dolara yükseldi, ihracat gelirleri dört yıl içinde yüzde 96,8 oranında artmıştır (Şahin, 2009: 201). Aynı dönemde ithalattaki artış, ihracata oranla az da olsa devam etmiştir. 1980-1983 arası dönemde ithalat, yaklaşık 8 milyon dolardan, 9 milyon dolara yükselmiştir. Bunda ihracatı artırmak için yapılan devalüasyonların ithalat fiyatlarını yükseltmesi etkilidir. İhracattaki gelişmelere karşın, ithalat bağımlılığımız düşürülememiştir. Hızlı ihracat artışlarına rağmen dış açıklar daraltılamamıştır.

Dış ticaret haddi ülkenin dış ticaretten kaynaklanan kazanç ve kaybını ölçmekte kullanılır. 1980'ler boyunca dış ticaret haddi olumsuz bir gelişme göstermiştir. Daha ucuza ihracat, daha pahalıya ithalat yapılmıştır. Bu da dış ticaret hadlerinin negatif olmasına neden olmuştur. 1980 yılında dış ticaret açıkları Cumhuriyet tarihinin en yüksek rakamlarına ulaşmıştır. Dış ticaret haddindeki bu olumsuzluklar, ekonomide cari işlemler açığının kronikleşmesine ve ithalatın pahalılaşması da maliyet enflasyonuna yol açmıştır. İhracatın artmasına rağmen dış ticaret açığında istenen gerileme sağlanamamıştır.

İhracatın 1980'li yıllarda oldukça arttığını belirttik. Ancak bu artışın nelerin pahasına sağlandığı da çok önemlidir. İhracat çok yüksek oranda fiyatların düşürülmesiyle artırılmıştır. Sadece fiyatlama yoluyla ihracatı artırmak kaynak kaybı anlamına gelir. Ekonomi, 1980'de 1,254 milyon, 1981'de 2,253 milyon, 1982'de 2,890 milyon, 1983'te 2,921 milyon ve 1984'te de 3,189 milyon dolar kayba uğramıştır (Kepenek, 1987: 108). Ekonomi bu şekildeki bir politikayla kaynak kaybetmiş ve yoksullaşmıştır. 24 Ocak kararlarıyla ihracata dayalı büyüme politikası bu anlamda ekonomiyi bir bütün olarak yoksullaştırmıştır. Ayrıca hükümet ücretleri, maaşları ve üretici köylünün gelirini azaltarak ihracatçılara parasal destek sağlamıştır. Bu da hükümetin yürüttüğü taraflı politikayı göstermektedir. Yani; hükümet belli bir kesimi sürekli yoksullaştırarak, öteki kesimin zenginleşmesini sağlamıştır.

Dışa açılma politikalarında ithalat ve ihracatın liberalleşmesi esastır. Bu anlamda da Türkiye'de ithalatta önemli adımlar atılmıştır. 1980 öncesinin ithal rejiminden serbestleşmeye geçiş, 1980'de miktar kısıtlamalarına ilişkin düzenlemelerden, vergilere dayanan bir sisteme geçiş şeklinde başlatılmıştır (Sönmez, 1992: 60). İthalattaki damga vergisi yüze 20'den yüzde 1'e düşürülmüş, 1981 yılında ithalattaki kota uygulaması tamamen kaldırılmış, 1984'te ithalatı yasak olan malların sayısı 1.800'den 459'a düşürülerek serbestleşmede önemli bir adım atılmıştır.

İhracatçılara sağlanan diğer teşvikler, vergi, kredi ve döviz kolaylıklarıdır. Bunların arasında vergi iadesi, kurumlar vergisi istinası, ihracat dövizlerini kullanma hakkı, kaynak kullanımı destek pirimi gibi… Bu teşvikler içinde en etkin olanı ise vergi iadesiydi. Devlet vergi iadesi yaparak ihracatçılara dış pazarda rekabet gücü

kazandırmayı amaçlamıştır. Bu uygulama 1989'a kadar sürmüştür. Devletin ihracatçıya ödediği vergi iadesi yüzde 10 ile yüzde 23 arasında değişmiştir.

İhracatta vergi iadesi uygulaması önemli bir olaya neden olmuştur. Kamuoyunda "hayali ihracat" adı verilen sahtecilik, vergi iadesinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Vergi iadeleri çok büyük boyutlara ulaşmıştır. Verilen vergi iadelerinin, 1979-1983 döneminde 268 milyar lira olduğu, bunun da toplam ihracatın yüzde 20,1'ine eşit olduğu görülmüştür (Sönmez, 1992: 58). 1984-1988 dönemindeki vergi iadesi miktarı ise 1 trilyon 845 milyar lirayı bulmuştur.

Hayali ihracat yapanlar ya hiç ihracat yapmadan evrak düzenleyip onla vergi iadesi almış ya da resmi rakamlara beyan edilenden farklı nitelik ve kalitedeki malların vergi iadesi alınmıştır. Hayali ihracat, 1980'li yıllarda ihracat rakamlarının yanıltıcı olduğunun bir kanıtı niteliğindedir. Yani; 24 Ocak kararlarının en büyük başarısı olarak kabul edilen ihracat politikaları sanıldığı kadar başarılı olmamıştır.

1980'li yıllarda ihracata konu olan malların bileşimine bakıldığında ise sanayi mallarının, tarım mallarının önüne geçtiği görülmektedir. İmalat sanayi ürünlerinin ihracatının toplam ihracat içindeki payı yüzde 80'lere çıkmıştır. Sanayi mallarında da bazı sektörler ön plana çıkmıştır. Bunlar; dokuma, giyim, kimya, deri ve demir-çeliktir. Bu sektörlerin ortak özelliklerine bakıldığında ucuz işgücünün yoğunlukta olduğu sektörler olduğu görülmektedir. Böylece ihracat politikasının da yükünün emek üzerine yıkıldığı görülmüştür.

24 Ocak kararları ile uygulamaya konan ihracat politikasının gelir dağılımı üzerine etkisi olumlu yönde olmamıştır. Ülkede başarılı ve kalıcı bir ihracat sıçraması yapabilmek için; reel ücretleri döviz cinsinden düşürmek ve ihracata kaynak aktaran sübvansiyon uygulamak gereklidir. 1980 sonrasında birlikte uygulanan bu iki politika da gelir dağılımını emek gelirleri aleyhine bozmuştur (Boratav, 1985: 236). İhracatçıya sağlanan bu ayrıcalıklar gelirin emek kesiminden ihracatla uğraşan sermaye kesimine akmasına neden olmuştur. Böylece ülke, gelir dağılımı adaletinde dünya ülkelerinin oldukça gerisinde kalmıştır.

24 Ocak karaları ile dışa açılmak, piyasa güçlerine bırakılmıştır. Ancak Türkiye gibi bir ülkenin sadece piyasa güçlerine güvenerek böyle bir adım atması sakıncalı ve yanlıştır. İleri sanayileşmiş ülkelerde bile ekonomi belli bir düzene göre

yürütülmektedir. Bu anlamda Türkiye'nin 1980'li yıllarda uyguladığı politikalar çok iyimserdir. "Dışa açılmak" yerine "dışa saçılmak" tanımına daha uygun düşen 1980'li yılların ekonomi politikaları, Türkiye kapitalizmini dış dünyayla tanıştırmış, toplumun özellikle dar gelirli kesimlerine 10 yıl boyunca yüklediği sıkıntılar karşılığında, sağlam, üretken, dünya sıralamalarında öne fırlamış, yeni teknolojiler, yeni ürünlerle donanımlı bir ekonomik yapı, refah dolu bir toplum oluşturamamıştır (Sönmez, 1992: 100). 1980'li yıllar boyunca liberalleşmek uğruna ülkenin kaynakları, bilinçli sömürü şeklinde dış ülkelere açılmıştır.

Dış ilişkiler bakımından dönemin özelliklerine bakıldığında ithalatta liberalizasyon, ihracatta cömert teşvikler en belirgindir. Dışa açılma, çok güçlü ihraç teşvikleri, düşen emek maliyetleri ve 1980 devalüasyonunun etkilerinin kaybolmasını önleyen döviz kuru politikaları aracılığıyla sanayi ürünlerinde dünya piyasalarına girmek olarak anlaşılmıştır (Boratav, 2008: 152). Kısacası; Türkiye'de, 1980 yılından sonra uygulanmaya başlanan dışsatıma yönelik sanayileşme politikalarının dayandığı uygulamalar; "gümrük duvarlarının indirilmesi, devalüasyonlarla paranın değerinin düşürülmesi, iç talebin ve işgücü maliyetlerinin düşürülmesi, ihracata sağlanan doğrudan parasal destekler" olarak özetlenebilir (Kepenek, Yentürk, 2009: 318).

Sonuç olarak, 24 Ocak kararlarının uygulayıcılarına göre en başarılı olan konusu ihracat, aslında maliyeti neredeyse kendini aşan bir duruma gelmiştir. Yani ihracat politikası, katlanılan birçok maliyete oranla başarısız olmuştur, toplumu daha fazla yoksullaştırmıştır. Bütün bu uygulamalar sonucu yaşanan olumsuzluklar ekonomi politikalarının yeterince kavranamadan ve taraflı bir yapıda uygulanmasından kaynaklanmaktadır.

2.1.2. Dış Borçlar

Bir ekonomi hakkında bilgi edinebileceğimiz göstergelerden biri de dış borçlardır. Bu nedenle de bu göstergelere kısaca değinmekte fayda var. 1980'li yılların Türkiye'sine bakıldığında uygulanan dışa açılmayı teşvik eden politikalar dış borçları da beraberinde getirmiştir. Bu dönemde ihracattaki artışlara rağmen, sanıldığı gibi dövizle ödenecek dış borç miktarı azalmamıştır. Dış borçların anapara miktarı 1979'a göre, 1986'da yüzde 117 oranında artarak 13 milyardan 28 milyara yükselmiştir.

2.2. 1984-1989 ARASI UYGULANAN EKONOMİ POLİTİKALARI VE ETKİLERİ

1980'li yıllarda Türkiye ekonomisine "serbest piyasa ekonomisi", "hür teşebbüs", "orta direk", "köşeyi dönme" gibi kavramlar girmiştir (Mütevellioğlu, Sönmez, 2009: 238). Bu tür ideolojik olduğu söylenen kavramlar daha çok ANAP döneminde toplumda slogan olarak yaygınlaşmıştır. 1984-1988 arasında da Dünya Bankası'nın Yapısal Uyum Kredileri uygulamasının denetimi ile ekonomideki yönlendirme sürmüştür (Ekzen, 2009: 107). 1983 yılı sonbaharında Türkiye'de yapılan genel seçimlerde ekonomide daha fazla liberalleşmeyi ve dışa açılmayı savunan ANAP tek başına iktidara gelmiştir (Şahin, 2009: 197). "Silahların gölgesinde iktidara gelen, en radikal IMF programını uygulayan, sıkıyönetim baskısı altında emeğin disiplinini sağlayan Özal idaresi, 1983 seçimleriyle 'sivil' iktidar olduktan sonra, belli bir istikrar sağlamayı da başarmıştır (Mütevellioğlu, Sönmez, 2009: 238). 24 Ocak kararlarının da mimarı olarak kabul edilen Turgut Özal, başbakan olmuştur. ANAP Hükümeti enflasyonu düşürmeyi, özelleştirmeler yapmayı ve liberalleşmeyi sağlamayı vaat etmiştir. Kısa süre içinde de döviz kuru, dış ticaret, faiz haddi konusunda önemli değişiklikler yapılmıştır.

ANAP Hükümeti, seçim vaatlerine uymayarak fiyat istikrarını sağlamak yerine, reel büyüme ve istihdamı artırmaya öncelik vermiştir. Bu dönemde ekonomideki durgunluğu aşmak için büyüme hızı artırılmaya çalışılmış ve genişlemeci para ve maliye politikası uygulanmıştır. Bu uygulamalarla 1984-1987 arası dönemde Gayri Safi Milli Hâsıla (GSMH) büyüme yılda ortalama yüzde 6,7 olmuştur. GSMH'deki büyümeyle birlikte enflasyon da hız kazanmıştır. GSMH büyüme oranları; 1986'da yüzde 8,1, 1987'de yüzde 9,3, 1988'de yüzde 1,5 ve 1989'da ise yüzde 1,6 olarak devam etmiştir (TÜİK). Bu büyüme oranları ile Türkiye, Batı dünyasında istikrar tedbirlerinin başarı hikâyesi olarak anlatılmıştır. Oysa aslında Türkiye'de yaşanan yüksek enflasyon, düşük gelirler ve hakları yok edilen bir işçi sınıfının varlığıydı.

Hükümet, kamu kesimini küçülterek, kamu harcamalarını kontrol altına almayı istemiştir. 24 Ocak kararlarının temel felsefesini oluşturan devletin ekonomideki ağırlığının azaltılması hedefi, benimsenmeye çalışılan piyasa ekonomisi modeline rağmen başarılı olamamış ve kamu gelir gider dengesi

kurulamamıştır (Karaçor ve Alptekin, t.y: 309). Bu yüzden de KİT'leri özelleştirmek istemiş, ancak bu isteği gerçekleştirememiştir. Kamu kesimi harcamaları artarken, niteliği de değişmiştir. Kamu harcamaları içindeki iç ve dış borçların faiz ödemeleri çok fazla artmıştır. Bu harcamaların çoğu, belediye yatırımları ve altyapı yatırımlarından oluşmuştur. Transfer harcamaları 1981'de yüzde 19,3 iken, 1989'da yüzde 37,7'ye çıkmıştır.

Kamu kesimindeki bu borçlanmaları karşılamak üzere 1985 yılında Katma Değer Vergisi (KDV) yürürlüğe konmuştur. 1985 yılı başında katma değer vergisinin kabulü ile Türk vergi sistemi, büyük ölçüde bordroları ile gelir vergisine katılan ücretlilerin ve özellikle tüketicilerin katkılarına dayanır bir özellik kazanmıştır (Sönmez, 2003: 166). Bu vergi ile tüketim vergisi sisteminin basitleştirilmesi, kamu kesimine daha fazla gelir sağlanması ve faturalı alım satımın yerleştirilmesi amaçlanmıştır (Şahin, 2009: 199). 1984'te Turgut Özal hükümeti tarafından uygulamaya konulan arz yönlü düzenlemeler ve vergi teşvikleri ile reel vergi gelirleri hızla azalmış ve önemli bir bütçe açığı ortaya çıkmıştır (Mütevellioğlu ve Sönmez, 2009: 33). KDV ile bu açıkların bir kısmı karşılansa da yeterli olmamıştır.

Ayrıca bu dönemde uygulanan serbest piyasa ekonomisi, ihracata dönük büyüme stratejisi bazı küçük firmaların tasfiye olmasına neden olmuştur. Para arzının kontrol edilememesi ve bahsedilen diğer nedenlerle 1984'ten itibaren enflasyon oranları artmıştır.

2.2.1. Dış Ticaret Politikası

Daha önceki dönemde ihracatı artırmak için yapılan devalüasyonlar bu dönemde de devam etmiştir. 1983'te 224 TL olan 1 dolar, 1984'te 365 TL olmuştur. Yine 1987'de 856 TL olan 1 dolar, 1988'de oldukça değer kaybederek 1.420 TL olmuştur.

Tablo 2: Yıllara Göre Dış Ticaret (1984-1989)

Yıllar	İhracat	İthalat	Dış ticaret dengesi	İhracatın ithalatı karşılama oranı
1984	7.133.604	10.757.032	-3.623.429	66,3
1985	7.958.010	11.343.376	-3.385.367	70,2
1986	7.456.726	11.104.771	-3.648.046	67,1

1987	10.190.049	14.157.807	-3.967.757	72
1988	11.662.024	14.335.398	-2.673.374	81,4
1989	11.624.692	15.792.143	-4.167.451	73,6

Kaynak: TUİK

24 Ocak kararlarının temel amaçlarından biri olan ihracata dayalı büyüme politikası 1984'ten itibaren de devam etmiştir. İhracat teşvikleri artırılmıştır. Vergi iadesi, ihracatta kredi teşviki, resim ve harçlardan muafiyet, ihraç ürünlerde kullanılan ithal girdiler için vergi istisnası gibi uygulamalar getirilmiştir. 1983'te 5 milyar dolar olan ihracat gelirleri, 1989'da 11 milyon dolara yükselmiştir. İhracattaki vergi indirimleri daha önce açıkladığımız gibi hayali ihracata neden olduğu için 1988'de bu uygulamaya son verilmiştir. Dış ticaret açıklarının düşmemesi, ihracatın miktar olarak artmasına karşın kazancının giderek düştüğünü gösterir.

1984 ile birlikte ithalatta da liberal sisteme geçilmiştir. İthalatı yasak olan mallar azaltılmıştır. Miktar kısıtlamaları azaltılarak gümrük vergileri düşürülmüştür. Bu dönemde ithalatta serbestleşme yüzde 94'e ulaşmıştır. İthalatın artmasıyla birlikte dış ticaret açıkları da artmıştır.

İhracatta tarım ürünlerinin payı da 1980'li yılların sonunda oldukça düşmüştür. Bu oran 1980'de yüzde 70 iken, 1989'da yüzde 16,4'e gerilemiştir. Bu önemli düşüş, üretici köylünün artan ihracattan faydalanmadığını göstermektedir. Dönem boyunca sanayi mallarının ihracatı teşvik edilmiştir. İhraç ürünleri içerisinde sanayi ürünlerinin payı 1980'de yüzde 36 iken, bu oran 1987'de yüzde 79'a kadar yükselmiştir (Petrol-İş, 1988: 29). Sanayi ürünleri içinde ise tekstil gibi emeğin en ucuz olduğu sektörlerin payı artmıştır. Özetle ihraç edilen sanayi ürünlerinin fiyatı düşük tutularak yapılan bu ihracatın bedeli, yine ücretlilere ödetilmiştir. Türkiye'nin bir tarım ülkesi olduğu göz önüne alındığında, üretimi kolay olan malı ihraç etmeyip bu şekilde izlenen bir politika yanlıştır. İthal edilen ürünlerde ise 1984'te tüketim mallarının oranı artarken, ülke tüketim mallarında dışa bağımlı hale gelmiştir. Böyle bir politikanın ülkemiz lehine olmadığı açıktır.

İthalatta ve ihracatta serbestleşme ve kurumlaşmayı, döviz piyasasındaki serbestleşme izlemiştir: 1985 sonunda yurtiçinde yerleşik olan ve olmayanların ticari bankalarda döviz tevdiat hesapları açmaları serbest bırakılmıştır (Kazgan, 2009: 138-139). Kambiyo rejiminde de serbestliğe gidilmiştir. Türk parasının konvertibilitesi

sağlanarak ihracat ve ithalatta büyük kolaylıklar sağlanmıştır. 1985'te Serbest Bölgeler kurularak yabancı sermaye yatırımları artırılmaya çalışılmıştır. Bu uygulamalar sonucunda ithalat ve ihracatın GSYH içindeki payı 1980-1983 döneminde sırasıyla yüzde 16,3 ve yüzde 8,9 iken 1984-1991 döneminde yüzde 21,7 ve yüzde 14,9 olmuştur (Şahin, 2009: 203). Tüm bu göstergelerden hem finansal anlamda hem de mal piyasalarında bir serbestliğe gidildiği anlaşılmaktadır.

1980'li yılların bir diğer önemli özelliği de yabancı sermayeyi Türk ekonomisine çekmesidir. Ancak ülkeye giren yabancı sermayenin niteliğine bakıldığında, üretim dışı genelde kısa vadeli olduğu görülmüştür. Yani yabancı sermaye çekerek yatırımları artırma çabaları kısa vadeli ve geçici olmuştur. Ülkeye gerçek anlamda katkı sağladığı söylenemez.

Yüksek faizle işleyen yabancı kaynak girişinin hızlanması, cari açığı finanse ederek siyasileri kurtarırken, döviz kuru üzerinde baskı oluşturarak, dış ticaret dengesinin bozulmasına neden olmuştur (Mütevellioğlu ve Sönmez, 2009: 91). Tüm bu değerlendirmelerle birlikte unutulmaması gereken; aşırı teşviklerle, TL'nin değerini aşırı düzeyde düşürerek ve büyük sübvansiyonlarla yapılan ihracat, ithalatı yapan ülkenin tüketicileri veya üreticileri lehine ama ihracatı yapan ülkenin insanları aleyhine bir tercihtir ve 1980'li yıllarda Türkiye'de yaşanan tam olarak budur (Başkaya, 2005: 179).

2.2.2. Dış ve İç Borçlar

1970'li yılların sonlarında borç krizi yüzünden ekonomisi felç olma durumuna gelen Türkiye'nin dış borçları özellikle 1983'ten sonra hızlı bir artış göstermiştir (Petrol-İş, 1989: 75). Dönemin uygulanan ekonomi politikasının etkisiyle iç ve dış borçlar büyük bir artış göstermiştir. ANAP Hükümetinin kamu ekonomisini toplam talep artışında bir araç olarak kullanması, hem dış borçları hem de iç borçları artırmıştır. Borçlarla kamuda yapılan yatırımlar finanse edilmiştir.

ANAP iktidarıyla beraber başlayan 1984-1987 döneminin "genişlemeci" politikaları sırasında, yol, baraj, haberleşme, enerji gibi kamu altyapı yatırımlarının hızlandırılmasıyla dış borçlanmalar da hızlanmıştır (Sönmez, 1992: 80). Dış borçlar, özellikle 1984'ten sonra oldukça artmıştır. 24 Ocak kararları uygulamalarının başında dış borç stoku ortalama 16 milyar dolarken, 1989 sonunda 43 milyar dolara

yükselmiştir (Kalkınma Bakanlığı, 2012: 91). Özellikle kısa vadeli borçlar 1986'dan sonra toplam borçlar içinde önemli bir yeri kaplamıştır. 1984'ten itibaren dış borçlarını düzenli ödemesine rağmen, net dış borç her geçen yıl artmıştır. 1987 yılında Türkiye'nin dış borçlarının GSMH 'ya oranı yüzde 60'a ulaşmıştır. Bu dönemdeki borç ödemeleri borcun borçla finansmanı ile sağlanmıştır.

İç borçlar da dış borçlara paralel olarak artmıştır. Devlet, sermaye kesimini vergi dışı bırakınca ihracat teşviklerini ödemek için yine aynı sermaye kesimine borçlanmak zorunda kalmıştır. İç borç stoku cari fiyatlarla 1981'de yaklaşık 1 milyon TL iken 1989'da yaklaşık 42 milyon TL'ye yükselmiştir (Kalkınma Bakanlığı, 2012: 144). İç borçlardaki bu denli artış, rantiye sermayesinin güçlenmesine neden olmuştur. Böylece; rantiye sermayesi (faiz ve kira geliri elde eden kesim) giderek sermayenin diğer kesimleri, özellikle de sanayi sermayesi üzerinde tam bir egemenlik kurmuş ve ulusal gelirin nerdeyse üçte birine el koyar duruma gelmiştir (Petrol-İş, 1989: 84). Devlet iç borçları ödeyebilmek için ise faiz oranlarını artırmıştır. Bu durum yüksek enflasyona yol açmıştır. Devletin altyapı yatırımlarında yoğunlaştığı ama sanayi yatırımı yapmadığı; özel sektörün de yatırım yapmayıp kaynaklarını devlete borç vererek rantiye haline geldiği bu sağlıksız dönem, gelir dağılımı dengelerini daha çok bozmuş ve "sanayisizleşme" sorununu da beraberinde getirmiştir (Sönmez, 1992: 91). Ayrıca, dış ve iç borçlarla sağlanan bu kamu yatırımları yine rantiye ekonomisini artırmıştır. İç ve dış borçların özellikle faiz ödemeleri çok yüksek oranda artmıştır. 1980'lerin sonunda iç borçlardaki faiz ödemelerinin tutarı yaklaşık 5 milyon TL'yi bulmuştur (Kalkınma Bakanlığı, 2012: 144). Bu da arz yönlü ekonomi politikalarının ülkeyi büyük bir borç tuzağına soktuğunu göstermektedir.

1980'li yıllardaki borçlarla ilgili bir başka konu ise, IMF kredilerinin Türkiye için kesilmemesidir. Bunun nedeni ise Türkiye'nin coğrafi konumu ve IMF politikalarının başarılı bir öğrenci olmasıdır. Dönemin iktidarı kendi toplumunu yoksullaştırma pahasına bu politikalara sadık kalmıştır. Bu nedenle de IMF, Türkiye için kredi uygulamasına devam etmiştir. Uluslararası tekelci sermaye ve kurumlar, geç sanayileşmiş ülkeleri borçlandırarak kendilerine bağımlı hale getirmektedirler. 1980'li yıllarda Türkiye'de yaşanan borç patlamasının nedeni de dış kuvvetlerin dayattığı ekonomi politikalarıdır.

Kısacası bu dönem, üretimin değil dış satımın teşvik edildiği, para politikalarının önem kazandığı, sermaye girişinin serbestleştiği, buna karşın borçların arttığı, enflasyon ve işsizlik sorununun büyüdüğü ve ekonomik krizlerin de eksik olmadığı bir dönem olmuştur (Koray ve Çelik, 2007: 267-268).

2.2.3. Serbest Bölgeler

Türkiye'de serbest bölgelerin kuruluşu cumhuriyet öncesi döneme kadar gitmektedir. Ancak en somut adımlar 24 Ocak kararlarından sonra atılmıştır. Daha önce bahsettiğimiz üzere, 24 Ocak kararları ekonomide liberalleşmeyi, ihracata dönük ekonomi politikasını savunmaktaydı. 1980'li yıllarda serbest bölgeler özellikle ihracatın geliştirilmesi, dış pazarla rekabet edilmesi, dövizin yurtiçine gelmesi amacıyla kurulmuştur. Bu ekonomi politikalarını uygulamak için de, olabildiğince sendikasız, kuralsız, maliyetsiz bir emek kesimi yaratma niyetindedir. Bu niyetini gerçekleştirmesinin bir yolu da serbest bölgeler kurmak olmuştur.

1981-1982 programında serbest bölgelerin kurulması şu şekilde önerilmiştir; "serbest bölge ve gümrüksüz antrepo konusunda yeni düzenlemelere gidilecektir. Transit ticaret imkânları geliştirilecek ve bu alanda yeni düzenlemelere gidilecektir. Serbest bölgelerin kurulmasına çalışılacaktır" (Koç, 1983: 38).

Bu önerilerle birlikte 3 Kasım 1983 tarihli Resmi Gazetede yayımlanan 151 sayılı KHK ile doğrudan Başbakanlığa bağlı olarak Serbest Bölgeler Teşkilatı kurulmuştur. 15 Haziran 1985 tarihinde 3218 sayılı Serbest Bölgeler Kanunu kabul edilmiştir. Bu yasayla getirilen teşvikler şu şekildeydi; serbest bölgelerde vergi, harç, kambiyo yükümlülüklerini içeren yasal hükümler uygulanmayacak, bölgedeki yatırımcılar kazançlarını Türkiye'nin diğer bölgelerine aktardıkları durumda gelir ve kurumlar vergisinden bağışık olacaklar, dışa dönük ekonomi politikasını uygulamak için bu bölgelerde 10 yıl boyunca grev yasağı getirilecekti. Serbest bölgeler; ihracatı artıracak, doğrudan yabancı sermayeyi ülkeye çekecek ve böylelikle de 24 Ocak kararlarıyla istenilen liberalleşme sağlanacaktı. Grevsizleştirilen bu bölgelerde mülki amirlerin yetkileri artırılarak, yapılan sözleşmelerde anlaşma sağlanamaz ise arabulucu olamayacak ve kararı YHK verecekti. Bahsedilen tüm bu uygulamalar hayata geçirilmiştir ve serbest bölgelerde çalışma yaşamı bu kurallara göre sürdürülmüştür. Ayrıca ücretlilere vergi kolaylıkları getirilerek emeğin maliyeti daha çok ucuzlatılmıştır (Sönmez, 1992: 74). Serbest bölgelerde ülkenin genelinde

uygulanan mevzuatın dışında bir mevzuat uygulanmıştır. Dönemin Anayasa ve çalışma yasaları yeterince kısıtlamalarla doluyken bir de serbest bölgelerin kurulması emek açısından hakların gözetilmediğinin ve önemsenmediğinin kanıtıdır. Bu anlamda işçi sömürüsü bir yüzünü daha serbest bölgelerde göstermiştir.

2.2.4. Kamu İktisadi Teşebbüsleri

Kamu İktisadi Teşebbüsleri birçok az gelişmiş ülkede var olan özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkmış kuruluşlardır. Sermayesinin en az yüzde 51'i kamuya ait kuruluşlar olan KİT'lerin azgelişmiş ülkelerde ortaya çıkışının iki temel nedeni vardır. Bunlardan bir kısmı sömürgeciliğin "tasfiyesi" ve millileştirmeler sonucu ortaya çıkmıştır. Diğerleri de doğrudan devletler tarafından kurulmuşlardır (Başkaya, 2005: 132-133). Türkiye'de ise KİT'ler 1930'lu yıllarda "devletçilik" politikasıyla birlikte ortaya çıkmıştır. Özel sermayenin yetersiz olması nedeniyle hem ekonomiyi canlandırmak hem de özel sermayeye kaynak sağlamak amacıyla oluşturulmuşlardır. Türkiye'de sanayi üretiminin çoğu KİT'ler tarafından sağlanmaktaydı.

Türkiye'de 1970'li yıllarda kamu sektörünün fazlasıyla genişlediği dile getirilmiştir. 24 Ocak kararları ile başlayan süreçle birlikte ekonomideki kamu sektörü payının azaltılması gerektiği savunulmuştur. Bu istekle birlikte kamu harcanabilir gelirlerinin GSMH içindeki paylarına bakıldığında bu oran 1977'de yüzde 21,3, 1980'de yüzde 17,4, 1984'te yüzde 14,3'e gerilemiştir (TÜİK).

24 Ocak kararlarının ana hedeflerinden biri olan devleti küçültme düşüncesi kamu harcamalarını kısma şeklinde gerçekleştirilmek istenmiştir. Ancak bu kısıtlama eğitim, sağlık gibi temel sosyal harcamaları da içermekteydi. Amaç bu tür yatırımları özel sektöre paralı olarak yaptırmak ve KİT'lerin özelleştirilmesini sağlamaktı.

1980'li yıllarda kamu harcamalarının milli gelire oranına bakıldığında 1980'de bu oran yüzde 33,1 iken 1983 sonunda ise yüzde 29,1'e düşürülmüştür. Bu oranlardan da anlaşılacağı üzere kamu harcamalarında çok küçük bir azalma olmuştur. Dahası ANAP Hükümeti döneminde kamu harcamaları olabildiğince artmış 1990'da yüzde 37,6'ya yükselmiştir. Bu rakamlar bize 1980'li yıllarda kamunun daha fazla büyüdüğünü ve hükümetin kendi koyduğu plana uymadığını göstermektedir.

Başka bir endeks ise kamu yatırım harcamalarının milli gelir içindeki paydır. Bu oran ise 1981'de yüzde 15 iken 1983 sonunda ancak yüzde 11,2'ye düşürülebilmiştir. Bu oran 1986 yılında yüzde 13,6, 1989 yılında ise yüzde 9,9 olarak görülmektedir. Kısacası 1980'li yıllarda kamu kesimini azaltmak isteyen hükümet tam aksine sağlıksız bir biçimde büyüyen bir kamu kesimi ortaya çıkarmıştır. Kamu kesiminde artan harcamalar ve yatırımlar iç ve dış borçlarla finansman edildiği için devletin transfer harcamaları artmıştır.

Öte yandan, kamu yatırımlarının bileşimine bakıldığında döneme hâkim olan eğilimin, sanayileşmeyi savunan politikaların aslında devleti sanayiden uzaklaştırıp altyapı yatırımlarını artırma yönünde olduğu görülmektedir (Sönmez, 1992: 103). 1981 başlarında kamu yatırımları içindeki imalat sanayii ve madencilik sektörünün payı yüzde 40 iken, 1989'da bu pay yüzde 8 oranındadır. Devlet yürüttüğü politikalarla kamuyu sanayi yatırımlardan uzaklaştırmış, ancak özel sektör de sanayi yatırımlarını yapamayınca ülkede sanayisizleşme ortaya çıkmıştır. 1980'li yıllarda daha çok haberleşme ve ulaştırma sektöründeki yatırımlara önem verilmiştir. Bu dönemde KİT'lerdeki yatırımlar enerji ve ulaştırma-haberleşme sektörlerinde yoğunlaşmıştır. Böyle olunca da KİT'lerin kamu yatırımlarındaki payı 1980'nin başında yüzde 60 iken bu oran 1990'da yüzde 36'ya düşmüştür.

Devletin ekonomi alanından elini çekmesini savunanların öncelikli talepleri, devletin üretim sektöründen çekilmesi, bu alandaki KİT'leri özelleştirmesi, küçültmesi ve tasfiye etmesidir (Sönmez, 1992: 106). Bu yüzden de KİT'ler, 24 Ocak kararlarının ile alınan istikrar programının önemli hedeflerinden biriydi. KİT'lerin kapatılmasını IMF, uluslararası kuruluşlar ve Türk Sanayicileri ve İş İnsanları Derneği'nin (TÜSİAD) öncelikli talebiydi. KİT'ler, Türkiye'de olduğu gibi birçok geç sanayileşmiş ülkede de kalkınmanın temel ayağını oluştururlar. Türkiye'de KİT'ler özel sektöre maliyeti altında fiyatlarla girdi üretmekle görevlendirilmişlerdir. Bu fiyatlar hükümet tarafından belirlenmiştir ve buradan doğan zararları da bütçeye yüklemişlerdir.

24 Ocak kararları ile birlikte fiyatlarda bir serbestleşmeye gidilmiştir. KİT ürünlerine yapılan sübvansiyonlar kaldırılmış, fiyatlar serbest bırakılmıştır. Burada önemli noktalardan birisi de emekçi kesimin yiyecek, giyecek tarzı ihtiyaçlarını karşılayan mallara yönelik sübvansiyonların da kaldırılmasıdır. Bu mallara yapılan

sübvansiyonların kaldırılması ve fiyatlarının serbest bırakılması, 12 Eylül sonrasında toplu sözleşme grev ve lokavt kanunlarının yürürlükten kalkmasıyla birlikte bu kesimlerin yaşam standartlarında önemli düşüşlere neden olmuştur (Başkaya, 2015: 199-200).

KİT'ler yine hükümet tarafından seçimlerde oy toplama aracı olarak kullanılmıştır. Politik etkiler altında olan KİT'ler aşırı istihdam alanları haline gelmiştir. ANAP Hükümeti döneminde de hükümet taraftarları KİT'lerde istihdam edilmeye devam etmiştir. Özellikle kırsal kesimde oy toplama aracı olarak kullanılan KİT'ler, sorunlar arttığında yaşanan her şeyin tek sorumlusu olarak nitelendirilmiş, bu nedenle de özelleştirilmeleri gerektiği gündeme getirilmiştir. Ancak 1980'li yıllarda KİT'leri küçültmekle ilgili çok önemli adımlar atıldığı söylenemez. Hatta imalat sanayi dışındaki sektörlerde KİT'lerin üretim payı artmıştır. İstihdam açısından bakıldığında KİT'lerde çalışan sayısının 1980 sonrası azalmak bir yana, arttığı görülmüştür. 1975'te 465 bin kişiyi istihdam eden KİT'lerde çalışan sayısı 1987'de 660 bin kişidir (Sönmez, 1992: 108). KİT'ler, bütçe finansmanından ve Merkez Bankası kredilerinden yoksun kalınca, sürekli zam yoluna gitmiş ve oldukça olumsuz koşullarda iç ve dış borçlanma yoluna başvurmuştur.

2.2.5. Özelleştirme

1980'li yıllarla birlikte KİT'lerin zarar ettiği dile getirilmiş ve özelleştirilmesi gerektiği savunulmuştur. Özelleştirme kamuya ait mal varlığının ya da para ile ölçülebilen kamu kaynaklarının özel mülkiyete aktarılması anlamına gelmektedir (Kepenek ve Yentürk, 2008: 285). Bu özelleştirmelerden beklentiler şu şekildeydi;

Özelleştirmelerle birlikte 24 Ocak kararlarının ana amaçlarından biri olan serbest piyasa ekonomisi güçlendirilecekti. KİT'ler genelde tekelci yapıda oldukları için piyasa koşullarından etkilenmezler bu nedenle de özelleştirildiklerinde fiyat ve kaliteleri artacak ve piyasa koşulları işlerlik kazanacaktı. İkinci beklenti ise özelleştirmelerle birlikte gelir dağılımının düzeltileceğiydi. Buna göre, karlılığı yüksek KİT'lerin hisse senetleri küçük tasarruf sahiplerine, çalışanlarına satılarak, bu kesimlere gelir transferi sağlanacaktı (Sönmez, 1992: 110). Bir diğer beklenti ise özelleştirmenin Türkiye'deki sermaye piyasasını geliştireceği yönündedir. Sermaye piyasası gelişince menkul kıymet arzı artacak ve tasarruflar yatırımlara dönüşecektir. Yine özelleştirmelerle birlikte KİT'lerin hazine üzerindeki yükünün de kalkması

beklenmiştir. Beklentilerden biri de KİT'lerin özelleştirilmesi hazineye ek fon yaratmak ve yabancı sermayeyi ülkeye çekmektir.

Özelleştirme hazırlıkları 1983 sonrasında başlamıştır. KİT'lerin özelleştirilmesiyle ilgili 233 sayılı KHK çıkarılmıştır. Morgan Guaranty Bank'a yaptırılan özelleştirme planı KİT'lerin nasıl özelleştirileceklerine dair birçok detayı içermekteydi. KİT'lerin özelleştirmesi 1986 yılıyla başlamış ancak 1989 sonrası gerçekleştirilmiştir. Özellikle KİT'lerin blok satış sayısı bu tarihten itibaren artmıştır. Çalışma kapsamında çok ayrıntısına girmeden yapılan bu blok satışların çoğu yabancı şirketlere yapılmıştı bu da ekonomide "yabancılaşma" olgusunun ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Özelleştirmeye gerekçe olarak ise; KİT'lerin başarısız olması, serbest piyasa ekonomisi ve sermaye piyasasını güçlendirmek, gelir dağılımını iyileştirmek, KİT'leri geniş kitlelere devretmek, KİT'lerin tapusunu işçilere vermek, sermayeyi tabana yaymak, halka açılmak gösterilmiştir (Petrol-İş, 1988: 371). "Sermayeyi tabana yaymak", "serbest piyasa ekonomisinin gelişmesini sağlamak" vb. gibi savlara rağmen, KİT'lerin özelleştirilmesinde egemen olan yaklaşım, dışarıya, "piyasacı", "liberal" görünme kaygısı olmuştur diyebiliriz (Sönmez, 1992: 114). KİT'leri satmak çok büyük boyutlara varan açıkları kapatmaya yetmemiştir. Yukarıda bahsedilen özelleştirme beklentilerinden ziyade, KİT'lerin satışının sadece borç ödemeye yaradığını söyleyebiliriz.

Özelleştirilen KİT'lere bakıldığında çoğunun tekel olduğu görülmektedir. Böyle bir durumda da özelleştirmenin tekelciliğe son vereceğini beklemek yanlıştır. Aksine yabancı şirketlerin elinde olan tekellere devlet hiçbir şekilde müdahale edemediği için bu durum toplum adına deyim yerindeyse "kaş yaparken, göz çıkarmak" olmuştur. Ayrıca özelleştirmeyle hazine üzerindeki yükün hafiflemesi bekleniyordu. Ancak özelleştirilen KİT'lerin başında en karlıları gelmekteydi. Bu durum beklentilerle çelişmektedir. Böyle bir uygulama hazinenin yükünü hafifletmek bir yana daha da artırmıştır. Mevcut kapitalist toplum yapısını değiştirmeden yerli-yabancı tekellerin hâkimiyetini artırmaya yönelik olan bu uygulama ideolojik-politik olarak yorumlanmıştır (Petrol-İş, 1988: 371). Dönemin Türkiye'si ve geç sanayileşen ülkelerde KİT'lerin özelleştirilmesi (çok uluslu şirketlere satılması) yeni-sömürgeciliğin önündeki engellerin tasfiyesi, ülkenin bütünüyle dış sömürüye

açılması, ekonominin kontrolünün elden çıkması anlamına gelmektedir (Başkaya, 2005: 142).

Özelleştirmelerle amaç sermaye kaynağı elde etmek ve sendikaları etkisiz hale getirmekti. Özelleştirme ile birçok sendikalı işçi işsiz kalacak ve böylelikle hem sendikalaşma hem de istihdam düzeyinde bir azalma görülecekti. Özelleştirme uygulamalarında genellikle büyük işletmelerin parçalanarak küçük işletmelere dönüştürülmesi söz konusuydu. Bu durumda, sendikalaşmaya uygun olan çok sayıda işçinin çalıştığı büyük ölçekli işletmeler, daha az işçinin çalıştığı ve sendikaların gelişmesinin güç olduğu küçük ve orta ölçekli işletmeler haline dönüşecektir (Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi, 1998: 499). Böylece sendikal örgütlenme zarar görecektir. Özellikle de ANAP döneminde KİT ürünlerine yapılan sübvansiyonlar kaldırılmıştır. Özelleştirmeler sadece KİT'lerle sınırlı tutulmamıştır, eğitim, sağlık gibi önemli kamu hizmetleri de özelleştirilmiştir.

Bu dönemde yapılan özelleştirmelere Türk-İş'te tepki göstermiştir. Özellikle KİT'lerin yabancı şirketlere satılması konusunda tepkilerini dile getirmişlerdir. Türk-İş Genel Başkanı Şevket Yılmaz, Petrol-İş Sendikası Genel Başkanı Münir Ceylan ile birlikte 1989 yılında yaptıkları basın toplantısında Şevket Yılmaz şunları söylemiştir; *"KİT'lerin özelleştirilmesi girişimlerinin ülke ekonomisi ve çalışanlar açısından getireceği sakıncaları değerlendiren konfederasyonumuz başlangıcından itibaren bu politikaya çıkmıştır… Ülkemizi, uyguladığı ekonomik politikalarla dış borç batağına sokan siyasal iktidar bunun diyetini Türkiye'nin en verimli işletmelerini yabancılara satarak ödemektedir… KİT'leri satma girişiminin en can alıcı noktası ise, Türkiye'yi sanayisizleştirme politikalarının bir parçasını meydana getirmesidir…"* (Koç, 1995: 191). Türk-İş'in 1989 Eylül ayında çıkardığı dergide şu ifadeler yer almıştır; *"Geleceğimize ipotek koyabilecek bu girişime, ülke ve toplum yararı bakımından karşı olduğumuzu bir kez daha hatırlatıyorum. Sorumlu olan her kesimi de çok yönlü tehlike ve çöküntü yaratabilecek KİT'lerin özelleştirilmesi konusunda ortak bir tavır almaya ve gereken tepkiyi göstermeye davet ediyorum"* (Türk-İş, 1989: 2-3).

Bu sözler Ekim sayısında şöyle devam etmekteydi; *"Ülkemizi büyük miktarlarda iç ve dış borç batağına sokan iktidar, dışardan dayatılan reçetelere uygun bir şekilde Türkiye'nin en verimli işletmelerini yabancılara blok satış olarak*

gerçekleştirmektedir… KİT'lerin özelleştirilmesinin bir ekonomik zorunluluktan değil siyasi bir tercihten kaynaklandığı yönündeki görüşümüzü koruyarak denilebilir ki, KİT'lerin öncelikle bir reorganizasyona ihtiyacı vardır…" (Türk-İş, 1989: 9-11).

Türk-İş'in 15. Genel Kurulunda alınan kararlardan biri şu şekildedir; *"Türk-İş, üretim araçlarının özel mülkiyetinin artırılması, kapitalizmin daha da yapılanması, çalışanların hak ve çıkarlarının daha geriletilmesi olan kamu kuruluşlarının özelleştirilmesine karşı çıkar. Özelleştirmenin, daha uygulama öncesi durumda yaygın eylemler gerçekleştirir, karşı kampanyalar açar"* (Türk-İş, 1989).

Her ne kadar 1980'li yıllarda özelleştirme konusunda istenilen boyutlara ulaşılmasa da 1980-1989 arası dönemde özelleştirme yanlısı bir kamuoyu oluşturmak amacıyla çok önemli adımlar atılmıştır. KİT'lerin tüm az gelişmiş ülkelerde olduğu gibi ortaya çıkış amaçları bellidir. O nedenle de IMF, Dünya Bankası gibi kuruluşların isteği üzerine özelleştirme uygulamalarına başlamak tutarlı ve inandırıcı olmamıştır.

Özetle, KİT'lerin özelleştirilmesi, amaçlarıyla tutarlı olmayan bir tarzda gelişmiş ve daha çok dış dünyaya karşı bir "kozmetik" ögesi olmanın ötesine gidememiştir. KİT'lerin sürekli olarak elden çıkarılacağı yaklaşımı, KİT'lerde kalıcı, uzun soluklu çalışmaları da baltalarken bu işletmelerdeki çalışanların motivasyonunu da olumsuz yönde etkilemiş ve emek kesimi üzerindeki bir baskı da böylelikle oluşmuştur (Sönmez, 1992: 115).

2.2.6. Enflasyon

Ekonominin gidişatının anlaşılmasında önemli yeri olan enflasyonun, topluma ve özellikle ücretlilere etkisine bakmakta faydalı olacaktır. 24 Ocak kararlarının kabulünden önceki dönemde yüksek enflasyon oranları büyük bir sorun olmuştur. Bu kararların kısa vadeli, acil çözüm bekleyen amaçları arasında enflasyon oranlarını düşürmek yer almıştır.

Özellikle 1980'lerin başında, 24 Ocak kararları olarak bilinen ekonomik-politik tedbirlerden sonra gündemden hiç düşmeyen ve giderek de kalıcılaşan ekonomik göstergelerin başında yüksek enflasyon oranları gelmiştir (Petrol-İş, 1988: 53). 1980'lerde bazı alt dönemlerde gerilemesine karşın, dönem boyunca uygulanan genişlemeci maliye ve yeterince daraltıcı olmayan para politikası uygulaması ile iç

talebe dayalı istikrarsız büyüme, enflasyonun kronikleşmesini de beraberinde getirmiştir (Sönmez, 2003: 20).

1980'li yıllarda istatistiki veriler genelde gerçeği yansıtmamaktadır. Enflasyon oranlarının da aşağıdaki rakamlardan daha fazla olduğu, dönem boyunca çeşitli çevrelerce savunulmuştur.

Tablo 3: Toptan Eşya Fiyatları Endeks Sayıları Değişim Oranları

Yıllar	TEFE Değişim Oranı	Ankara TÜFE Değişim Oranları	İstanbul TÜFE Değişim Oranları
1980	90,3	116,6	110,2
1981	34,0	35,9	36,6
1982	27,0	27,1	30,9
1983	30,5	30,9	29,1
1984	50,3	48,5	50,6
1985	43,2	50,4	48,3
1986	29,6	37,0	34,9
1987	32,0	39,6	41,0
1988	68,3	71,7	72,9
1989	69,6	63,7	59,4

Kaynak: TUİK, baz yıl, 1981=100 olarak alınmıştır. Kaynak: TUİK, 1983-1987 yılları, 1978-1979=100 kabul edilen baz yılının uzantısına göre hesaplanmış tır.

Enflasyon oranlarına bakıldığında 24 Ocak kararlarının kısmen işe yaradığı söylenebilir. Bir önceki dönemde enflasyon oranları daha düşüktür. 1975-1979 aralığında enflasyon oranı yüzde 32,88 iken, 1980-1984 aralığında yüzde 52,38'dir. 24 Ocak kararlarında uygulanması öngörülen sıkı para politikası uygulanamamıştır. 1979'da emisyon 143 milyar lirayken, 1980-1983 arasında emisyon 2,5 kat, rezerv para miktarı 3 kat artmıştır. 1980'de enflasyon oranı TÜFE'de yüzde 100'ün üstünde olmuştur. 1981'den itibaren bir gerileme söz konusudur. 1981-1989 döneminde bu oran yüzde 60'lara kadar düşmüştür.

Özellikle 1984'ten itibaren enflasyon oranlarındaki artış, ücretlinin satın alma gücünü düşürmüştür. 1984 yılı TÜFE ve TÜFE'de enflasyon rakamı yüzde 50'lerdeydi. Özellikle temel tüketim mallarında 1984'te yüzde 80'lere varan artışlar olmuştur. Bunun dışında konut, eğitim gibi hizmetlerin fiyatların da artışları çok yüksek boyuttadır.

1985 yılında ise bir miktar azalmaya karşın, enflasyon oranı yüzde 43 gibi yüksek bir rakamdır. Fiyat artışlarının daha yüksek seyrettiği mallar ise zorunlu

tüketim malları olmuştur. 1985 yılında et fiyatları 7 kat, tüp gaz fiyatları ise 22 kat artmıştır. Petrol fiyatlarındaki artış ise yüzde 100'lere varmıştır. Dönemin Hükümeti enflasyonu düşürdükleri takdirde bunun topluma maliyetinin daha ağır olacağını belirtmesi, Hükümetin özellikle ücreti çalışanlardan enflasyona şükretmelerini beklemesidir. Sürekli toplumdan özveride bulunması istenmiştir.

1986 yılında da enflasyon yüzde 29,6 oranla varlığını devam ettirmiştir. Enflasyonun nedeni olarak ise ücretler gösterilmiştir. Oysa yapılan araştırmalara göre ücretlerin enflasyonu artırıcı bir rolünün olmadığı, yine bunu iddia eden çevrelerce açıklanmıştır. Özellikle ilaç fiyatlarında yaşanan artışlar, toplumun sağlığını riske atmıştır.

1987 yılı enflasyon oranı yüzde 32 olarak açıklanmıştır. Bu oranlar İstanbul geçinme endeksine göre oluşturulduğunda ise rakam yüzde 40'ları geçmektedir. 24 Ocak kararlarının ilan edildiği günden 1987 yılı dâhil, zorunlu tüketim mallarındaki fiyat artışı 19 ile 40 kat arasındadır (Petrol-İş, 1988: 63).

1988 yılına gelindiğinde iktidarın enflasyonu düşürme yönündeki söylemleri bir yana, enflasyonun faydalı olduğu bile ileri sürülmüştür. Ekonomik işleyişlerini enflasyona göre ayarlayan tekelci sermayenin bir sorunu olmadığına göre, ANAP Hükümetinin de bir sorunu yoktur. Durum böyle olunca da 1988 yılında enflasyon oranı hem TEFE hem de TÜFE'de yüze 70'lere yükselmiştir. Hükümet ise enflasyonu düşürmek için hiçbir politika uygulamamıştır. Zorunlu tüketim mallarında, petrolde ve ilaçtaki fiyat artışları 1988 yılında da devam etmiştir.

1989 yılında Hükümet yine hedeflediği enflasyonu yakalayamamış ve yüzde 69,6 gibi bir oranda enflasyon gerçekleşmiştir. 1980-1989 dönemi itibariyle enflasyon 30 kat artarken tek tek fiyatlarda ekmek 97 kat, sığır eti 52 kat, beyaz peynir 70 kat, kuru fasulye 44 kat, zeytin 82 kat, ayçiçek yağı 91 kat vb. olarak yüksek oranlarda artmışlardır (Petrol-İş, 1990: 183).

Özal Hükümeti sürekli enflasyon karşısında ezilen işçilere anormal bir pahalılık olmadığını, enflasyonu yüzde 20'lere kadar indireceğinin sözlerini vermiştir. Enflasyonla mücadele gerekçesi olarak en çok da, emekçi kesimlerin, özellikle işçilerin, memurların ve taban fiyatından etkilenen çiftçilerin satın alma gücünü düşürmeye yönelik önlemler uygulanmıştır (Petrol-İş, 1989: 183). Hükümet

"sözde enflasyonla mücadele etme" stratejilerini, işçinin katlanması gereken bir ıstırap haline getirmiştir.

Enflasyon var olduğu yerde bazı kesimleri fakirleştirirken, bazı kesimleri zenginleştirir. 1980'li yıllar emekçiler için büyük kayıp yılları olmuştur ancak büyük sermayedarlar için tam aksine altın yıllar olmuştur. Emekçinin cebinden çıkan gelir, sermayedarın cebine kar olarak girmiştir. Ayrıca ülkeler için enflasyon oranları salt ekonomik bir gösterge olmasının yanı sıra, o ülkenin ne kadar demokratik olduğunun da bir göstergesidir. 1980'li yıllardaki yüksek enflasyon oranları da dönemin ne denli anti-demokratik olduğunun bir başka kanıtıdır.

Diğer taraftan 1980'li yıllar boyunca ülkemizde devam eden enflasyon sorunu bir kader değildir. Ülkemizde 24 Ocak kararları ile uygulanmaya başlayan dışa açık ekonomi politikasının bir sonucu olarak gösterilmeye çalışılan yüksek enflasyon, dönemin aynı politikalarını uygulayan diğer ülkelerde kolayca çözülebilmiştir. Asıl mesele 1980'lerde ülkemizde, enflasyonun bir sorun olarak görülmemesinden kaynaklanmıştır. ANAP Hükümetinin sermaye yanlısı tavrı, enflasyonun sorun olarak görülmemesinin başlıca nedenlerindendir. Enflasyon çalışanları oldukça kötü etkileyebilmişse bu dönemin iktidarının yürüttüğü ideolojik- politik-ekonomik politikadan ötürüdür.

2.2.7. Ücretler ve Maaşlar

2.2.7.1. İşçi Ücretleri

Ücret işgücünün fiyatıdır. Ekonomik sistemlerde bu fiyatın, piyasada arz ve talebe göre belirlenmesinin ne derece doğru olduğu hep tartışmalı olmuştur. Türkiye'de 24 Ocak kararlarının benimsediği liberal ekonomi anlayışı ile ücretin de piyasada oluşan arz-talebe göre belirlenmesinin önü açılmıştır. İşgücünün de arzı talebinden fazla ise fiyatı yani ücretler düşecektir. 1980'li yıllarda Türkiye burjuvazisinin ücretlerle ilgili stratejisi, Türkiye'yi "düşük ücretli" bir ekonomiye dönüştürerek, dünya kapitalist sistemi ile bu konuda bütünleşmekti (Boratav, 1991: 39).

1970'li yılların sonlarında ücretler zirve noktasına çıktıktan sonra 1980'li yıllarda göreli ve mutlak anlamda belirgin bir biçimde gerilemiştir. İşverenler ve sermaye tarafları sürekli yüksek ücretlerden şikâyet etmişlerdir. 1979 yılında hem

MESS'in yönetim kurulunda olan Turgut Özal hem de Türkiye Odalar Birliği Başkanı Mehmet Yazar, ücretlerin yüksekliğinden yakınmıştırlar. İşçi ücretlerinin üretim ve verim artışlarına göre düzenlenmesi gerektiğini savunmuşlardır. MESS'e göre ekonominin dışa açılabilmesi; enflasyonun kontrol altına alınması, kamu kuruluşlarının maliyet enflasyonunu körükleyen bir fiyat politikası izlememeleri ve reel ücret düzeyinin rekabet gücünü azaltacak bir biçimde yükselmemesine bağlıydı (MESS, 2000: 388-389).

TİSK ise 1982 yılı Nisan ayı 14. genel kurul çalışma raporunda yine ücretlerle ilgili isteklerini dile getirmiştir. Bu istekler; asgari ücretin, yan ödemeler hesaba katılarak bölgelere ve sektörlere göre ayrı ayrı saptanması, yan ödemelerin azaltılması, ücret artışlarının azaltılması, herkese eşit ücret zammı yerine, verime göre zam getirilmesi ve emekli aylıkları düşürülmesini içermektedir (TİSK, 1982).

TİSK'in istekleri, 1980'li yılların sonunda hükümetçe devam ettirilmiştir. 1987, 1988 hükümet programlarında ve Başbakanlık KİT raporunda; "ücretlerin sosyal ücretlerle birleştirilmesi", "grup sözleşmelerine ilişkin bir mevzuatın çıkarılması", "ücretlerin gruplandırılması", "kıdem tazminatına ilişkin fonun bir an önce çıkarılması", "KİT'lerin tamamında sözleşmeli personel çalıştırılması, yine sözleşmeli personele yalnızca ücret ödemelerinin yapılması", "işçi istihdamının yapılmaması" yer almıştır (Petrol-İş, 1988: 273).

24 Ocak kararları ile işçilerden istenenler şu şekilde özetlenebilir; üretimi artırmak için daha çok çalışmak, maliyetlerin düşürülebilmesi için daha ucuza ve daha yoğun bir şekilde çalışmak, piyasada mal ve hizmetlere aşırı talep olmasını önlemek için daha az ücret almak daha azla yetinmektir (Koç, 1982: 17). Tüm bu isteklerle de 24 Ocak kararlarının temelinde işçi haklarının özellikle de ücretlerin kısıtlanarak, ekonomik gelişme sağlama isteği olduğu görülmektedir.

Darbe sonrasında toplu sözleşme ve grev hakları askıya alınıp, DİSK'in faaliyetleri durdurulurken, MGK, "sosyal barışı" gerçekleştirmek amacıyla ücretlere yüzde 70'lik bir artış uygulanmasını ve işten çıkarmaların durdurulmasını emretmiştir (Güzel, 1996: 260). Ancak o dönemlerde yüzde 100'lere varan enflasyon oranları, işçilerin bu artış karşısında alım güçlerini düşürmüştür. Ayrıca işverenlerin çoğu bu zamları uygulamamıştır.

Dönem boyunca ücretler ve maaşların alım gücünün düşük tutulmasının başlıca üç amacı vardır; kar oranlarını artırarak, iç ve dış sermayenin yatırımlara yönelmesini sağlamak, yerli üretimin maliyetini düşürerek dış pazarlarda satılmasını kolaylaştırmak, iç istemi kısmak, bununla, bir yandan iç fiyat karlılığını, diğer yandan da ülkede tüketilmeyen (alınamayan) ürünlerin dış satımını sağlamak (Kepenek, 1987: 47-49). 24 Ocak kararları ile ülke daha önce uyguladığı ithal ikameci ekonomi politikasından ihracata dayalı büyüme politikasına geçmiştir. İthal ikameci modelde üretim iç pazara dönük olduğu için ücretler bir talep unsuru iken, ihracata dayalı büyüme modelinde dış satım önemli olduğu için ücretler maliyet unsuru olarak görülmüştür. İç talebi kısmak için ücretler baskı altına alınmıştır. Hem ücretler hem de memur maaşları 1980 dönemi boyunca reel olarak düşmüştür.

24 Ocak kararlarının başarılı olabilmesi için, toplu iş sözleşmeleriyle verilen hakların ve ücret artışlarının kısıtlanması istenmiştir. Özellikle IMF, Türkiye'deki toplu iş sözleşmesi düzeninin yanlış işlediğini belirtmiş, yeni yapılacak toplu iş sözleşmelerinde hükümetin denetimli davranması gerektiğini söylemiştir. Hükümet tarafından bu görev Yüksek Hakem Kuruluna verilmiştir. 12 Eylül darbesinden sonra 27 Aralık 1980 tarihli Resmi gazetede yayınlanan "Süresi Sona Eren Toplu İş Sözleşmelerinin Sosyal Zorunluluk Hallerinde Yürürlüğe Konulması" hakkında kanunun amacı süresi dolan veya askıya alınan işkolu-işyeri sözleşmelerinin yeniden düzenlenmesi, darbenin bir kurumu olan Yüksek Hakem Kurulu'na bırakılmıştır. YHK, çalışma koşulları açısından işçi sendikalarını işlevsiz hale getirmiş, ücret zamlarını enflasyona göre düzenlemekle görevlendirilmiştir. Ancak; genelde enflasyon oranları doğru öngörülememekteydi. Hükümetin öngördüğü enflasyon oranları yılsonlarında gerçekleşmeyip, evdeki hesap çarşıya uymayınca, YHK' nın belirlediği ücret zamları da enflasyonun gerisinde kalmış, dolayısıyla gerçek ücretler gerileme göstermiş ve işçilerin yoksullaşması artmıştır (Sönmez, 1984: 76). YHK'nın toplu iş sözleşmesinde ücretlere uyguladığı zamlar; 1980'de yüzde 70-80, 1981'de yüzde 10 + 3000 TL, 1982'de yüzde 15 + 3000 TL, 1983'te yüzde 20 + 1500 TL, 1984'te ise yüzde 25 + 2000 TL'dir. 1985 ve 1986'da yüzde 26, 1987'de yüzde 35 ve 1988'de yüzde 48 olmuştur. Ayrıca YHK, ücret zamları konusuna farklı bir uygulama getirerek, seyyanen ücret zammı yerine yüzdelik ücret zammı uygulamaya başlamıştır. YHK yüzdeli zam sistemi ile o güne kadar sendikacılara çok ağır eleştiriler yapılan işyerleri ve işkolları arasındaki dengesizliği çok daha fazla

artırmıştır. İşyerleri arasında doğan dengesizlik daha sonraki yıllarda, ücret ortalamaları yüksek olan işyerlerinde *ilke kararının altında zam* vermek gibi sadece işçiyi mağdur eden bir yöntemle önlenmek istenmişse de, denge giderek bozulmuştur (Ketenci, 1987: 172).

YHK'nın yapmış olduğu ücret zamlarını MESS de eleştirmiştir. MESS'e göre saptanan işçi ücretleri düşük düzeyde olduğundan işverenler daha sonraki dönemlerde ücretlere daha büyük oranlarda zam yapmak zorunda kalacaklar, bu da işçi-işveren sorunlarını daha da artıracaktı (MESS, 2000: 91).

Özal ise, ücret zamlarıyla ilgili şu şekilde açıklamalar yapmıştır; *"Biz toplu sözleşmelerle işçilere, katsayı artışıyla memurlara belli bir artış sağlıyoruz. Bu artışın yanına, vergi oranlarındaki değişiklik ile vergi iadesini de eklediğimiz zaman ücretlilere ortalama net yüzde 40 artış getirmiş oluyoruz"* (Cumhuriyet Gazetesi, 26 Eylül 1985). Turgut Özal'ın bu sözleri ne yazık ki gerçek dışıdır. Yukarıda açıklandığı gibi toplu iş sözleşmeleriyle ücretlilere verilen zamlar, sürekli enflasyon oranının altında kalmıştır.

YHK, işçilerin satın alma güçlerinin de azaltılmasına neden olmuştur. 1978'den beri satın alma gücü düşmüştür. 1982'de işçi ücretlerinin alım gücünde yüzde 7,7 aşınma olurken, büyük firmaların aynı yıl içindeki ortalama karlarının yüzde 40'ı bulduğu vurgulanmış, bu durumun sosyal adalet duygusunu aşındırmıştır (Ketenci, 1987: 171). 1980-1984 yılları arasındaki dönemde parasal olarak ele geçen ücretler yüzde 171,6'lık bir artış olmasına karşın para değerindeki düşmeler nedeniyle gerçek satın alma gücü yüzde 23,1'lik bir gerileme göstermiştir (Törüner, 1986: 205).

1980'li yıllarda emekçiler ücretlerden şikâyet ederken dönemin TİSK Başkanı Halit Narin'in; "yaşayamıyoruz, bitkisel hayattayız." "kim demiş ücretler az diye, benim ücretim de bana yetmiyor" tarzında açıklamaları işçilerin sorunlarını görmezden geldiğini açıkça göstermektedir.

Ücretlere ilişkin tüm verileri elinde bulunduran iktidarın, ücret düşüklükleri anlaşılmasın diye bu verileri hep değiştirerek açıkladığı iddia edilmiştir. Aşağıdaki tabloda dönemin en güvenilir kaynağı olduğu düşünülen Sosyal Sigortalar Kurumu (SSK) verilerinden elde edilmiştir. Ancak SSK ücretleri, sosyal nitelikli yardımları

içermez. Daha sağlıklı veriler için esas ücrete sosyal yardımların da eklenmesi gerekir.

Tablo 4: Parasal ve Gerçek Ücretler

Yıllar	Ortalama günlük parasal ücret (TL)	Ortalama günlük gerçek ücretler (TL)	Yüzde Artış
1980	427,0	18,1	-27,9
1981	543,8	17,2	-5,0
1982	691,03	17,0	-1,1
1983	944,4	17,8	4,7
1984	1.307,0	16,7	-6,2
1985	1.714,5	14,6	-12,6
1986	2.407,3	15,0	2,7
1987	3.249,9	14,5	-3,3
1988	4.809,8	12,4	-14,5

Kaynak: SSK İstatistik Yıllıkları (1980-1985 arası ücret verileri), Petrol-İş yıllıkları, 86, 88. Aktaran: Kepenek, Yentürk, 2009: 505. Not: Maaş ve ücretlerin gerçek değerinin bulunması için Ankara TÜFE 1978=100 olarak alınmıştır.

Yukarıdaki tabloda ücretlerde görülen parasal artışa rağmen paranın satın alma gücündeki değişmeleri dikkate alan gerçek ücretler daha önemlidir. Ücretlerle ilgili doğru saptamayı gerçek ücretlere bakarak yapmamız gerekmektedir. Özellikle 1980 gerçek ücretlerdeki aşınmanın en fazla olduğu yıl olmuştur. 1980 yılında, net gerçek ücretlerin brüt gerçek ücretlere göre daha da düşük olması, o yıl ki ücret kesinti oranının artışından kaynaklandığı gibi, 1980 yılının bitmeyen toplu sözleşmeler yılı olmasındandır (Petrol-İş, 1988: 92). 1984'ten sonra serbest toplu pazarlık sürecinin başlayacağı varsayılmış olsa da toplu iş sözleşmelerindeki ücret kayıpları devam etmiştir. "Parasal ekonomi" veya "sıkı para politikası" olarak da adlandırılan, ancak, ücretlerin düşürülmesi, fiyat artışlarının serbest bırakılması olarak gerçekleşen 24 Ocak uygulamaları 1980-1985 arasında gerçek işçi ve memur ücretlerinde ortalama yüzde 36 oranında düşüşe neden olmuştur. Ücretlerdeki bu hızlı düşüş, sadece ücretiyle geçinen kesimleri büyük bir yoksullaşmaya itmiştir.

Parasal ücretler Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı İstanbul Geçinme Endeksi ile deflete edilmiştir. Buna göre ise; gerçek ücretler 1981'de yüzde 8,6, 1982'de yüzde 10,3 azalış; 1983'te yüzde 5,3 artış; 1984'te ise tekrar yüzde 10,8 bir gerileme göstermiştir. 1985 yılında gerçek ücretler 1963'e göre yüzde 32,5 oranında azalmıştır. 1986-1987 arasında da ücretler düşmeye devam etmiştir. Özellikle 1987'deki düşüş o zamana kadarki en büyük düşüştür. 1988 yılında da gerçek

ücretlerdeki düşüş devam etmiştir. 1977'ye göre 1988'de gerçek ücretler, endekslendiğinde 100'den 36'ya düşmüştür. Bu düşüşler hem kamuda hem de özel de devam etmiştir. 12 Eylül sonrası dönemde özellikle kamuda ücretler daha fazla düşürülerek özel sektör ücretlerine yaklaştırılmıştır. 1989'da ise "Bahar Eylemleri" sayesinde kamuda gerçek ücretler artmıştır. Ancak bu artış, yeterli düzeyde olmamıştır.

1980'li yıllarda ücretlerdeki düşüş, sendikal hakların olmadığı savaş dönemi olan 1950'lerden bile daha fazladır. Böylesine bir yoksullaşma, kader olmayıp; hem iktidar ve sermaye çevresinin hem de uluslararası kuruluşların istemli ürünüdür. Ücretlerin 1980'lerden itibaren bir maliyet unsuru olarak görüldüğünü daha önce belirtmiştik, 1980'lerden sonra ücretlerin maliyetler içindeki payı da giderek azalmıştır. MESS, işçilik maliyetleriyle ilgili şu açıklamaları yapmıştır; emek veriminin Batı Avrupa ülkelerine kıyasla çok düşük olduğu ülkemizde dışa açılmanın kanımızca en önemli şartı, başta işçilik olmak üzere, tüm maliyetlerimizi kontrol altına almak ve soruna Batı ülkelerinde olduğu gibi makroekonomik ölçüler içinde yaklaşmaktır (MESS, 1983).

Dönem boyunca, 1980'li yılların en büyük sorunu olan enflasyona, ücretlerin neden olduğu hükümet tarafından savunulmuştur. Oysa yapılan araştırmalar ücretlerin enflasyona neden olmadığını ortaya koymuştur. Bu konuyla ilgili Türk-İş, 12. Genel Kurul Çalışma Raporunda şu açıklamayı yapmıştır: *"İşçi ve memur ücretlerinin yükselmesi enflasyon yaratmaz, ekonomiyi batırmaz. İşçiler enflasyonun nedeni değil, kurbanıdırlar"* (Türk-İş, 1982: 203). Ayrıca ücretten yapılan kesinti de çok yüksek boyutlardadır. Özellikle KDV vergisi sonrası vergi yükü, ücretlinin geçim sıkıntısını giderek artırmıştır. Yüksek enflasyondan oldukça kötü etkilenen ücretler, vergilerden de nasibini almıştır.

İşçi ücretlerini sınırlayarak tasarrufların artması sağlanamamıştır. Bu durumda ülkedeki gelir dağılımını bozmuştur. Ayrıca reel ücretlerin gerilemesinin istihdama hiçbir katkısı olmamış, işsizlik azalmamış hatta artmıştır. Kısacası 24 Ocak kararlarının, ücretlilere hiçbir katkısı olmamıştır.

2.2.7.2. Memur Maaşları

1980'li yıllarda en çok gelir kaybına uğrayanlar memurlar olmuştur. ANAP Hükümetinin ücretler üzerindeki politikasından memurlar da nasibini almıştır. Dönem boyunca işçi ücretleri ile memur maaşları birbirine yaklaştırılmaya çalışılmıştır.

Tablo 5: Yıllara Göre Maaşların Değişimi (1980-1988)

Yıllar	Ortalama günlük parasal maaş (TL)	Ortalama günlük gerçek maaş (TL)	Yüzde Artış
1980	380,5	16,1	-30,3
1981	490,6	15,5	-3,7
1982	620,9	15,3	-1,3
1983	800,1	15	-2,0
1984	1.151,9	14,7	-2,0
1985	1.552,1	13,6	-7,5
1986	2.067,6	13,5	-
1987	3.002,2	14	3,7
1988	4.188,1	11,3	-19,3

Kaynak SSK İstatistik Yıllıkları (1980-1985 arası ücret verileri), Petrol-İş yıllıkları, 86, 88. Aktaran: Kepenek, Yentürk, 2009: 505. Not: Maaş ve ücretlerin gerçek değerinin bulunması için Ankara TÜFE 1978=100 olarak alınmıştır.

Yukarıda görülen bu artışlar paranın değerindeki düşüşle ele alındığında 1981'de gerçek maaşlarda yüzde 1,3 artış, 1982'de yüzde 4,1 gerileme, 1983'te yüzde 1 gerileme görülmüştür. Memurlar 1981'de reel gelirlerinde yüzde 23'lük bir kayba uğramışlardır. Özellikle Özal iktidarı döneminde 1983 itibariyle gerçek ücretlerdeki düşüş kamuda yüzde 53, özelde yüzde 46, genel işçide yüzde 47, memur ücretlerinde yüzde 23 oranlarındadır (Petrol-İş, 1989: 226).

1987 yılından itibaren memur maaşlarında bir gelişme olduğu görülmektedir. Ancak bu gelişme yanıltıcıdır. İstanbul geçinme endeksine göre yapılan gerçek ücret hesaplamasında 1987 yılı içinde memur gerçek ücretlerinde yüzde 9,5 oranda bir gelişme söz konusudur (Petrol-İş, 1988: 312). 1988 yıllında da gerçek ücretler, 1970 yılına göre yüzde 81,7 oranında gerilemiştir. Memurların ücret artışları da işçilerin ücretleri gibi hep dönemin enflasyonunun altında kalmıştır. Ücretleri gerileyen ve geçim sıkıntısı yaşayan memurlar sürekli olarak Emekli Sandığına borçlanmışlardır. 1980 yılında alınan borç 11 milyar iken, 1985'te bu sayı 87 milyarı aşmıştır.

1980'li yıllarda memurların sendikal haklardan yoksun olması da onların haklarını savunabilmeleri açısından önemli bir sorun olmuştur. 1987 yılında mevcut iktidar tarafından KİT'lerde çalışan memurlar sözleşmeli personel olmaya zorunlu kılınmış, haklarında özgürlük kısıtlayıcı girişimlerde bulunulmuş, işten atılmışlar, açığa alınmışlardır (Petrol-İş, 1988: 319).

Gerçek ücret ve maaşların 1980'li yıllarda izlediği seyre bakıldığında, 24 Ocak kararları ile alınan ücret politikasına tam uygun olduğu görülmektedir. Gerçek ücretler 1980'lerde oldukça azaltılmıştır; eğer 1976'nın en yüksek düzeyi=100 alınırsa, 1988'de elde edilen gerçek ücret bu düzeyin yüzde 38,6'sına düşmüş; eğer bir bunalım yılı olan 1979 gerçek ücret düzeyi=100 alınırsa, 1988'de varılan nokta bu düzeyin yüzde 49,4'ü düzeyindedir; yani ücretlerin alım gücü, on yıl öncesinin yarısından da azdır (Kepenek ve Yentürk, 2009: 506).

2.2.7.3. Reel Ücretlerin Düşmesinin Sonuçları

1980'ler boyunca artan enflasyon ve ücretlerin düşük kalması nedeniyle dönem boyunca reel ücretlerde büyük bir gerileme yaşanmıştır. Gelişmekte olan ülkelerdeki nitelikli işgücü, gelişmiş ülkelere göç eder. Ücretleri düşük tutmanın da belli bir sınırı vardır. Emek gücünün varlığını devam ettirmesi için ücretler belli bir düzeyde olmalıdır. İç pazarın daraltılmasının da belli bir sınırı vardır. Bu nedenle ücretler çok fazla düşürülemez.

Dışa dönük sanayileşme modelinde dış pazarda ürün satabilmek için maliyetleri en aza indirmek gerekir. Ayrıca iç talep kısılarak, sanayinin dışa açılması sağlanmıştır. Yapılacak olan ücret ve diğer işçi haklarını en aza indirebilecek, işçilerin ekonomik-demokratik mücadele örgütleri sendikaları etkisizleştirecek, grev haklarını işlevsiz kılacak düzenlemeleri de dışa dönük model ile birlikte düşünmek ve gerçekleştirmekti (Sönmez, 1984: 28). Tüm bu anlatılanlar bize 1980'li yıllarda ülkenin düşük ücret cennetine dönüştürüldüğünü göstermektedir. 24 Ocak kararları ile uygulanmakta olan ekonomi politikasının, olumsuz etkileri uzun dönemde görülecek belki de en önemli başarısızlık noktası yatırımları artıramamasıdır (Kepenek, 1987: 63). Daha önce bahsedildiği gibi 24 Ocak kararlarının amacı karları artırarak yatırımları uyarmak ve iç talebi kısarak fiyat artışlarını sınırlı tutmaktır. Ancak uygulama sonuçları yatırımlar konusunda hedefe ulaşılamadığını göstermektedir. Oysa özel sermaye yatırımları için çok uygun koşullar

oluşturulmuştur. Demokratik süreçler yok edilmiş, ücretler düşürülmüş, işçilerin örgütlenmesi engellenmiştir. Ayrıca vergi kolaylıkları, parasal destekler sağlanmıştır. Tüm bu olanaklara rağmen yatırımlarda bir gelişme sağlanamamıştır. Yeni politikaların özel yatımları harekete geçirememesinin nedenleri; faizlerin yüksekliği, siyasal ve kurumsal istikrarın yerleşememesi, yeni politikalara güvenin olmamasıdır. 1980-1984 arası dönemde yatırımların sermayeye net katkısından bahsedilemez, tersine üretim olanakları daralmıştır. Toplam sabit sermaye yatırımları 1980'den 1983'e kadar sürekli düşme eğilimindedir (Kalkınma Bakanlığı, 2012: 65).

Yatırımların düştüğünün bir göstergesi de GSMH içindeki sabit sermaye yatırımları payının 1980 sonrasında yüzde 21,8'den 1980'lerin ortasına kadar yüzde 19'e inmesidir (Kalkınma Bakanlığı, 2012: 68). Bu azalma özellikle özel sermaye yatırımlarında gerçekleşmiştir. Aslına bakılacak olursa artan sermaye kazançlarının yatırımlara dönüşmesi sadece bir beklentidir. Bu beklentinin gerçekleşmesi için özel sermaye yatırımlarının önündeki tüm engeller kaldırılmış fakat yatırımlar yine de artmamıştır. Başka bir önemli nokta ise; yatırımlar içinde sanayinin payının azaltılmasıdır. Sanayileşme bunalımın nedeni olarak görülmüştür bu nedenle de sanayileşmeden vazgeçilmiştir. Sanayisizleştirme politikalarında IMF ve Dünya Bankası'nın yeri büyüktür. Türkiye için bu politikayı önermişlerdir. Böylece ülke yabancı sınai ürünlerin pazarı konumuna gelmiştir.

24 Ocak kararlarının bir başka amacı ise yabancı sermayeyi ülkeye çekmektir. Bu nedenle de bazı yasal düzenlemeler yapılmıştır; çalışma alanları genişletilmiş, tarım, madencilik gibi sektörler yabancı sermayeye açılmış, yabancı sermayenin karlarının yurtdışına aktarılması sağlanmış, serbest bölgeler oluşturulması için yasal düzenlemeler yapılmıştır. 1980-1984 arasında yabancı özel sermaye tüm bu imkânlar sayesinde oldukça artmıştır. Sayısal artışlara karşın yabancı sermayenin niteliği umulanı verememiştir. 24 Ocak 1980 sonrasında gelen yabancı sermaye, genellikle "üretim dışı" sektörlerde özellikle de, bankacılık, taşımacılık, ticaret ve danışmanlık gibi kesimlerde yoğunlaşmıştır (Kepenek, 1987: 113). Dönemin Başbakanı Özal, "ülkeyi ucuz emek cennetine" dönüştürmenin gururu ile yabancı sermayeyi ülkeye çekmek için Davos'ta şu sözleri söylemiştir; *"Türkiye'de emek ucuzdur; yabancı sermayeciler ülkemizde yatırım yapsınlar…"* (Cumhuriyet, 4 Şubat 1986). 24 Ocak kararlarının temel mantığında ücretleri olabildiğince düşük tutmak vardır. Çünkü

ücretler 1979'daki ekonomik bunalımın temel sebebi olarak görülmüştür. Böylesine bir ekonomi politikasının refah, istikrar ve adalet getirmesi beklenemez.

Sonuç olarak, hangi ölçüye vurulursa vurulsun, emeğiyle geçinenlerin gelirleri, gerçek anlamda alım güçleri olarak, 1980'li yıllarda, en az yarı yarıya azalmıştır. Emeğiyle geçinenler, belli bir malı satın alabilmek için 1980 öncesine göre, bunun iki katı süre daha fazla çalışmak durumunda kalmışlardır (Kepenek, 1987: 97). Azalan ücretlerle yoksullaşan bireyler bunu telafi için hayat standartlarını düşürmek zorunda kalmışlardır. Harcamalar kısıtlanmış veya yeni gelir sağlayıcı yollar aranmıştır. Özellikle memurlar arasında ikinci işte çalışma bu dönemde en çok başvurulan çözüm yolu olmuştur. Ev hanımlarının ve emeklilerin çalışmaya başlaması, çocukların okulun bırakarak çalışması yine bu dönemdedir. Ek iş, part-time iş, eve iş alma gibi yeni çalışma biçimleri, birçok işverene sigortasız, güvencesiz ve sendikal haklardan yoksun işçi çalıştırma olanağı sunmuştur.

2.2.7.4. Asgari Ücret

Asgari ücret bir ülkedeki temel ücret düzeyini ifade eden çok önemli bir göstergedir. Asgari ücret birçok uluslararası belgeyle de düzenlenen, insan onuruna yakışan bir düzeyde olması gereken ücrettir. Asgari ücret sayesinde çalışanlar belirlenen bu asgari ücretin altında bir ücretle çalıştırılamazlar. Burada asgari ücretin adaletli ve yeterli bir şekilde belirlenmesi önemli bir sorundur. Asgari ücretin belirlenmesi bir bakıma ulusal düzeyde bir toplu iş sözleşmesidir (Petrol-İş, 1989: 205). Bu nedenle de sendikaların gücü asgari ücreti etkilemektedir. Asgari ücret işçinin ve ailesinin çağdaş koşullarda en az geçim düzeyinde yaşatmaya yetecek bir ücret olmalıdır (Petrol-İş, 1990: 205). 1980'li yıllarda işçinin ailesi yok sayılarak bir belirleme yapılmıştır oysa işçilerin büyük bir çoğunluğu evli ve çocukludur. Yine asgari ücret net olarak değil, brüt olarak belirlenmektedir. Oysa önemli olan işçinin eline geçen ücretin belirlenmesidir. Ayrıca asgari ücret, sosyal devlet ilkesinin bir gereğidir ve tüm çalışanlara yeterli bir ücretin sağlanması vazgeçilemez bir unsurdur.

Türk-İş araştırmasına göre Aralık 1988'de bir işçinin ailesi ve çocuğu ile birlikte mutfak harcamaları 172.849 TL'dir. Asgari ücret tespit yöntemine göre bu tutar yüzde 44 olarak ele alındığında 1988 yılı sonu için asgari ücret net 432.123 TL olmalıyken, asgari ücret net 83.766 TL olarak belirlenmiştir (Petrol-İş, 1989: 207).

Tablo 6: Yıllar İtibarıyla Günlük ve Aylık Asgari Ücretler

Yürürlük Tarihleri	16 Yaşını Dolduranlar (Aylık)	16 Yaşını Doldurmayanlar (Aylık)
01.05.1979-30.04.1981	5,400	3,600
01.05.1981-31.12.1982	10,000	6,690
01.01.1983-31.03.1984	16,200	11,100
01.04.1984-30.09.1985	24,525	16,875
01.10.1985-30.06.1987	41,400	28,500
01.07.1987-30.06.1988	74,250	51,300
01.07.1988-31.07.1989	126,000	86,850

Kaynak: Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Çalışma Hayatı İstatistikleri, 1997: 162.

1980'li yıllar boyunca gerçek ücretlerde olduğu gibi asgari ücrette de sürekli bir gerileme görülmüştür. 1980'li yıllarda ücretler üzerine uygulanan politika asgari ücretler için de uygulanmıştır. Yukarıdaki tablodan da görülebileceği gibi, özellikle ANAP iktidarı asgari ücretleri genel olarak düşürmüştür. Asgari ücret, bireyin geçinebileceği en düşük ücreti yansıttığına göre, bu ücretin sürekli düşüşü yoksulluğu ve geçim sıkıntısını beraberinde getirmiştir.

1963 yılı 100 olarak kabul edildiğinde gerçek asgari ücret 1989'da 53,2'ye kadar gerilemiştir (Petrol-İş, 1990: 203-204). Uygulanan düşük ücret politikası asgari ücrete de bu şekilde yansımıştır. Temel ihtiyaçlarını almaya bile yetmeyen asgari ücret, 1980'li yıllarda daha önce hiç görülmemiş biçimde işçiyi geçim sıkıntısına sokmuştur. 1980'lerin sonunda 3 milyona yakın sendikasız işçiyi doğrudan ilgilendiren asgari ücretlerin sürekli düşüşü, 24 Ocakla birlikte uygulanan ekonomi politikaları ile yakından alakalıdır. Burada unutulmaması gereken, ihracata dayalı ekonomi politikasının ücretlilere ödetilmesi bir zorunluluk ya da kader değildir. Ucuz maliyet sadece ucuz işgücü ile sağlanmaz, teknolojik gelişmelerle sanayi geliştirilebilir ve ihracat artırılabilir. 1980'li yıllarda ücretlinin üzerine yıkılan bu yük, bilinçli uygulanan bir politikadır.

2.2.8. Bozulan Gelir Dağılımı

Bilindiği gibi tarihte hemen hemen bütün ekonomik sistemler içinde bölüşüm, en temel sorun olagelmiştir. Ekonomide elde edilen gelirin bölüşümü ülkenin refahı, adaleti, kalkınması hakkında bize önemli bilgiler verir. 1980'li yıllarda uluslararası bir etkinlik sağlayan "yeni sağ" iktisat politikaları, "daha az devlet, daha çok özel teşebbüs" sloganını ön plana çıkarmıştır (Başkaya, 2005: 175). Ancak ülkemizde 24 Ocak kararları ile geçilen bu yeni iktisat politikaları çok farklı uygulanmıştır. Asıl amaç devleti küçülterek yeni bölüşüm sistemini tıkamaktır.

Türkiye'de 1980'li yıllarda gelir dağılımı emek aleyhine bir değişim içine girmiştir. Bu değişimin gerçekleşmesinde devletin bilinçli müdahalesinin yeri çok büyüktür. 24 Ocak kararları ile uygulamaya konan iktisat politikaları sermaye lehine işlemiştir. 1980'li yıllarda emek ve tarım gelirlerinin düşürülmesi en temel politikalardan biri olmuştur. Bu ekonomik politikalar iç talebi kısmak, ücretleri düşürmek, taban fiyatları mekanizmasını da kullanarak küçük üreticinin gelirini azaltmak demektir (Petrol-İş, 1990: 245).

Sermayenin kendi içindeki yeniden yapılanmasının dış boyutu yabancı sermaye ve dış kredi kurumlarıyla girilen köklü ilişki içinde somutlaşmakta; iç boyutu ise hem sanayi sermayesi içinde hem de bu kesimin, üretken sektöre geri dönmeyen faiz, ticari kar ve ranta el koyan sınıflarla olan ilişkilerinde yaşanmaktadır (Sönmez, 1982: 281).

1970'lerin sonlarına doğru IMF, Dünya Bankası, büyük burjuvazini en çok yakındığı konulardan biri ücretler, ikincisi de taban fiyatlarıydı. Bu kuruluşlar tarımsal ürünler için destekleme alımlarının bütçe üzerinde yük oluşturduğunu, bunun da enflasyonist etki yaptığını savunmuşlardır. Özellikle Dünya Bankası tarıma dönük devlet politikalarından vazgeçilmesini ve bu sektörün piyasa güçlerine teslim edilmesini istemiştir (Boratav, 1991: 50). Bu nedenle de taban fiyatları düşük tutularak iç talep kısma yoluna gitmişlerdir. Tarım ürünlerine sağlanan çeşitli sübvansiyonlar 1980 sonrasında büyük ölçüde ortadan kaldırılmış, dünya piyasalarındaki fiyat hareketleri de tarımsal gelirlerin düşmesine katkı yapmıştır (Pamuk, 2015: 271). Toplam ulusal gelir artmasına rağmen ücret ve maaşların alım gücü yılda yüzde 20-25 gibi oranlarda düşmüştür. Ekonomik bunalım topluma eşit dağılmamıştır. 1980'li yıllarda göreli fiyatlar tarım aleyhine aşınmıştır. Boratav'a

göre Cumhuriyet tarihi boyunca Türkiye köylüsü bu derece ağır ve uzun süreli fiyat şoku yaşamamıştır (Boratav, 1991). 1980'li yıllar işçi ve memurlar gibi üretici köylü için de kayıp yıllar olmuştur. Dönem boyunca göreli fiyatlar hem çiftçinin hem de kentli emekçinin aleyhine dönmüştür. Bu dönüşümün ardında ücret mallarına dönük sübvansiyonların ve fiyat kontrollerinin kaldırılması ve sınırlandırılması etkili olmuştur (Boratav, 1991: 49).

1980'li yıllarda ulusal gelir artarken, ücretler sürekli düşerek gelir eşitsiz dağılmıştır. 1983, 100 kabul edildiğinde 1988'de kişi başı ulusal gelir 1988'de 122,4 olurken, gerçek ücretler 52,5'e düşmüştür (Petrol-İş, 1989: 237). Ulusal gelirin artmaya devam etmesi karışışında gerçek ücretlerdeki sürekli düşüş, uygulanan ekonomi politikasının da işçilerin değil ücretlilerin dışındakilerin gelirlerini artırmaya yönelik olduğunu ortaya koymaktadır (Petrol-İş, 1987: 86). Ücret gelirlerinin ulusal gelir bölüşümündeki payını koruyamadığının, sömürünün 1980'lerin sonunda hızlandığı görülmektedir (Sönmez, 1984: 82).

Ücretin üretim değeri içindeki yerinin 1980'li yıllarda giderek azalması, gayri safi kar içinde 1980 yılından sonra gitgide önem kazanan kaleminin faiz ödemeleri olmasına neden olmuştur. 1979 yılında ücret ödemelerinin yüzde 30'unu faiz ödemeleri oluştururken, bu rakam 1981'de ücretlerin yüzde 80,5'ine ulaşmıştır. İşçilerin ücretleri azaldıkça, sermayenin karı artmıştır. Alışılan yüksek kar oranlarını düşürmemek için enflasyon ile birlikte, işletilen ana faiz oranlarının yükünü; işçiye daha az ücret ödeyerek telafi etme yoluna gidilmiştir (Petrol-İş, 1986: 169). Bütün bu düşüşler, ücretlerin işverene maliyetinin en düşük seviyelerde olduğunu açıkça ortaya koymuştur. Özellikle dönemin iktidarı yüksek enflasyonun nedenini işçi ücretlerine bağlamıştır ancak veriler enflasyonun nedeninin işçi ücretleri olmadığını kanıtlamıştır. 1980'li yıllar boyunca yoksullaştırılan işçi, işverene bir maliyet unsuru değil, kar yaratan bir unsur haline gelmiştir. DİE İmalat Sanayi anketlerinden elde edilen sonuçlara göre; 1979'da maliyetler içinde ücretlerin payı yüzde 18,6 iken, 1982'de bu oran yüzde 12,8'e 1983'te yüzde 8'lere kadar gerilemiştir. 1986 yılında bu oran yüzde 7,47'ye kadar düşerek, 6 yıl öncesine kadar yüzde 50'ye varan oranda gerilemiştir (DİE, 1992). 1980'li yılların sonuna kadar bazı dönemlerde küçük artışlar olsa da bu sürekli düşüşler devam etmiştir. TİSK raporlarında da işçilik

maliyetlerinin giderek düştüğü görülmektedir. Bu raporlara göre, bu oran 1979 yılı 100 kabul edildiğinde, 1988'de 68,3'e düşmüştür.

1980'lerden itibaren ücretlerin genel giderler içindeki payı sürekli azalmıştır. KİT genel giderleri içindeki ücret payları 1972'de yüzde 25 iken, 1983'te yüzde 15'e düşmüştür. DİE (TÜİK) İmalat Sanayi verilerine göre; imalat sanayiinde ücretlerin değişim oranları, 1980'de yüzde 67,6 iken, 1982 ve 1983'te yüzde 29'lara ve 1986'da yüzde 32,8'e kadar gerilemiştir (TÜİK, 2012: 264). Ücretler 1987'den sonra bir iyileşme yaşamıştır bunda işçilerin eylemleri etkili olmuştur diyebiliriz. Ücretlerin katma değerden aldığı pay 1979'da yüzde 38'lerde iken, bu oran 1988'in sonlarında yüzde 15'e kadar gerilemiştir (DİE, 1992). Ücretlerin katma değer içindeki payının azalması yoksullaşmanın bir başka göstergesidir.

Ücretlerle, kar oranları arasında ters bir ilişkinin olduğunu söylemek mümkündür. Reel ücretlerin artış gösterdiği 1963-1966 arası kar oranları azalmış, 1978-1988 arası ise reel ücretlerdeki azalma ile kar oranları artmıştır. Özetle emeğin fiyatı olan ücretler düşük tutularak, bir yandan yüksek kar oranlarının yatırımları uyarması, diğer yandan da maliyet-iç sistem ögeleriyle ihracatın artırılması amaçlanmıştır (Kepenek, 2008: 202). Boratav'a göre de 1980'li "liberal" yıllar, devlet politikaları aracılığıyla sınıf dengelerinin emek aleyhine, sermaye lehine döndüğü ve bu nedenle sermaye için "yüksek karlı" olan yıllar olmuştur (Boratav, 1991: 39). Bunların bir kanıtı olarak 1983 yılında 500 Türk işletmesinin karları yüzde 50 oranında artmıştır. Petrol-İş Sendikasının yaptığı bir araştırmaya göre; 1980'liyıllarda 500 firmanın, 1982 yılı 100 olarak kabul edildiğinde bilanço kar artış endeksi şu şekildedir; 1983'te 150, 1984'te 312, 1985'te 633, 1986'da 696, 1987'de 1.250 ve 1988'de ise 1.955'tir (Petrol-İş, 1989: 219). Tüm bu rakamlar, uygulanmakta olan ekonomi politikalarının toplumda hangi kesimden yana olduğunun açık göstergesidir. 1980'li yıllarda ücretlileri en kötü şekilde etkileyen yüksek enflasyon da sermaye kesimini ise kazançlı çıkarmıştır. Bu verilerle Türkiye'de, 1980'li yıllarda uygulanan ekonomi politikalarının gelir adaletsizliğini ne denli bozduğu ortadadır.

Türkiye'de 1980'li yıllar boyunca gelir dağılımının eşitsiz olduğunu Süleyman Özmucur'un çalışmaları da destekler niteliktedir. Yapmış olduğu çalışmalarda Türkiye'nin karşılaştırılan birçok ülkeden daha eşitsiz bir gelir

dağılımına sahip olduğu görülmektedir. Yine çalışmalarda dönem boyunca özellikle özel kesim firmalarının enflasyondan olumlu etkilenerek karlarını artırdığı da görülmektedir (Özmucur, 1996: 12-43).

1980'li yılarda emek gelirleri, sermaye geliri lehine bozulmuştur. Emek gelirlerini azaltarak, sermaye gelirlerini artırmak ve bunu yeni yatırımlara kanalize etmek beklenmiştir. Ancak yatırımları etkileyen tek etmen bu olmadığı için maalesef politikanın işe yaradığı söylenemez. 24 Ocak kararları ile kabul edilen ekonomi politikaları ile emekçi kesim üzerine bir sömürü düzeni kurulmuştur. Gerçek değeri yaratan ücretliler, bu değerin çok az bir kısmını alırken; sermaye kesimi en büyük payı almıştır.

2.2.9. Vergiler

Toplumdaki vergi, devletin ulusal geliri yeniden dağıtması konusunda önemli bir araçtır. Ücretliler açısından vergiler, üretim süreci sonucu oluşan gelirin bölüşümüne devlet eliyle doğrudan müdahale etmenin temel aracıdırlar (Petrol-İş, 1990: 71). Bu nedenle, vergi politikası belirlenirken toplumda adaleti sağlayacak şekilde olması gerekir. 24 Ocak kararları ile uygulanan vergi politikası araçları; ihracata yönelik mali teşvikler, kurumlar ve gelir vergileri içine sokulan yeni bağışıklık mekanizmaları, KDV'ye geçilmesi, genişletilen fon sisteminin prim teşviklerinin kullanılması ve vergi-dışı mali teşvik olarak düşük faizli kredi desteğiyle uygulanması, işçilerin ve tüm emekçilerin, kırsal ve kentsel üreticilerin gelirlerini gerçek olarak gerileterek iç pazarı daraltma ve dışa açılmayı zorlama; bu politika ise, çalışan kesimleri mali yüklerinin artırılması, gerçek ücretlerin geriletilmesi, taban fiyatların kırsal kesimin gelirini azaltacak şekilde belirlenmesi yollarıyla uygulanmıştır (Petrol-İş, 1989: 47). Devlet, gelirin yeniden dağıtımını vergiler ile düzenleyerek toplumda adaleti sağlayabileceği gibi adaletsizliği de yol açabilir. 1980'li yıllarda uygulanan vergi politikalarıyla, ücretlilerin üzerindeki yük artırılmış ve ücretiyle geçinen kesim yoksullaştırılmıştır.

1980'li yılların başında özellikle dolaysız vergiler artmıştır. Bunda temel etken enflasyon, sanayi ve hizmet sektörlerinin payının artması olmuştur. Vergiler içinde dolaysız vergilerin payı 1981'de yüzde 64,5, 1982'de yüzde 62,6, 1983'te yüzde 59,4, 1984'te yüzde 53, 1985'te yüzde 41, 1986'da yüzde 42, 1987'de yüzde

40 ve 1988'de yüzde 39 olmuştur (DPT, 1985-1989 Programı). Vergilerin dağılımına bakıldığında ise, ücretlilerden alınan vergiler en üst düzeydedir.

1984'ten sonra, dolaylı vergiler artmaya başlamıştır. Toplam vergi gelirleri içinde dolaylı vergilerin payı 1984'te yüzde 46, 1985'te yüzde 59, 1986'da yüzde 57, 1987'de yüzde 59 ve 1988'de yüzde 60'tır (DPT, 1985-1989 Programı). Dolaylı vergiler daha adaletsiz bir yapıdadır çünkü toplumun her kesiminden aynı oranda alınırlar. 1984'ten itibaren uygulanmaya başlayan dolaylı bir vergi olan Katma Değer Vergisi (KDV), ücretlinin vergi yükünü daha fazla artırmıştır. KDV ve diğer vergi indirimlerinin temel amacı; sermaye kesiminin tasarruflarını artırarak, yatırımları artırmaktı. Başka bir beklentiye göre; vergi indirimleri, vergi kaçakçılığını önleyecek, vergileri artıracaktı. Ancak vergilerdeki bu uygulamalar, sadece ücretlileri ve tarımsal kesimi negatif yönde etkilemiştir. Tüketim mallarından alınan bu vergi, ücretinin tamamını tüketen emekçi kesimden daha fazla vergi alınmasına neden olmuştur. KDV ile sermaye kesiminin vergi yükü hafifletilmiş, özel tüketim kısılmıştır. Kurumlar vergisi konusunda ise işveren lehine birçok istisna ve muafiyet getirilmiştir. Yapılan bu uygulamalarla vergi yükünün büyük bir kısmı tüketicinin üzerine yıkılmış, gelir vergisi ve kurumlar vergisi konusunda da adaletsiz bir yaklaşım ortaya koymuştur. Ayrıca 1987'den sonra getirilen yeni vergilerle, gelir bölüşümündeki payı giderek bozulmuş memurlar ve işçilerin vergi yükü daha da artmıştır.

1980'de 100, 1986'da 161,9 olan mallardan alınan vergi türünde yarıdan fazla artışın olması, yüksek gelirlilerden vergi toplama yerine yine emekçi halktan vergi toplamanın yeğlendiğini ortaya koymaktadır (Petrol-İş, 1987: 57). KDV vergi yükü, vergilendirme yükünün işçilere, memurlara, köylülere ve diğer tüm emekçilere yıkılmaya çalışıldığının açık kanıtıdır (Petrol-İş, 1987: 60).

Gelir vergisinin yükü de ücretlilerin üstüne yıkılmıştır. Ücretliler, gelir paylarının 3 katına yakın bir vergi payına sahip oluyorlarken, buna karşılık, ücretliler dışındaki kar, faiz ve rant geliri elde edenler, kısacası sermaye çevrelerinin vergi payları, gelir paylarının yarısı veya ancak üçte ikisi kadar olmuştur (Petrol-İş, 1989: 59). Özellikle 1988'den sonra gelir vergisindeki ücretliler aleyhine artışlar, vergi dağılımını daha da bozmuştur.

1980'li yılların bir başka politikası olan vergi iadesinden de ücretliler yararlanamamıştır. Bu vergi iadeleri daha çok sermaye kesiminin işine yaramıştır. Özellikle dönemin ihracata yönelik vergi iadeleri çok fazladır böylece hayali ihracat yapan birçok kişi 700 milyar liraya yakın vergi iadesi almıştır.

Dönemin önemli problemlerinden biri de vergi kaçırma sorunudur. 1980-1983 arası dönemde vergi kaçırma oranları yüzde 90'larda seyretmiştir. Özellikle Özal iktidarı döneminde, vergi kaçırma yüzde 192 oranında artmıştır. Ücreti daha eline geçmeden vergisi kesilen ücretlinin vergi kaçırmasının olanaksız olduğu göz önüne alınırsa, bu durumda vergi kaçıran kesimin ücretliler olmadığı ortaya çıkmaktadır (Petrol-İş, 1986: 73).

1980'li yıllarda uygulanan vergi politikası, dönemin diğer politikalarında olduğu gibi emekçiler aleyhine, sermaye lehinedir. 1980'ler boyunca sermaye kesiminin ulusal gelirden aldığı pay artarken, vergi ödeme paylarının azalması gelirin adaletsiz dağıldığının bir başka kanıtıdır. Kısacası bu dönem boyunca hükümet uyguladığı politikalarla hem ulusal gelirin birinci dağılımını hem de ikincil dağılımını emek aleyhine bozmuştur.

2.3. İŞSİZLİK

Bilindiği gibi batılı kapitalist ülkelerde işsizlik oranı rakamlarına çok önem verirler ve bu oranlara bakarak ekonominin gidişatını belirlerler. 1970'lerin sonlarından itibaren yaşanan durgunlukla beraber büyük bir işsizlik sorunu başlamıştır. Ancak 24 Ocak kararlarıyla yeni bir dönüşüme uğrayan ekonomide dönemin hükümeti işsizliği bir sorun olarak görmemiştir. Böylece sorun olarak görülmeyen bir şeyin çözülmesi beklenemez. Ayrıca özellikle 1980'lerden sonra işsizliğin çok yüksek oranlarda artması, bizzat 24 Ocak kararlarının bir sonucudur diyebiliriz. Uygulamaya konan tedbirler işsizliği sürekli artırmıştır. 24 Ocak kararlarının amaçları Türkiye'de reel ücretleri azaltarak işsizlik maliyetini en aza indirmek ve böylece yabancı yatırımcıyı ülkeye çekmek yer alıyordu. Ancak dönem boyu yatırımlar incelendiğinde uygulanan politikaların yatırımları artırıcı etkisinin olmadığı görülmektedir. Böylece 24 Ocak kararlarının bir sonucu olarak yatırımların gerilemesi yapısal işsizlikle beraber konjonktürel işsizliği gündeme getirmiş, ekonomik dengeleri ön planda tutan politikaların istihdam ve işsizlik sorununun

çözümünü piyasa koşullarının akışına işsizliği daha fazla artırmıştır (Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi, 1998: 139).

1980'li yıllarda işsizlik oranlarının çok yüksek olduğu görülmektedir. Hatta bu açıklanan oranlardan daha yüksek olduğu savunulmaktadır. Kalkınma bakanlığının verilerine göre; 1980 yılında 15 milyonu aşan işgücünden 1 milyonun üstündeki kesim işsizken, dönem sonunda 18 milyonunu üzerindeki işgücünün 1 buçuk milyonu işsizdir (Kalkınma Bakanlığı, 2012: 231). KİT'lerde bulunan boş memur ve işçi kadrolarının 32 bin 280'i iptal edilmiştir. KİT'lerde işçi sayısı 1981'de 19 bin 516'ya azaltılmıştır.

YHK, yenilediği ilk sözleşmelerde işten çıkarmalara da el atmış ve sendikaların disiplin kurulu vb. işyeri kuruluşlarına ilişkin hükümleri kaldırmış, sonra ise sendikalarda işveren ağırlığını koyan değişiklikle kurulların işveren görüşleri doğrultusunda karar vermesini sağlamıştır (Ketenci, 1987: 172).

1980 sonrasında işçi çıkarma yasağı getirilmiştir. Bu yasağa göre işçinin kusurlu sayıldığı İş Yasası 17/2 maddesi hükmü dışındaki işten çıkarmalar yasak olarak kabul edilmiştir. Bu yasak 24 Ocak kararlarına uygundu çünkü işçi ücretleri düşük tutularak enflasyon önlenmek isteniyordu. Ancak uygulamalar tam ters yönde sonuçlar doğurmuştur. Üretim ve yatırımlar düşürmüştür. Bu koşullarda ise işçi çıkarma yasağı, işverenleri; ücretli, ücretsiz izin uygulamaları, işçiye baskı yapma gibi yollara yöneltmiştir. Dönem itibarıyla işsizliğin büyük boyutlara ulaştığı ülkemizde, gerekçesiz işçi çıkarma yasağı ile işçiye geçici olarak sağlanan güvence, işsiz kalma korkusuyla, yitirilen çok önemli hakların yeterince algılanmasını engelleyebilmiştir (Ketenci, 1987: 173). İşten çıkarmalar "iyi niyet ve genel ahlaka uymayan haller" adı altında devam etmiştir. 1402 sayılı Sıkıyönetim Kanunu ile de kamu sektöründen birçok işçi işten çıkarılmıştır. 1981 yılında KİT'lerden çıkarılan işçi sayısı 15-20 bin civarındadır. Öğretim kurumlarından, TRT'den, üniversitelerden de birçok çalışan işten çıkarılmıştır. İşten çıkarma yasağı Ekim 1984'te tamamen kaldırılarak birçok işçinin işinden çıkarılmasına neden olunmuştur.

İşçi çıkarma yasağı işverenlerin tepkisine neden olmuştur. İşverenler kısmen yüksek ücretli işçiyi çıkarıp, düşük ücretli işçiyi çalıştıramadıklarından YHK'nın düşük ücretli toplu sözleşmelerinden yararlanamamaktan yakınıyorlardı. Dönemin

Başbakan Yardımcısı Turgut Özal da işverenlerle paralel olan görüşlerini şu şekilde dile getirmiştir; *"Sanıyorum artık bu mekanizmayı serbest bırakma noktasına geldik. Normal noktaya geldik. Tabii bu konuya müdahale etmek normal değil. Şimdi işyeri kapanması korkusu azaldı. Serbest bıraksak bazı işyerleri kapansa bile çok azı kapanır. Üstelik yeni iş sahaları da yavaş yavaş açılıyor. İşçi çıkarmayın sınırlaması devam etmemeli"* (Cumhuriyet Gazetesi, 31 Ağustos 1981). Bu açıklama ile birlikte YHK da yenilediği toplu iş sözleşmelerinde işverene "ücretsiz izne çıkarma" olanağı sağlamıştır.

Tablo 7: 1980-1989 Türkiye'de İşsizlik Oranları

Yıllar	İşsizlik Oranları
1980	8,6
1981	7,6
1982	7,5
1983	8,2
1984	8,1
1985	7,6
1986	8,4
1987	8,8
1988	8,4
1989	9,1

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler, 2012: 231.

Tablodan da görülebileceği gibi, 1980'li yıllarda ülkemizde işsizlik oranları genel itibariyle yüzde 8'in üzerinde seyretmiştir. Bu rakamlar dönemin ciddi sorunlarından birinin de işsizlik olduğunu göstermektedir. 1984'te de, aynı zamanda Özal Hükümetinin iktidara geldiği yıl da işsizlik sorunu devam etmiş, düşürülememiştir. Ayrıca bu verilerin dönemin gerçek işsizliğini yansıtmadığı düşünülmektedir. 1980'li yıllarda ekonomiye dair güvenilir veri problemi yaşanan bir diğer gösterge ise işsizlik oranıdır. İşsizlik rakamının doğru şekilde verilebilmesi için, işsizlik tanımının net şekilde yapılması gereklidir. İşsizliğin tanımı ve hesaplanması konusunda farklı yöntemlerin kullanılmasını gerçeğe en yakın olan verilerin elde edilmesini zorlaştırmıştır. İşsizlik konusunda açıklanan rakamlar kurumdan kuruma farklılık göstermektedir. Ancak güvenilir veriler elde edilebilecek bir kurum olan İş ve İşçi Bulma Kurumunun verileridir. Bu kuruma iş için başvuranların sayısı ekonomik bunalım yıllarında hızla azalmıştır. 1980'li yıllarda da iş bulma umudu genel olarak düşmüştür. 1980 öncesinde birikimli başvuranlar sayısı, yıllık 800 bin dolayında, 1980'li yıllarda 500 bin dolayına inmiş, daha sonra yeniden

artmıştır (Kepenek, 1987: 76). 1984 yılında da iş bulma umudu yüzde 1,81 gibi oldukça düşük oranda kalmıştır. 1985 yılında benzer şekilde iş bulma umudu giderek düşmüştür. 1980'li yılların sonuna doğru İİBK'ye iş bulmak için başvuranların sayısında da ciddi düşüşler meydana gelmiştir. Bunun en önemli sebebi işçilerin iş bulabilme umudunun giderek azalmasıdır. 1987'de iş bulma umudu yüzde 1'in bile altına inmiştir. İşe yerleştirme oranı ise 1979'da yüzde 32,4'ten, 1984'te yüzde 26'ya inmiştir. Yani en sağlıklı verileri içeren İş ve İşçi Bulma Kurumu verileri de işsizliğin arttığını göstermektedir. İş bulma umudunun düşük olması sadece ekonomik boyutları olan bir sorun değildir. Aynı zamanda hem psikolojik hem de sosyolojik boyutları olan bir sorundur. İnsanların tek geçim kaynağı olan ücretten yoksun kalmaları ve hatta bu ücrete erişim için iş bulma umudunun kalmaması onları her açıdan olumsuz etkilemektedir. Dönemin gazete arşivleri incelendiğinde birçok işsizlik nedeniyle birçok intihar olayının gerçekleştiği görülmektedir. Bireyin hayatına son vermesine kadar varan işsizliğe, salt ekonomik boyutuyla bakmak eksik bir yaklaşımdır.

DPT verilerine göre toplam işgücü fazlası oranları ise; 1980'te 14,84, 1981'de yüzde 15,2, 1982'de yüzde 15,6, 1983'te yüzde 16,1, 1984'te yüzde 16,5, 1985'te yüzde 16,3, 1986'da yüzde 15,8, 1987'de yüzde 15,2 ve 1989'da yüzde 13,9'dur (DPT, 1985: 212-335). 1984'ten sonra GSMH'de yaşanan artışlarla bir nebze de olsa bu oranlar gerilemiştir. Bu istihdam artışında yeni istihdam alanlarının ortaya çıkmasından çok var olanların etkin bir şekilde kullanılması rol oynamıştır. İşçi sayısının artmasının nedeni sanayi sektöründe çalışan geçici işçiler olmuştur.

Turgut Özal ve ANAP Hükümeti işsizlik konusunda genel anlamda bir tutarsızlık içinde olmuşlardır. Özal bir taraftan Türkiye'deki en önemli sorunlardan birinin işsizlik olduğunu söylemiş diğer taraftan da işsizliği yok sayacak tarzda politikalar uygulamıştır. İşsizlik tanım değiştirerek, işgücü fazlası halini almıştır. Bu oranlara bakıldığında ise İşgücüne katılma oranları 15 yaş üstü için; 1980'de yüzde 60,7, 1981'de yüzde 62,3, 1982'de yüzde 61,5, 1983'te yüzde 60,7, 1984'te yüzde 60 (DPT), 1985'te yüzde 63,4, 1986'ta yüzde 63,2, 1987'de yüzde 63, 1988'de yüzde 62,1 ve 1989'da ise yüzde 62'dir (OECD, 2019). İşgücüne katılım oranları eğitimdeki değişiklikler ve erken emeklilik nedeniyle düşmüştür. İşgücüne katılım

oranları kentlerde daha da düşmektedir. Özellikle ekonominin yeni iş alanları açma konusundaki yetersizliği işgücüne katılım oranlarının azalmasına yol açmıştır.

Önemli sorunlardan biri de genç işsizliğidir. Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1985-1989 ki tümüyle 24 Ocak politikaları doğrultusunda hazırlanmıştır, 15-19 yaş grubunda, açık işsizliğin ülke ortalamasının yüzde 10,5 olduğunu, ancak aynı yaş grubunda yalnız kentler alınırsa işsizlik oranının yüzde 28,5'a yükseldiğini belirmiştir (Kepenek, 1987: 76).

İşsizliğin başka bir boyutunu da kadınların daha fazla iş arıyor olmaları; evden çalışma, yarı zamanlı çalışma, kayıt dışı çalışma gibi istihdam modellerinin artması göstermektedir. İşsiz kalan aile bireylerinin yerine çalışma ya da alınan ücretin yetmemesi durumunda görülen bu istihdam şekilleri, topluma dair önemli bilgiler içermektedir.

Tüm bu değerlendirmelerin sonucunda şu genel değerlendirmeleri yapmak mümkün görünüyor:

1982 Anayasasının ve onu izleyen çalışma mevzuatının işgücü piyasalarının işleyişini emek aleyhine dönüştürmek amacıyla oluşturulan tüm ögeleri hükümet tarafından kullanılmış; ayrıca ANAP iktidarı dönemin sendika hareketinin yapısındaki zaafları ve zayıflıkları etkili bir biçimde sömürebilmiştir (Boratav, 2008: 152). Sendikalar Kanunu'nda yapılan değişikliklerle çalışanların örgütlenme özgürlüğüne uygulanan baskılar, grev ve toplu sözleşme haklarına getirilen kısıtlamalar, işgücü yapısındaki değişiklikler, yasal ve politik önemler alma yönündeki isteksizlik, işgücünün niteliğini geliştirmeye yönelik alt yapı ve eğitim olanaklarını artırmamak ve kazanılmış sosyal güvenlik haklarını askıya almak gibi gelişmelerin tümü Türkiye işgücü piyasalarının tercihli bir şekilde "esnekleştirildiğini" göstermektedir (Köse ve Öncü, 2000: 84).

24 Ocak kararları sonrasındaki süreçte, ülkede "sanayileştik" savları ortaya atılmıştır. Oysa 1980 sonrasının serbest piyasa ekonomisinde, sanayi sektörü göz ardı edilmiştir. Bir ülkenin sanayileşmeden vazgeçerek ekonomisini dışa açması pek olası değildir. 1980'lerde finansal sömürü ağının Türkiye ekonomisi üzerinde etkileri hem üretim üzerinde hem de gelir dağılımı üzerinde bozucu sonuçlarıyla, kısacası hem ekonomik hem de sosyal açıdan yıkıcı olmuştur (Mütevellioğlu ve Sönmez, 2009:

91). Yine istihdamın sektörlere göre dağılımına baktığımızda en büyük pay tarımdadır. Savunulduğu gibi sanayinin gelişmediğini, istihdamdaki payından anlamaktayız. Dönem boyunca kırsal kesimden kentlere göç yaşanmıştır. Kırsal kesimden ayrılan işgücü hizmetler sektöründe çalışmaya başlamıştır. Yani işgücü doğrudan üretimde kullanılmamaktadır.

Bu dönemde ANAP Hükümetinin kontrolünde olan belediyelerde; "gecekondulara tapu tahsis belgesi verilmesi", "imar afları", "imar izinleri", "ücretliye vergi iadesi", "Fak Fuk Fon" gibi uygulamalarla yoksul kitleler ekonomik sorunlar işgücü piyasası dışına taşınmıştır. Tüm bu uygulamalar halk sınıflarına dönük yoz bir popülizmin (Sönmez, 2003) olduğunu göstermektedir. Böylece ANAP bölüşüm politikalarında; sendikal örgütlenmeye, ücret mücadelesine, köylünün destekleme talebine karşı katı ve ödünsüz bir çizgi izlerken, aynı kitleleri "kentli, gecekondulu, yoksul ve tüketici" özellikleriyle tatmin etmeye çalışan bir strateji izlemiştir (Boratav, 2008: 153).

ANAP Hükümetinin; ithal edilen bazı malların serbest olmasını gelir dağılımını düzeltici olacağını, yüksek faizlerin tasarrufları artırarak toplumun çıkarına olduğunu, KİT'lerin özelleştirilmesinin halka yarayacağı tarzında söylemleri vardır. Tüm kamuoyunda ve etkili çevrelerde bu söylemler yayılmıştır. Bütün bu liberalleşme söylemlerinin, oldukça baskıcı bir hükümet döneminde ortaya çıkması şaşırtıcıdır. Her anlamda serbestleşmeyi savunan Hükümet ne yazık ki iş, işçi haklarına gelince oldukça baskıcı bir tavır takınarak kendisiyle çelişmiştir.

1980'li yıllardaki serbestleşme uygulamaları ile hem ekonominin üretim yapısı tahrip edilmiş hem de ciddi bir yozlaşmaya neden olmuştur. Türkiye'deki uygulama, üretimi tahrip ederek, işsizliği artırma pahasına gerçekleştirilmiş; ayrıca hükümete yakın olan işveren kesimi korunurken, yakın olmayanların ve maliyet giderlerini oluşturanların (işçiler ve tarım üreticileri) gelirlerinin geriletilmesi biçiminde işletilmiştir (Kazgan, 2009: 143).

Genel anlamda bir toparlama gerekirse, piyasa ekonomisinin sonuçları şu şekilde sıralanabilir; Türkiye'de yaratılan gelirin yüzde 60-70'i kamu kesiminin kontrolüne girmiştir. Milli gelirin bu kadar büyük bir kısmının devletin elinde toplandığı bir piyasanın serbestleştirildiğini savunmak, mümkün değildir. KİT'lerin

monopolistik güçleri artmıştır. KİT'ler piyasa kurallarına göre yönetilmemiş, siyasi ihtiyaçlara göre yönetilmiştir. Bir yandan ithalat kısıtlamalarının kalkması, diğer yandan yeni yatırımların son derece pahalı hale gelmesi ile özel kesimlerde de tekelci eğilimler güçlenmiştir. İthalatta görünürde bir liberalleşmeye gidilmiş ne yazık ki bu liberalleşmenin sonuçları, üretime ve ekonomiye yansımamıştır. Başka bir ifadeyle, ülkedeki üretimi ve piyasayı rekabete sokmamıştır. Üretimin ancak yüzde 12'si rekabet şartlarında yapılabilmiştir. Finansman piyasaları tamamıyla devletin hâkimiyeti ve denetimi altına alınmıştır. Devlet, elindeki gücü haksız rekabet içinde kullanarak özel kesimin fonlarını isteğine göre kullanmıştır (Ertüzün, 1987: 262-263). Serbestleşme yerine devletçiliğin ve tekelciliğin, liberalleşme yerine merkeziyetçiliğin, çoğulculuk yerine tekilciliğin egemen olduğu böyle ekonomilere, iktisat biliminde "merkezi ekonomiler" denmektedir (Ertüzün, 1987: 264). Bu bakımdan 1980'li yılların Türkiye'si merkezi ekonomiye daha çok benzemektedir. 24 Ocak kararları ile ülke ekonomisinin liberalleşeceğini, piyasa koşullarına göre işleyeceğini savunan Özal tek başına ekonomiyi planlamıştır diyebiliriz.

Diğer bir ifadeyle liberalizm de neoliberalizm de devlet müdahalesi olmadan olmaz. Devlet sermeye lehine ekonomiye müdahale eder ve sermayeyi koruyacak düzenlemeler yapar. Bu noktada Polanyi'nin 19. Yüzyıl liberalizmi için yaptığı değerlendirmeyi hatırlamak yerinde olacaktır. Polanyi'ye göre, *laissez-faire*'ci ekonomik düzen İngiliz klasik iktisatçılarınca oluşturulmuş ve devlet gücü ile kurumsallaştırılmıştır. İşçileri işverenlerin önerdiği istihdam koşullarını kabul etmeye zorlayan "özgür" emek piyasaları, açlık ya da hapisten beter olan yoksul evleriyle cezalandırma tehdidiyle yasalaşmış ve uygulanmış, sendikalaşarak kendini savunmak isteyenler cezalandırılmıştır. Polanyi böylece, toplumun kendini savunmak için gösterdiği koruyucu tepkinin kendiliğinden, *laissez-faire*'in ise planlanmış olduğu tezine ulaşır (Levitt, 2000: 4).

2.4. 24 OCAK KARARLARI VE TURGUT ÖZAL'IN ROLÜ

1979-1980 yıllarında, "ABD ve İngiltere'de Reagan ve Thatcher tarafından uygulanan" ekonomi politikaları Türkiye'de kendisini 24 Ocak 1980 kararları ile göstermiştir. Bu kararlar, Türkiye ekonomisi için bir dönüm noktasıdır. 24 Ocak kararları kadar bu kararların alınmasında kuşkusuz en önemli role sahip isim Turgut Özal'dır. Turgut Özal, kapitalist ülkelerde uygulanan politikaların, Türkiye'de en

önemli ismidir. Turgut Özal, 24 Ocak kararlarından sonra tam bir teknisyen olarak davranmış ve batı dünyasına verdiği güvenceleri sürdürmek için büyük çaba harcamıştır (Çölaşan, 1983: 273). Özal hem kişiliği hem de emek sınıfına karşı tutumlarıyla günümüzde de birçok çevre tarafından eleştirilmeye devam etmektedir. Turgut Özal, 12 Eylül darbe rejiminde ekonomiden sorumlu başbakan yardımcısı olarak, 1983 seçimleri ile sivil iktidar döneminde ise başbakan olarak Türkiye ekonomisinin dışa açılma sürecinde kilit rol oynamıştır.

Turgut Özal'ın, Türkiye için yeni bir iktisat politikasının gerekliliğini savunmasının bir nedeni de 1970'li yıllarda Dünya Bankasında çalışması ve yeni iktisat politikalarını iyi bilmesidir. Bu anlamda uluslararası sermayenin aradığı ideal adamdı. Turgut Özal, 24 Ocak kararlarının ve neoliberal politikaların hazırlığını Dünya Bankasında çalıştığı dönemde yapmıştır. Bu programı uygulayabilmesi için eksik olan ise siyasal destekti. Özal, bu desteği dış çevreden IMF ve Dünya Bankası kanalıyla, iç desteği ise 12 Eylül darbe yönetimiyle bulmuştur.

Özal'ın yine geçmişte Sabancı Holding'in CEO'su ve MESS'in başkanı olması, TÜSİAD'ın üyesi olması, O'nun çalışma ilişkilerindeki tarafını da göstermektedir. Kısacası; Özal, işveren çevresinde oldukça sevilen ve saygın bir kişilikti. Önce askeri darbeyle sonra da kabul edilen Anayasa ve Kanunlarla istediği ekonomi politikalarını rahatça uygulayabileceği bir ortam yaratmıştır. Yaratılan bu ortam hem Türkiye'deki işveren taraflarınca hem de uluslararası kurum ve bankalardan büyük destek görmüştür. Vehbi Koç, Kenan Evren'e özel bir mektup göndermiş, Özal'a övgüler yağdırarak; "Turgut Özal… Bu nazik dönemde mevcudun içinde meselelerimizi en iyi bilen insandır ve dedikodulara bakmadan kendisini tutmakta fayda vardır" demiştir. Böyle bir ortamda Özal, yapısal dönüşümlerin yükünü, sesini yeterince çıkaramayan, yeterince örgütlenemeyen, özellikle de emek ve tarım gelirleri ile geçinen kesimlere yüklemeyi seçmiştir (Pamuk, 2015: 273).

Özal 24 Ocak kararlarını kabul ederken başka alternatifin olmadığını tek çıkış yolunun ekonomide serbestleşme olduğunu her fırsatta vurgulamıştır. Hükümet gücünü kullanarak esnekleşme, özelleştirme, liberalleşme adı altında emek kesimini zor durumda bırakan birçok uygulama yapılmıştır. Geçmişinde güçlü bir "sosyal refah devleti" geleneği bulunmayan Türkiye'de tüm bu dönem boyunca depolitizasyon ve örgütsüzleştirmeler ile emekçilerin direnme ve dayanışma

potansiyelleri asgariye indirgenmiş ve sermaye birikimi için uygun yeni koşullar yaratılmıştır (Mütevellioğlu ve Sönmez, 2009: 239).

Özal ve Hükümetinin misyonu, Türkiye'yi her anlamda dünya kapitalist sistemine dâhil etmekti. Türkiye kapitalizmini yapısal dönüşüme uğratarak, ideolojik bir hegemonya kurmak istemiştir. Özal, oldukça radikal kararlar alarak bu misyon doğrultusunda hareket etmiştir. Ancak ekonomide yapısal dönüşümlerin gerçekleştirilmesi için yasal ve kurumsal altyapının buna uygun olması gerekir. Özal ve ekibi bu sorunları görmezden gelerek ülkeyi dışa açmaya çalışmış ve ülke birçok istikrarsızlıkla karşı karşıya kalmıştır. Alınan kararlar ve uygulamalar kısa vadeli olmakla birlikte uzun vadede çözümden çok, sorun getirmiştir (Sönmez, 1992). ANAP'ın ilk yıllarındaki ihracat patlamasının yarısından fazlasının hayali olması, verilen teşviklerin, sağlanan vergi iadelerinin sadece belli bir kesimin rantını artırmaktan başka bir şey olmadığının kanıtıdır. İhracat politikasının umulduğu gibi olmaması, ülkedeki gelir dağılımının emek aleyhine değişmesi, Hükümetin sermaye kesiminden yana olan açık tavrı dönemin en göze çarpan özellikleriydi. Askeri rejimle başlayan ücretliler ve tarım kesimi üzerindeki baskı ANAP Hükümeti döneminde de devam etmiştir. ANAP hükümeti askeri yönetim tarafından gerçekleştirilen temel kurumsal ve yasal değişmelerle, 1980'li yıllarda ücretlerin reel ve göreli olarak aşınmasına yol açmıştır (Boratav, 1991: 117). 1983'te seçim vaatleri istikrar sağlamak ve işsizliği önlemek olan ANAP Hükümeti seçimden sonra bu vaatlerini tamamen unutarak, sermayeyi istekleri doğrultusunda hareket etmiştir.

1984-1989 döneminde Başbakanlık koltuğunda oturan Turgut Özal, "tek yetkili" olabilmek ve her şeyi kontrolünde tutabilmek için, hükmedeceği mali olanakları da genişletmiştir (Sönmez, 1992: 116). Bu nedenle de fon sistemini getirerek burada kendisine bağlı kaynaklar toplamıştır. Bu şekilde Özal, ekonomiyi tekelleştirmiştir.

ANAP'ın ve dolayısıyla Turgut Özal'ın altın yılları diyebileceğimiz yıllar, 1987'ye kadar sürmüştür. 1987'den itibaren siyasetçiler üzerindeki yasağın kalkmasıyla birlikte Turgut Özal, günü kurtarmayı yönelik politikalar uygulamaya başlamıştır. Türkiye'de uygulanan sermaye taraflı düzen, 1980-1985 arası dönemde emek aleyhine, işverenlerin arasında herhangi bir rekabete neden olmadan sürmüştür. Ancak 1986-1987 arasında ANAP uyguladığı tavırlarla daha çok güçlü

sermayedarlardan taraf olduğunu göstermiştir. Özal ve ANAP Hükümetinin uyguladığı taraflı politikalar, sermaye kesiminde bir bloklaşmaya neden olmuştur. ANAP ile çıkarları ters düşmeye başlayan sermaye sınıfının araları açılmış ve Özal ve Hükümetinin uyguladığı politikaları eleştirmeye başlamışlardır. ANAP'a eleştiriler iki yönlü olmuştur: İlki burjuvazinin sanayi yoğunluklu kesiminden gelmiştir ve bu kesim faizlerin yüksekliğinden, sanayisizleşmeden yakınmıştır. Buna bir örnek olarak TÜSİAD Başkanı Cem Boyner'in açıklaması şu şekildedir; *"Hükümetin, kaynakları önemli ölçüde rant sektörüne, rantiye sınıfına kaydırdığı kanaatindeyim… Bu ekonomik gelişmeye yararı olmayan bir politikadır… Altyapı yatırımlarına kaynak aktararak devleti büyüttüler, iç borç ve dış borç faizi ödendi ve iç borcun faizi parasını sadece plase etmekle yaşayan gruba verildi… Sanayici sanayicilik yapmaktansa, kaynaklarını sanayiden, ticaretten çekip rant sektörüne yatırmayı tercih etmiştir… İşsizliğe nefes aldıramamanın en önemli nedeni bu olmuştur"* (Cumhuriyet, 5.11.1989). Benzer şekilde Halit Narin de eleştirilerini şöyle dile getirmiştir; *"Biz, tüccar bir millet istemiyoruz… Biz, her kuruşunu işine yatıran bir Türkiye yaratmak istiyoruz… Türkiye herkesin istediğini sattığı bir pazar olamaz. Liberal ekonomiyi böyle anlamak yanlıştır"* (Boratav, 1991: 80). İkincisi ise; Özal'ın "tek adam" olma isteği ile tekelleştirdiği yetkiler ve fonlar sayesinde, devlet rantlarının dağıtımında ilişkileri kişiselleştiren yapısına artık tahammül edilememiş ve eleştirilmiştir (Sönmez, 1992: 173). İşte tüm bu sermaye içi çelişkiler ANAP Hükümetini zayıflatmıştır.

TÜSİAD'ın başka bir söylemi ise 12 Eylülden itibaren süren burjuva sınıfında görüş değişikliği olduğunu kanıtlar niteliktedir. 12 Eylül darbesinin savunucularından biri olan TÜSİAD, tavır değişikliğine giderek hukuk devletini savunmaya başlamıştır; *"Paris'te imzalanan AGİK Anlaşması ile günümüzde baskıcı ve totaliter rejimler resmen tarihe gömülmüş, batı tipi demokrasi ve piyasa kesin bir zafere ulaşmıştır. Türkiye de bu anlaşmaya imza koymuştur… Türkiye Cumhuriyeti bir hukuk devletidir. Ancak bir devlet, hukuk devletiyim demekle gerçekten hukuk devleti olamıyor, toplumun her kesiminin, hukukun üstünlüğü ilkesine inanmış olması ve haksızlıkların hukuk yoluyla çözümünden başka yolları düşünmemesi gerekiyor"* (TÜSİAD, 1990). İşte bu ilginç tavır değişikliği Özal'ın sermaye kesiminden bir tarafı kayırması nedeniyle oluşmuştur. Böylece, Özal ve ANAP Hükümeti'ne olan inanç ve güven sarsılmaya başlamıştır.

1980'lerin sonuna gelindiğinde Özal ve Hükümeti eski siyasi güçlerini yitirdiklerinin farkına varmaya başlamışlardır. 29 Kasım 1987 genel seçimlerinde ciddi oranda oy kaybederek, parlamentoya girmişlerdir. Hem ekonomideki başarısızlıklar hem de Özal ailesinin lüks hayatı kamuoyunda büyük tepkilere yol açmıştır. Giderek yitirilen siyasi desteği gören Özal'ın, olası kayıpları azaltmak için yerel seçimleri öne alma girişimi, böyle bir ortamda halk oylamasına konu olmuş ve yüzde 65 "hayır" oyuyla geri çevrilmiştir (Mütevellioğlu ve Sönmez, 2009: 241). Aynı dönemde sendikaların ve işçi sınıfının da eylemlere başlaması ANAP ve Özal'ı köşeye sıkıştırmıştır. Tüm bunlara rağmen; Özal 1989 yılında Türk Lirasının konvertibl olmasını sağlayarak, liberal politikalardan vazgeçmediğini göstermiştir. Daha sonraki dönemlerde de Özal'ın benzer tavır ve uygulamaları onun kişisel egosunu tatmin etmek istediğini göstermektedir.

ANAP Hükümeti, seçmen olarak da kendisine bağlı belediyeleri kullanarak kentli yoksul kitleleri oluşturmuştur. Özellikle gecekondulara tapu verme stratejiyle kendisine; kentli, gecekondulu, fakir ve tüketici bir seçmen yaratmıştır.

Kısacası, 24 Ocak kararları ve sonrasındaki uygulanan 12 Eylül darbesi istikrar sağlamanın ötesinde uzun vadede daha fazla istikrarın bozulmasına yol açmıştır. ANAP Hükümeti ve Özal'ın düşmanca tavrı da dönemin ekonomi ve sosyal anlamda büyük kayıplarla sonuçlanmasına neden olmuştur. Uluslararası kuruluşların övdüğü, Türkiye'yi örnek ülke olarak gösterdiği ekonomi politikaları ne yazık ki ülkemiz için Cumhuriyet Tarihinin en kötü bilançolarını doğurmuştur. Dış borçlar, işsizlik artmış enflasyon indirilememiş, gelir dağılımı bozulmuş dahası işçi sınıfının büyük zorluklarla kazandığı haklar yok edilmiştir. Turgut Özal, Boratav'ın deyimiyle; Batılıların isteklerinden daima bir adım fazlasını vermeye hazır biri ve Batı kapitalizminin yayılması için önemli bir fırsat olmuştur. Uygulamalarda da Batılıların istekleri fazlasıyla yerine getirilmiştir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. 1980-1983 ARASI YASAL DÜZENLEMELER VE İŞÇİ HAKLARI

24 Ocak kararlarının ekonomi tarihimiz açısından önemli dönüm noktalarından biri olmasının nedeni dönem boyu kabul edilen Anayasa ve çalışma yasalarının ekonominin temel ayağını oluşturan işgücü düzenlemeleridir. 1982 Anayasası kimi taraflarca darbe anayasası olarak nitelendirilmiştir. 1980 darbesinin zihniyeti ve 24 Ocak kararlarını benimseyen işverenlerin isteklerinin oldukça fazla yer aldığı bir anayasadır. İşçi hakları hem 1982 Anayasası hem de 2821 sayılı Sendikalar Kanunu ve 2822 sayılı Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu ile oldukça sınırlandırılmıştır. Bu bölümde 1982 Anayasası ve bu çalışma yasaları detaylı olarak incelenmiş ve bu kanunların çıkarılmasında etkili olan sosyal tarafların rolleri irdelenmiştir.

3.1. 1982 ANAYASASI

Türkiye'deki anayasalar içinde 1961 Anayasası ekonomik ve sosyal haklara en geniş yetkiler veren anayasadır. 1961 Anayasası döneminde işçi haklarında önemli gelişmeler elde edilmiştir. Ne yazık ki bu gelişmeler ve 1961 Anayasası, 12 Eylül 1980 darbesi ile yürürlükten kaldırılmıştır. Hazırlanacak yeni anayasanın içeriği ve felsefesi böylelikle belli olmuştur. 1982 Anayasası 1961 Anayasası'nın sağladığı hakları yok etmeli, daha otoriter ve baskıcı olmalıydı. Devleti güçlendirmek; kişi haklarını olabildiğince sınırlayarak denetim altında tutmak, sosyal olanın önüne geçmek ve en önemlisi de devletti kutsal görmek, bu dönem felsefesinin en önemli ögelerini oluşturmuştur (Talas, 1992: 231).

Türkiye'nin sahip olduğu en özgürlükçü ve demokratik Anayasası olan 1961 Anayasası'nın yerini alan 1982 Anayasası, sadece temel insan hak ve özgürlüklerinin aşırı ölçüde sınırlandırılması ve ekonomik ve sosyal hakların yok etmesi ile değil, adalet, yükseköğretim ve başta sendikalar ve siyasi partiler olmak üzere, kurumsal yapıların da baskıcı bir anlayışla biçimlendirmiştir (Kepenek, 2010: 79).

"İhracata yönelik" ekonomik modelin tamamlayıcı öğesi olan çalışma yaşamıyla ilgili düzenlemelerin yasal çerçevesi temel anlamda 1982 Anayasası ile belirlenmiştir (Sönmez, 1992: 133). 1982 Anayasası'nın en dikkat çekici özelliklerinden biri çok ayrıntılı olmasıdır. Özveri'ye göre akla gelen her soruya

Anayasa ile çözüm getirmenin doğal sonucu; kişinin, toplumun, yasal düzeyde olumlu girişimlerde bulunmaya hevesli siyasal iktidarların hareket alanlarının daraltılmasıdır (1991: 62). 1982 Anayasası özellikle işçi hakları açısından çok ayrıntılı düzenlemelere sahiptir. Böylece kendilerinden sonra gelecek siyasi iktidarlar bu düzenlemeleri değiştiremeyecektir.

1982 Anayasası'nın diğer bir özelliği ise yürütmeyi hem görev hem yetki açısından güçlendirip yargı ve yasamanın gücünü zayıflatmasıdır. Yasal iktidarın gücü tek bir organda, hükümette toplanmıştır. 1982 Anayasası önceliği kişi yerine; devlete ve onun bütünlüğüne vermiştir.

1982 Anayasası bir tepki ürünü olup, 1980 öncesi dönemde yaşanan toplumsal olayların kaynağını yürürlükteki anayasada görmüş ve 1961 Anayasasının yanlış tanılar koyduğunu öne sürerek demokrasinin temel kuralları ve insan hakları ile ters düşen aşırı sınırlamalara, yasaklamalara ve bir anayasa içinde çok ayrıntılı sayılabilecek düzenlemeler yapmıştır (Talas, 1992: 239).

3.1.1. 1982 Anayasası'nın Hazırlanmasında Sosyal Tarafların Rolü

1982 Anayasası'nın oluşturulmasında özellikle dönemin en önemli işveren örgütü olan Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonunun etkisi büyüktür. TİSK, isteklerini raporlarla dile getirmiş ve bu isteklerin çoğunluğu madde olarak 1982 Anayasasında yerini almıştır. İşveren kesimi Anayasa üzerinde önemli derecede etkili olurken dönemin açık bırakılan işçi örgütü Türk-İş aynı etkiyi gösterememiştir. Bu durumda 1982 Anayasasında yer alan çalışma hakları işveren lehine düzenlenmiştir.

3.1.1.1. TİSK'in Anayasa Üzerindeki Etkisi

Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu TİSK 1982 Anayasası'nın oluşturulmasında gözden kaçmayacak bir etkiye sahiptir. TİSK çalışma raporları ile yeni anayasadan beklenti ve isteklerini dile getirmiştir. Bu çalışma raporlarından biri olan Nisan 1982 tarihli rapordaki açıklamaları şu şekildedir: *"... Geçmişte işveren-işçi ilişkilerine yaklaşımda daima işçilerin himayeye muhtaç olduğu görüşünün hâkim olduğu bilinen bir gerçektir. Artık işçinin ezildiği, istismar edildiği iddialarının geçersizliği ortadadır. İşçilerin bugün ulaştığı seviye memurlara sağlanan imkânların çok çok üstündedir. Bunun yanında üç milyona yakın işsizin*

varlığı düşünülürse, ülkemizde çalışan işçilerin mutlu bir azınlık teşkil ettiği söylenebilir. Bu durumu geçmiş tecrübeler ışığında artık savunmak mümkün değildir. Bu sebeple, sosyal sorunlara yaklaşırken işçi lehine yorum kriteri terkedilmeli ve ülke yararı gözetilmelidir" (TİSK, 1982: 19). İşte bu açıklamaların önemli kısmı anayasanın hazırlanmasında birebir rol oynamıştır.

TİSK'in toplu sözleşme ve grev hakkındaki önerileri ise şöyleydi: Lokavt anayasada kurumsallaştırılmalı, grev ve lokavt yasakları genişletilmelidir (TİSK, 1982). Hak grevi kaldırılmalı, grev ve lokavt belirli bir süre içinde uygulanmalıdır. Greve başlama zamanı işverene önceden bildirilmeli ve belli bir süreyi aşan grevler amacını aşan grevler olarak değerlendirilmelidir yine bu tür grevler tarafsız organlarca sona erdirilmelidir. Uzlaştırma sistemi kaldırılmalı, yerine arabuluculuk müessesesi getirilmelidir. Toplu sözleşme yükünü karşılamayacak durumdaki küçük işletmelerde çalışanlar için toplu sözleşme yasağı getirilmelidir.

Yukarıda sayılan istekler anayasa tasarısının 57, 58, 59 ve 149. maddesinde kendine yer etmiştir.

Anayasa tasarısının 57. Maddesinde şu ifade yer almaktadır; *"Aynı işyerinde, aynı dönem için, birden fazla toplu iş sözleşmesi yapılamaz ve uygulanamaz."* Böylelikle işverenlerin tek sözleşme isteği yerine getirilmiştir.

Anayasanın tasarısının 58.maddesinde ise grev ve lokavt hakkı düzenlenmiştir. Maddeye göre; *"Toplu iş sözleşmesi yapılırken uyuşmazlık halinde taraflar grev ve lokavt hakkına sahiptirler. Bu hakları kullanmanın usul ve şartları kanunla düzenlenir." "... Siyasi amaçlı grev ve lokavt, dayanışma grev ve lokavtı, işyeri işgali, verim düşürme ve direnişler yasaktır; müeyyideleri kanunla gösterilir."* Böylelikle işveren isteklerinden biri olan hak grevinin yasaklanması da anayasa taslağındaki yerini aldı. Gerekçe olarak ise mahkemelere saygı ve çalışma barışı ilkeleri gösterilmiştir. Maddede yer alan grev yasakları grevin özüne aykırıdır. Anayasaların bu denli ayrıntılı düzenlemeler içermesi doğru değildir. Yine aynı maddede *"Grev ve lokavtın ertelendiği durumlarda uyuşmazlık, Yüksek Hakem Kurulu tarafından çözülür."* Şeklindeki ifade ile işverenlerin tarafsız organlarca çözüm istemi yerine getirilmiştir. Ayrıca meşru çizgiyi aşan grevler için de çözüm önerisi şu şekildeydi; "… Yüksek Hakem Kurulu, Anayasanın 59. Maddesinde

öngörülen hallerde doğrudan; grev veya lokavtın altmış gün devam etmesi halinde taraflardan birinin veya Çalışma Bakanının başvurusu üzerine, taraflar arasındaki uyuşmazlığı kesin olarak çözümler."

TİSK'in diğer bir isteği de küçük işletmelerin toplu iş sözleşmesi ve grevden arındırılmasıydı. TİSK'in bu isteği de Anayasanın tasarısının 59. Maddesinde yerini almıştır. Madde şu şekildedir; *"En çok on işçi çalıştıran küçük işyerlerinde toplu iş sözleşmesi, grev ve lokavt yapılamaz. Bakanlar Kurulu bu işçilere uygulanacak uygun çalışma şartlarını, toplu sözleşme dönemlerine göre açıklar…"* Gerekçe olarak gösterilen sendika enflasyonunun önlenmesini ülkemiz için geçerli bir sebep olarak göstermek oldukça güçtür. Bu madde 100 işletmeden 88'ini kapsayacak genişlikte bir kısıtlamaya yol açacak ve bu işyerlerinde çalışan işçileri toplu iş sözleşmesi ve grev gibi temel haklarından yoksun bırakacaktı (Aker, 1989: 61).

Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu serbest toplu pazarlık sistemini temelinden sarsacak iki kurul kurulması önerilmişti: Bunlardan ilki İşveren- İşçi İlişkileri Yüksek Kurulu; "Bu komite asgari ücret tespitine ilişkin kararları ile zorunlu hallerde ücret ve fiyatlara veya bunlardaki artışlara tavan konulması hususunda kararlar ve toplu iş sözleşmeleri için oy birliği ile kabul edeceği ortak normlara hukuki kararlar vermekle sorumlu tutulmalıdır." Diğeri ise; Ekonomik ve Sosyal Konseydir. TİSK'e göre Anayasada bir Ekonomik ve Sosyal Konsey olmalıdır. Konseyin ekonomik ve sosyal alanlarda Anayasada öngörülmüş bir kanunun çıkarılması için hükümete başvurma ve 6 ay içinde teklifin yasama organına sunulmaması halinde Cumhurbaşkanına başvurma yetkisi bulunmalıdır (Aker, 1989: 39).

TİSK'in bu önerisi de Anayasa tasarısının 148. Maddesinde şu şekilde yer almıştır; *"Ekonomik ve Sosyal Konsey, milli ekonominin istikrar içinde gelişmesini sağlamak; ekonomik ve sosyal politika arasındaki dengeyi kurmak, çeşitli ekonomik sektörler arasındaki uyum ve işbirliğini gerçekleştirmek, çalışanların ücret, aylık, ikramiye ve sosyal yardımları arasındaki denge ve hakkaniyeti sağlamak amaçlarıyla, Bakanlar Kuruluna önerilerde bulunur. Konsey, ayrıca ekonomik ve sosyal konulara ilişkin kanun tasarısı ve teklifleri hakkında Bakanlar Kuruluna görüş bildirir ve yeni öneriler sunar."*

TİSK asgari ücretlerle ilgili Türkiye'de bölgeler arasındaki sosyo-ekonomik farklılıklar dikkate alınmasıyla ilgili düzenleme yapılmasını istemiştir. Bu istek de Anayasa tasarısının 62. maddesinde *"Asgari ücretin tespitinde, ülkenin ekonomik gücü, işkolları ve bölgelerin sosyal ve ekonomik özellikleri dikkate alınır."* şeklinde yerini almıştır.

Yine TİSK'in 14. Genel kurul raporunda ücretle ilgili olarak ücretlerin batılı anlayışa göre düzenlenmesi gerektiği savunulmuştur. İşveren gözünde ücreti batılı anlayışa kavuşturmanın yolu, ücretin çalışma karşılığı olmasından hareketle, işçilere çalışma yapılmayan günler ve süreler için ücret ödenmemesi idi. Bunun anlamı, hafta tatili ücreti bayram ve genel tatil ücreti, giderek yıllık izinlere ücret verilmemesiydi (TİSK, 1982). Anayasanın tasarısının 54. Maddesinde; *"Dinlenmek çalışanların hakkıdır. Tatiller ve yıllık izin hakları ve şartları kanunla düzenlenir."* ifadesi yer almıştır. 1961 Anayasasında yer alan *"ücretli hafta ve bayram tatili ve ücretli yıllık izin hakkı"* ifadesinin 1982 Anayasa tasarısından çıkarıldığını görmekteyiz. Böylece işverenlerin bir isteği daha gerçekleştirilmiş oluyordu.

TİSK'in sendika özgürlüğü hakkındaki istekleri ise şu şekildeydi: Birden fazla sendikaya üyelik yasaklanmalıdır. Sendika üyelik aidatlarının ücret bordrolarından kesilerek sendika hesabına yatırılması usulü (*check-off* sistemi) kaldırılmalı ve toplu iş sözleşmeleriyle ile kabulü de yasaklanmalıdır. Sendikaların siyasi partileri desteklemeleri veya onlara karşı tutum içine girmeleri önlenmelidir. Sendikaların siyasi partilerin toplantı, miting veya yürüyüşlerine katılmamalarına izin verilmemelidir. Sendikalarla derneklerin birbirlerine mali yardımda bulunmaları önlenmelidir. İşyerlerinde her çeşit sendikal faaliyet yasaklanmalıdır. Sendikaların idari ve mali dış denetimi her yıl sağlanmalıdır (TİSK, 1982: 27-28).

Yukarıda sayılan istekler Anayasa tasarısının 55 ve 56. maddesinde kendine yer bulmuştur. 55. madde şu şekildedir; *"İşçiler ve işverenler üyelerinin çalışma ilişkilerinde, ekonomik ve sosyal hak ve menfaatlerini korumak ve geliştirmek için, önceden izin almaksızın sendikalar ve üst kuruluşlar kurma hakkına sahiptirler. Sendikalara üye olmak ve üyelikten ayrılmak serbesttir. Hiç kimse sendikaya üye olmaya, üye kalmaya, üyelikten ayrılmaya zorlanamaz. İşçiler ve işverenler birden fazla sendikaya üye olamazlar. Sendikaların tüzükleri, yönetim ve işleyişleri*

demokratik esaslara aykırı olamaz." TİSK'in tek sendikaya üye olma böylelikle gerçekleştirilmiş oldu.

56. madde de ise; *"Sendikalar 12. maddede sayılan genel sınırlama sebeplerine aykırı hareket edemeyecekleri gibi; siyasi amaç güdemezler, siyasi faaliyette bulunamazlar, siyasi partilerden destek göremez ve onlara destek olamazlar; dernekler, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları ve vakıflarla bu amaçlarla ortak hareket edemezler."* ifadesi yer almaktadır. Böylece sendikalara siyaset yapma yasağı getirilmiştir. Ayrıca aynı maddede şu ifadeler de yer almaktadır; *"sendikaların idari ve mali denetimi ile gelir ve giderleri kanunla düzenlenir. Üye, aidatını sendikaya doğrudan öder. Sendikal faaliyette bulunma, işyerinde çalışmamayı haklı göstermez. Sendikalar, gelirlerini amaçları dışında kullanamazlar. Tüzüklerinde tespit edilecek grev ve lokavt fonlarını milli bankalarda muhafaza ederler."* Bu maddeyle birlikte sendikalara zaten geçmişte var olan denetim daha sıkı bir şekilde uygulanabilecekti. Anayasa tasarısının 56. maddesi her anlamda sendikal özgürlüğü kısıtlamakta, Anayasada düzenlenmemesi gereken birçok hükmü içermekte ve sendika hak ve özgürlüğünü çerçeveleyen uluslararası normlarla da temelden çelişmektedir (Aker, 1989: 54).

Devlet başkanına 23.10.1982 günü yapılan başvuru ile grev kısıtlamalarının kaldırılması, siyaset yasağının 274 sayılı Sendikalar Yasası dönemindeki boyutlarına çekilmesi, sendikaların gelir kaynaklarına dokunulmaması, lokavtın Anayasada yer almaması istenmiş, 1961 Anayasasına uygun düzenlenmeler gerektiği ileri sürülmüş, on değişiklik önergesi verilmiştir (Aker, 1989: 67). Bu değişiklik isteklerinden check-off sistemi sağlanmış ancak diğer kısıtlamalar olduğu gibi kalmıştır.

Dönemin önemli işveren sendikalarından MESS de Anayasa tasarısı ile ilgili çalışmalarını TİSK ile işbirliği içinde yürütmüştür. MESS ve işveren kesiminin istekleri 1982 Anayasasında yerini almıştır. Özellikle lokavtın da grev hakkı gibi Anayasada yer alması istekleri sonucu lokavt 1982 Anayasasında yerini almıştır.

Danışma Meclisi tarafından hazırlanan anayasa tasarısı, Milli Güvenlik Konseyi tarafından gözden geçirilerek, son şekli verildikten sonra halkoyuna sunulmuştur. 1982 Anayasası son derece anti demokratik bir ortamda kabul edilmiştir. 12 Eylül askeri rejimi demokrasiden uzaklaşmış bütün siyasal rejimlerde

görüldüğü gibi, toplu olarak kullanılan hak ve özgürlüklere karşı duyduğu kuşkuyu geniş ölçüde anayasaya yansıtmıştır (Talas, 1992: 233). Yukarıda sayılan istek ve önerilerin çoğu Milli Güvenlik Konseyi'nce kabul edilmiş ve anayasada yer almıştır. Böylece işveren kesimi 1982 Anayasası'nın en etkili kesim olmuştur.

1982 Anayasası kabul edildikten sonra TİSK yaptığı açıklamada; *"Yeni Anayasamız özellikle sosyal ve ekonomik haklar ve ödevler bölümünde çalışma hayatımızı ilgilendiren çok önemli düzenlemeler getirmiştir. Bu düzenlemeler geçmiş dönemde iş hayatında yaşanan olayların tecrübelerinden yararlanıldığını ve gelecekteki çalışma barışının sağlam temeller üzerine kurulmasının düşünüldüğünü göstermektedir. Hiç şüphe yok ki, 11 Eylül'e gelişte, 1961 Anayasası anlayışının belli ölçüde rolü olmuştur. Böyle bir ortamı yeniden yaşamamak ve sosyal ve ekonomik hakları ideolojik emellere alet etmemek için yeni Anayasanın ihtiyaç duyulan düzenlemeleri getirdiği söylenebilir…"* (TİSK, 1983: 8-10). Bu açıklamadan da görüldüğü gibi TİSK yeni anayasadan oldukça memnundur.

3.1.1.2. İş Kanunu ve Kıdem Tazminatında Yapılan Değişiklikler

Kıdem tazminatı işverenin elindeki sınırsız fesih yetkisi üzerinde caydırıcılığı olan önemli bir mekanizmadır. Kıdem tazminatı işten çıkarmada caydırıcı, işten çıkarılma durumunda birikmiş para, emeklilik halinde ise toplu bir gelirdir. Bu uygulamanın sınırlandırılması için işverenler olan gücüyle uğraşmışlardır. Nitekim TİSK'in 13. Olağan Genel Kurul Çalışma Raporu'nda *"kıdem tazminatı müessesi bir an önce ciddiyetle ele alınarak hem yasal tavan hem de yasal fon bakımından dikkatli bir düzenlemeye tabi tutulmalıdır"* (TİSK, 1980) denerek bu konudaki isteklerini dile getirmiştir. Türkiye Odalar Birliği'nin raporuna göre de *"kıdem tazminatı müessesesinin ıslah edilmesi ve bir fon kurulması şarttır"* böylece kıdem tazminatına bakış açısını dile getirmiştir. İşverenler kıdem tazminatının yatırımları olumsuz yönde etkilediğini dile getirmişlerdir. Oysaki kıdem tazminatının yatırımlar üzerinde baskılayıcı yönünün olduğu gerçekleri yansıtmamaktadır. Çünkü kıdem tazminatının maliyetler içindeki payı işveren kaynaklı araştırma sonuçlarına göre; 1979'da yüzde 1,1 iken, 1980'de yine yüzde 1,1, 1981'de yüzde 1 ve 1984'te ise binde 6'ya düşmüştür (Petrol-İş, 1985: 105). Bu denli düşük bir maliyet unsuru olan kıdem tazminatının yatırımları olumsuz yönde etkileyemeyeceği ortadadır.

Kıdem tazminatları için kurulacak fonla ilgili Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonunun görüşleri ise şu şekildeydi: Fon kıdem tazminatı ödenmesini gerektiren, bütün halleri kapsamalı ve işyerlerinin mükerrer ödeme yapmalarına sebebiyet verilmemelidir. Fona ödenecek primlerin gider olarak yazılabileceği yasada açıkça belirtilmelidir. Kıdem tazminatı çıplak ücret üzerinden ödenmelidir. Kıdem tazminatını hak etmeden ayrılan işçi için yatırılan primler işverene iade edilmelidir. Fonda birikecek büyük meblağ, ekonomik kalkınma ve istihdamın artırılması için amacıyla kullanılabilmelidir (TİSK, 1981: 47). Bu istekler de 1980 darbesiyle işverenlere sağlanmıştır. Böylelikle 23 Ekim 1980'de yürürlüğe giren 2319 ve 2320 sayılı yasalar, 854 sayılı Deniz İş Yasası ile 1475 sayılı İş Yasası'nın kıdem tazminatıyla ilgili hükümlerine değişiklik getirmiştir (Ketenci, 1985: 169). Kıdem tazminatı fonundan yararlanabilmek için ölüm, emeklilik, mamullük nedeni ile işsiz kalınması gerekmekteydi. Bu fon ile kıdem tazminatı emekli ikramiyesi olarak görülmüş, kıdem tazminatının verilmesini daha çok emeklilik durumlarıyla sınırlamıştır.

Dönemin yürürlükteki İş Kanunu yıllık kıdem tazminatı miktarı 30 günlük ücret karşılığı tanımlanmıştı. Bu miktar toplu iş sözleşmeleriyle aşılabiliyordu. Yapılan değişiklikle kıdem tazminatına 30 günlük asgari ücretin 7,5 katını aşamayacağına ilişkin hüküm, geriye dönük olarak, 12 Eylül tarihinden başlamak üzere geçerli kılınmıştır. 10 Aralık 1982'de çıkarılan 2762 sayılı ikinci bir yasayla kıdem tazminatı tavanı perçinlenmiştir. Toplu iş sözleşmeleri ile bu tavanın yükseltilmesi engellenerek, belirlenen yıllık kıdem tazminatı miktarının en yüksek devlet memurunun emeklilik ikramiyesini geçemeyeceği şeklinde saptanmıştır (Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi, 1998: 456). Kıdem tazminatı, kıdem tazminatı kurumu ile devlet memurlarına ödenen emeklilik ikramiyesi karşılaştırmasındaki tutarsızlığa rağmen, işveren istekleri yönünde sınırlandırılmıştır (Aker, 1989: 24). Kıdem tazminatında yaşanan bu değişiklikle beraber yıllarca işçiler için biriken para el değiştirerek işveren kesimine geçmiştir. Yine bu yasayla işçi işinden ayrıldığında kıdem tazminatı hakkını kaybediyordu. Böylece işçinin işten özgürce ayrılma hakkı kısıtlanarak işverene de işçiyi kolayca işten çıkarma hakkı verilmiştir. İşçi çıkarma yasaklarına rağmen, kıdem tazminatı yasası ile büyük çaplı işten çıkarmalar olmuştur. Bütün bu uygulamalarla kıdem tazminatı yaklaşık 50 yıllık geçmişinin gerisine götürülmüştür.

3.1.1.3. 1982 Anayasası ve Türk-İş

Darbeden sonra demokratik hayata geçiş için hazırlanan 1982 Anayasası hakkında dönemin tek işçi kuruluşu olan Türk-İş'in görüşleri önem taşımaktaydı. Ancak Türk-İş, darbe döneminde olduğu gibi, Anayasa hazırlanırken de çok etkin olamamıştır. Sadece çeşitli broşürler yayımlayarak taslağı eleştirmiştir. 1982 Anayasası'nın hazırlanmasında sendikaların etkin olamamasının nedeni; 12 Eylül darbesiyle birlikte sendikaların kapatılması ve sendikacıların tutuklanmasıdır. Kapatılmayan Türk- İş ise tepkisini yeterince gösterememiş hatta halkoylamasında evet oyu kullanılması yönünde bir çaba harcamıştır. Demokratik bir biçimde yapıldığı söylenemeyen bu halkoylamasıyla anayasa 2709 sayılı yasa ile 7.11.1992 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Türk-İş Anayasa tasarısına müdahale etmede geç kalmıştır.

Türk-İş yeni Anayasa için bir komisyon kurmuş ve komisyonda şu isteklerde bulunmuştur; mevcut Anayasanın (1961 Anayasası) 46. ve 47.maddelerinde yer alan sendika kurma, toplu sözleşme ve grev hakkı çalışanlar için geçerli olmalıdır. İş ve çalışma hayatı ile ilgili kurallarında mensubu olduğumuz Birleşmiş Milletler Teşkilatının çalışma alanındaki tek kuruluşu ILO'nun parlamentolarımız ve hükümetlerimizce kabul edilen ilke ve kararlarına uygun düzenlemeler yapılmalıdır (Türk-İş, 1982: 462).

Türk-İş Anayasa ile ilgili görüşünü 12. Genel Kurul Çalışma Raporunda da şu şekilde dile getirmiştir; *"İnsan hak ve hürriyetlerini, milli dayanışmayı, sosyal adaleti, ferdin ve toplumun huzur ve refahını gerçekleştirme ve teminat altına alabilmek için milletin egemenlik hakkını kullanarak hür seçimlerle iktidarların oluştuğu ve sona erdiği demokrasinin temel kurallara dayalı bir Anayasa çalışması yapılmalıdır"* (Türk-İş, 1982: 455).

Türk-İş Genel Başkanı İbrahim Denizcier 12. Genel Kurulda şu açıklamaları yapmıştır: *"Yeni Anayasamız hazırlanırken, kazanılmış temel hak ve özgürlüklere zarar verilmemelidir. 1961 Anayasasında yer almış olan sendikalaşma özgürlüğü, grev ve ileriki düzeydeki diğer haklar aynen korunmalıdır. Lokavt, kesinlikle Anayasa yer almamalıdır, lokavt bir hak değildir… Birçok ülkenin bugün rüyada bile göremediği bu sendikal haklar, kolayca elde edilmemiştir, kolay da bırakılmamalıdır… Türkiye, planlanan sürede normal demokratik rejime*

geçecektir… Zira Türkiye'de 12 Eylül Harekâtı bir darbe değil, bir kurtuluş harekâtıdır. Bu harekâtın felsefesinde, sarsılan demokratik rejimin ve devletin temel yapısının sağlam temellere oturtulması fikri yatmaktadır. Bu felsefeye sahip çıkanlara destek olmak hepimizin borcudur" (Türk-İş, 1982: 6-7).

Anayasa taslağının açıklanması ile birlikte o tarihe kadar askeri darbenin ana hedefinin DİSK ve üye sendikalar ve diğer solcular olduğunu zanneden Türk-İş, sendikacılık hareketinin bir bütün olarak hedef olması gerçeği karşısında şaşkına dönmüştür (Koç, 1995: 74). Türk-İş İcra Kurulunun 1982 tarihli açıklaması şu şekildedir; *"Hazırlık aşamasında görüşüne ve 1961 Anayasasından geriye gidilmemesi gereğini savunmuş bulunan Türk-İş, açıklanan metin karşısında derin kaygı içindedir. Bu Anayasa tasarısı benimsendiği takdirde, sağlıklı bir demokrasi kurulamaz ve geleceğe de güvenle bakılamaz… Türk-İş, Danışma Meclisinde yapılacak görüşmelere ve sonuç olarak da Milli Güvenlik Konseyinde, tasarıda yer alan yanılgı ve yanlışların düzeltileceği umudunu korumaktadır." Türk-İş tasarıyı değiştirecek kurumun Milli Güvenlik Konseyi olduğunu düşünmektedir*" (Türk-İş, 1982: 33).

Türk-İş, Anayasa tasarısının sendikal haklarla ilgili kısmının bu şekliyle kabul edilmemesi için kamuoyunu bilinçlendirmeye çalışmıştır. Birçok kitap ve broşür yayınlamıştır. Toplantı ve kampanyalar düzenlemiştir. Bu toplantılardan en önemlisi 2 binden fazla temsilcinin katıldığı Arı Sineması konferansıdır. Şevket Yılmaz'ın konferanstaki şu açıklaması önemlidir; *"Sendikacılık son tahlilde temsil görevidir. Layığı ile yapmak istiyoruz. İmkân kalmaz ise hak ve özgürlükleri geliştirme ve koruma görevini bir başka alanda yaparız. Kravatları çıkarır, tulumlar sırtımızda 67 ilde yayılırız. Siyaset yaparız. Demokrasi çoğulculuk rejimidir. Türkiye'yi 3-5 sermayedar mı, yoksa halkımızın çoğunluğu mu idare eder, o zaman bunu herkes görür* (Türk-İş). Bu açıklama tasarıya tepki açısından çok önemlidir. Anayasa gibi çok önemli bir belgeyi sadece işveren kesiminin isteği doğrultusunda hazırlamak büyük bir hatadır ve Türk-İş bu hatadan dönülmesi gerektiğini dile getirmiştir.

Danışma Meclisine ve Milli Güvenlik Konseyine başvurularda bulunulmuş Devlet Başkanıyla görüşme gerçekleştirilmiştir. Ayrıca meslek örgütleri, bilim çevreleri de tasarıyla ilgili görüşlerini bildirmişlerdir. Sonuçta tasarı Milli Güvenlik

Konseyi'nde son şeklini alırken, sadece sendikal haklara ilişkin bölümlerde bazı değişiklikler oldu. Türk-İş talepleri doğrultusunda taslakta kısmi değişiklikler yapılmıştır. Ancak bu değişiklikler; temel hak ve özgürlüklerle ilgili kısıtlamaları kaldırmaktan çok, pratikte sendikacıları kurtaracak, ya da uygulanma şansı olmayan bazı sınırlı hükümler olmuştur (Ketenci, 1989: 80). Memurlara sendikalaşma yasağı kaldırılmıştır. Anayasa taslağında 'üye aidatını sendikaya doğrudan öder' hükmü değiştirilerek 2821 sayılı Sendikalar Kanununda işverenlerin üyelik aidatını kesme yükümlülüğü getirilmiştir. Yine taslakta *'en çok beş işçi çalıştırılan küçük işyerlerinde toplu iş sözleşmesi, grev ve lokavt yapılamaz'* hüküm kaldırılmıştır. Anayasa taslağında 'bir grevin 60 gün devam etmesi halinde taraflardan birinin veya Çalışma Bakanının başvurması üzerine Yüksek Hakem Kurulunun uyuşmazlığı çözmesi hükmü yer almıştır bu hüküm de kaldırılmıştır (Koç, 1995: 77).

Türk-İş, yukarıda açıklanan gelişmelerle birlikte bir yandan da Anayasa oylamasına gidilmesi yönünde bir tutum içine girmiştir. Şevket Yılmaz'ın 5 Kasım'da televizyondan yaptığı konuşmada Anayasa referandumunda evet oyu verilmesi anlamına gelecek konuşması o dönemin büyük tartışma konusu olmuştur. Bu konuşma; *"Türk milleti 7 Kasım 1982 günü sandık başına gitmelidir"* diye başlamış *"Türk milleti için hedef, demokratik rejimin kendine özgü sorumluluklarının tam bilinci ve siyasal rejimin kendine özgü tercihine uygun bir biçimde demokrasiyi sürekli kılabilmektir. Bu imkân 7 Kasımda elimizdedir"* diye devam etmiştir. Konuşmayı dinleyenler evet çağrısı olarak algılamıştır ancak Yılmaz yaptığı konuşmada evet çağrısı olmadığını savunmuştur. Kısacası Türk-İş yöneticileri bir kez daha karar değişikliği yapmışlardır. "Önemli kişilerin telkinleri, verilen tavizler, ya da profesyonel sendikacılara yönelik bilinmeyen tehdit, ya da baskılar, korku… Her ne hal ise, sonradan pek çok kes aynı filmi göreceğimiz üzere, bazı kapalı kapılar ardında yapılan görüşmelerle, politikalar tersyüz edilmiştir" (Ketenci, 1989: 80).

Anayasa tasarısının kabulünde halkın ikilemi şu şekilde olmuştur; Anayasaya 'evet' dediklerinde, bir yıl sonra parlamenter düzene geçilmesine izin verilecek, Anayasaya 'hayır' dediklerinde, bu parlamenter düzene geçilmesini istemedikleri biçiminde yorumlanabilir ve askeri yönetimi sürdürülebilirdi (Koç, 2010: 26). Türk-İş, askeri yönetimle karşı karşıya gelmemek ve sivil yönetime bir an önce

geçilmesini sağlayabilmek amacıyla, yukarıda da bahsedildiği gibi sandık başına gidilmesi çağrısını yapmıştır.

1982 Anayasasının kabulünde Kaya Özdemir'in dile getirdiği gibi; *"en kötü sivil yönetim bile askeri yönetimden daha iyidir"* anlayışı etkili olmuştur. Açıkçası toplum büyük bir belirsizlikten kurtulmak için sandık başına gitmiş ve anayasayı kabul etmiştir. Aksi takdirde toplum darbeyi tercih etmiş olacaktı. Ancak umulduğu gibi bir anayasa oluşturulmamış ve darbeyle temelleri atılan yok ediş anayasa ile de güvence altına alınarak devam etmiştir. Türk-İş ve bağlı sendikalar 1982 Anayasasını 1986'ya kadar eleştirmemişlerdir. Sadece Petrol-İş ve Yol-İş çalışma raporlarında şu ifadelere yer vermiştir; *"Görülüyor ki, yeni düzen, işçilerin işverenlere karşı köklü ve yaşam düzeyini yükseltmeye yönelik menfaat mücadelesine girişmelerine olanak vermemektedir"* (Petrol-İş, 1983: 62-63).

3.1.2. 1982 Anayasası ve İşçi Hakları

İkinci dünya savaşı sonrası kabul edilen anayasalarda klasik anayasalardan farklı olarak sosyo-ekonomik haklara ve devletin bu yöndeki görevlerine yer verilmiştir. Bu yaklaşıma sosyal devlet veya refah devleti ilkesi denmektedir. 1961 Anayasasının lafzında ve ruhunda yer alan sosyal devlet ilkesi ve sosyoekonomik haklar yaklaşımı 1982 anayasasında biçimsel olarak korunsa da özü boşaltılmıştır. Bunun yerine biçimsel eşitlik anlayışı benimsenmiştir. Yani, sosyal durumlarına bakılmaksızın her kesime aynı güvenceler sağlamıştır. Neticede bu anlayış güçlü olanın lehinedir. Bu anlayışın bir sonucu olarak sendika, grev, toplu iş sözleşmesi hakkı sosyal hukuk devleti ilkesinin dışında biçimsel eşitlik ilkesine göre düzenlenmiştir.

3.1.2.1. 1982 Anayasası ve Sendika Hakkı

Sendikalar, özellikle işçilerin çıkarlarını savunmak ve geliştirmek için kurdukları örgütlerdir. Sendika hakkı özellikle 2. Dünya Savaşı sonrasında gerek uluslararası gerekse ulusal hukukta temel bir hak olarak kabul edilse de edilse de liberal ekonomik yaklaşıma göre sendikaların gerekliliği ve yetkileri hep tartışma konusu olmuştur. Liberal iktisatta sendikaların işçi ile işveren arasına girerek, ekonominin doğal yasalarının işlemesini engellediği savunulmaktadır. İşte 24 Ocak kararları ile liberal iktisada adım atmış olan Türkiye'nin de yeni anayasasında "sendikal haklara" nasıl yaklaşacağını anlamak mümkündür.

1982 Anayasası'nın 1960-1980 dönemine ve 1961 Anayasası'na karşı tepkisel bir nitelik taşıdığı ve bir önceki dönemin özgürlükçü ortamına ve toplumsal gelişmelerine karşı otoriter bir anlayışı yansıttığı bilinmektedir. Anayasa, iktisatta liberalizm, siyasette ise anti-liberalizm anlamına gelmekte, siyasal ve sendikal hayata getirdiği kısıtlamalar dikkate alınınca sosyal devleti de katılımcı demokrasiyi de sınırladığı görülmektedir (Tanör, 1986). Örgütlenme hakları açısından kısıtlayıcı yaklaşımlar çok daha belirgindir. Anayasa genel yapısı itibarıyla hem demokratik rejim hem de işçi hakları açısından son derece pürüzlü bir zemin oluşturmaktadır (Sağlam, 1987).

Örneğin sendikal haklar ayrıntılı ve sınırlayıcı biçimde düzenlendiği gibi, dernek, vakıf ve sendika gibi kuruluşlara yalnız siyaset yasağı getirilmekle kalınmamış, bunların birbirleriyle ilişkilerini ve işbirliğini kısıtlayıcı hükümlere de yer verilmiştir. 1982 Anayasası ile 1961 Anayasası'nın tam tersi bir biçimde sendika kurma, sendikal faaliyet, toplu iş sözleşmesi ve grev hakları konusunda önemli kısıtlamalar getirilmiştir. 1982 Anayasası sendikal hakları dört ayrı madde ile (51, 52,53 ve 54. Maddeler) ayrıntılı bir biçimde düzenlemiştir. Bu ayrıntılı düzenlemeler sendikal hakları kısıtlayan ve kullanılmaz hâle getiren hükümler içermekteydi. Pek çoğu yasa konusu olabilecek bu ayrıntılı düzenlemelere, Anayasa'da yer verilmesi, sendikal hükümlerin değiştirilmesini zorlaştırma düşüncesine dayanmaktadır (Çelik, 2017). Talas, Anayasanın işçilere ve sendikalara duyulan kuşku üzerine getirilen ayrıntılı kısıtlama ve kurallarla dolu olduğunun altını çizmektedir (1992).

1982 Anayasası'nın 51. ve 52. Maddeleri sendika kurma hakkına ve sendikal faaliyete ilişkindir. Anayasanın 51. Maddesinin özgün metni şöyledir.

"*İşçiler ve işverenler, üyelerinin çalışma ilişkilerinde ekonomik ve sosyal hak ve menfaatlerini korumak ve geliştirmek için önceden izin almaksızın sendikalar ve üst kuruluşlar kurma hakkına sahiptirler… Sendikalara üye olmak veya üyelikten ayrılmak serbesttir. Hiç kimse sendikaya üye olmaya, üye kalmaya, üyelikten ayrılmaya zorlanamaz. İşçiler ve işverenler aynı zamanda birden fazla sendikaya üye olamazlar. Herhangi bir iş yerinde çalışabilmek, işçi sendikasına üye olmak veya üye olmamak şartına bağlanamaz. İşçi sendika ve üst kuruluşlarında yönetici olabilmek için, en az on yıl bilfiil işçi olarak çalışmış olma şartı aranır. Sendika ve üst kuruluşlarının tüzükleri, yönetim ve işleyişleri, anayasada belirlenen cumhuriyetin niteliklerine ve demokratik esaslara aykırı olamaz*"

Görüldüğü gibi bu madde anayasa metninde az rastlanan şekilde ayrıntılıdır. Bu maddeyle birlikte sendikalara üye olma hakkı tanınmış ancak bu hakkın kullanılması zorlaştırılmıştır.

Anayasa'nın 51. maddesi sendikalaşma hakkını sadece işçilere ve işverenlere tanımış, kamu görevlilerinin sendika hakkı konusunda ise bir hükme yer vermemiştir. Bilindiği gibi 1961 Anayasası'nda 1971 yılında yapılan değişik sonucunda Anayasa'nın 119. maddesine eklenen bir hüküm ile kamu görevlilerinin sendika kurması açıkça yasaklanmıştı. Genel olarak yasakçı hükümler içeren 1982 Anayasası'nda böyle bir düzenlemeye yer verilmemiş olması ilginçtir ve daha sonraki dönemlerde memur sendikalarının kurulmasında bu anayasal boşluk önemli bir rol oynayacaktır. Anayasa'nın 51. maddesinde yer alan "işçiler" ifadesi 2001 yılında "çalışanlar" şeklinde değiştirilmiştir. 51. madde, işçi sendikaları ve üst kuruluşlarına yönetici olabilmek için en az 10 yıl fiilen çalışma koşuluna ve birden fazla sendikaya üye olma yasağına yer vermiştir. Bu hükümler 2007 ve 2010 yıllarında yapılan değişiklikler ile Anayasa'dan çıkartılmıştır (Çelik, 2017).

Anayasanın "Sendikal Faaliyetler" başlıklı 52. Maddesi ise şöyleydi:

"Sendikalar, 13'üncü maddede sayılan genel sınırlamalara aykırı hareket edemeyecekleri gibi, siyasi amaç güdemezler, siyasi faaliyette bulunamazlar, siyasi partilerden destek göremezler ve onlara destek olamazlar; derneklerle, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları ve vakıflarla bu amaçlarla ortak hareket edemezler. İşyerinde sendikal faaliyette bulunma o işyerinde çalışmamayı haklı göstermez. Sendikalar üzerindeki devletin, idari ve mali denetimi ile gelir ve giderleri, üye aidatının sendikaya ödenmesi şekli kanunla düzenlenir. Sendikalar gelirlerini amaçları dışında kullanamazlar, tüm gelirlerini devlet bankalarında muhafaza ederler."

Anayasa'nın "sendikal faaliyet" başlıklı 52. maddesi ile sendikal faaliyetlere ciddi sınırlamalar ve özellikle kapsamlı bir siyaset yasağı getirilmiştir. Maddeye göre "sendikalar siyasi amaç güdemezler, siyasi faaliyette bulunamazlar, siyasi partilerden destek görmezler ve onlara destek olamazlar; derneklerle, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları ve vakıflarla bu amaçlarla ortak hareket edemezler." Madde ayrıca sendikaların gelirlerini kamu bankalarında saklamaları ile idari ve mali denetim yapılması hükümlerini de içeriyordu. Anayasanın 52. maddesi 1995 yılında 4121 sayılı Yasa'yla kaldırıldı (Çelik, 2017).

Yukarıdaki maddelerden anlaşılacağı gibi sendikaların demokratik, siyasal ve toplumsal görev ve nitelikleri göz ardı edilerek toplumdan soyutlanmıştır. 1982 Anayasası muhafazakâr –tutucu bir anlayışla oluşturulmuştur. Böyle bir anayasa ile katılımcı, çoğulcu ve özgürlükçü demokrasiye ulaşabilmek pek olanaklı değildir. Sendikal hakların da son derece sınırlı tutulması bu anlayışın bir sonucudur.

3.1.2.2. 1982 Anayasası ve Toplu Pazarlık- Toplu İş Sözleşmesi Hakkı

Toplu pazarlık ve toplu iş sözleşmesi hakkı ülkemizde 1961 Anayasası ile uygulamaya konmuştur. Toplu iş ilişkileri açısından 1960 sonrasında önemli bir kurumsallaşma sağlanmıştır. Sosyal devlet anlayışı içerisinde çalışanlara sendikal örgütlenme, grev, toplu pazarlık, çalışma ve sözleşme hürriyeti gibi haklar getirilmiştir. İşçiler açısından büyük önem teşkil eden bu hak, aynı zamanda birçok ülkede gelişmişlik seviyesi hakkında ipuçları vermektedir. Ülkemizde de 1982 Anayasası'nda bu hakka yer verilmiştir.

1982 Anayasası'nın 53. maddesi toplu iş sözleşmesi hakkını düzenlemektedir. 1961 Anayasası "işçiler, işverenlerle olan münasebetlerinde, iktisadî ve sosyal durumlarını korumak veya düzeltmek amacıyla toplu sözleşme ve grev haklarına sahiptirler" hükmünü içermekteydi. Madde açıkça toplu sözleşme ve grev hakkını çıkarlarını korumak için işçilere tanımış ve özgülemişti. 1982 Anayasası ise bu yaklaşımı terk ederek, toplu iş sözleşmesi hakkını her işçi ve işverene çift taraflı ve eşit bir hak olarak tanımıştır. 1982 Anayasası'nın 53. maddesi "İşçiler ve işverenler, karşılıklı olarak ekonomik ve sosyal durumlarını ve çalışma şartlarını düzenlemek amacıyla toplu iş sözleşmesi yapma hakkına sahiptirler" hükmünü içermektedir (Çelik, 2017).

Bu maddeyle işçi ile işveren eşit konumda kabul edilmiştir. Oysa Talas'a göre toplu iş sözleşmeleri işçileri bireysel sözleşmelerin neden olabileceği sömürülerden korumak amacı ile özellikle işçi sınıfının ısrarlı olduğu ve yararlandığı bir sosyal politika, bir savunma aracıdır (Talas, 1992: 237). Ayrıca maddede geçen aynı iş yerinde aynı dönemde birden fazla toplu iş sözleşme yapılamaması, toplu iş sözleşmesinin serbestlik felsefesine uymamaktadır. Bu madde ile de işveren kesiminin anayasa üzerindeki etkisi açıkça görülmektedir. Zaten toplu pazarlık ve toplu iş sözleşmesi hakkı da 1980 darbesinden 1983'ün sonuna kadar askıya alınmıştır.

3.1.2.3. 1982 Anayasasında Grev Hakkı ve Lokavt

Grev hakkı belki de tüm zamanlarda işçilerin işverene en çok tehdit olarak kullandığı haktır. Tarihte birçok zorlukla karşılaşarak elde edilen bu hak, işçiler için çok değerlidir. Türkiye'de grev hakkının 1980 darbesiyle yasaklandığını daha önce belirtmiştik.

1982 Anayasası'nın çalışma ilişkileri konusunda en katı maddesi, grev hakkına ve lokavta ilişkin 54. maddedir. 54. maddenin başlığı "grev hakkı ve lokavt" şeklindedir. Bilindiği gibi 1961 Anayasası'nda grev hakkına yer verilmiş ancak lokavt ifadesine yer verilmemişti. Böylece lokavta anayasal bir statü tanınmamıştı. 1982 Anayasasında ise lokavta yer verilmiştir. Bu değişiklik 1982 Anayasası'nın temel yaklaşımı açısından önemli bir gösterge niteliğindedir (Çelik, 2017). Ancak Anayasa lokavt kavramına yer vermekle birlikte "grev ve lokavt hakkı" ifadesinden kaçınmış ve lokavtı açıkça bir hak olarak tanımamıştır. Anayasa böylece yasama organının lokavtı yasaklamasını önlemiştir (Sağlam, 1987).

1982 Anayasası'nın 54. Maddesinde grev hakkına ve lokavta yer verilmiştir: *"Toplu iş sözleşmesi yapılması sırasında, uyuşmazlık çıkması halinde işçiler grev hakkına sahiptirler. Bu hakkın kullanılmasının, işverenin lokavta başvurmasının usul ve şartları ile kapsam ve istisnaları kanunla düzenlenir. Grev hakkı ve lokavt iyi niyet kurallarına aykırı bir tarzda toplum zararına ve milli serveti tahrip edecek şekilde kullanılamaz. Grev esnasında greve katılan işçilerin ve sendikaların kasıtlı veya kusurlu hareketleri sonucu, grev uygulanan işyerinde sebep oldukları maddi zarardan sendika sorumludur. Grev ve lokavtın yasaklanabileceği veya ertelenebileceği haller ve işyerleri kanunla düzenlenir. Grev ve lokavtın yasaklandığı hallerde veya ertelendiği durumlarda ertelemenin sonunda uyuşmazlık Yüksek Hakem Kurulunda çözülür. Uyuşmazlığın her safhasında taraflar da anlaşarak Yüksek Hakem Kuruluna başvurabilirler. Yüksek Hakem Kurulunun kararları kesindir ve toplu iş sözleşmesi hükmündedir. Yüksek Hakem Kurulunun kuruluş ve görevleri kanunla düzenlenir. Siyasal amaçlı grev ve lokavt, dayanışma grev lokavtı, genel grev ve lokavt, işyeri işgali, işi yavaşlatma, verim düşürme ve diğer direnişler yapılamaz. Greve katılmayanların işyerinde çalışmaları, greve katılanlar tarafından hiçbir şekilde engellenemez."*

Anayasa'nın 54. maddesi, grev hakkının kullanımı açısından ayrıntılı yasaklara ve sınırlamalara yer vermiştir. 54. madde grev hakkını sadece işçilere tanımakta, kamu personeli grev hakkının dışında bırakılmaktadır. Madde grev hakkını sadece toplu iş sözleşmeleri müzakerelerinde uyuşmazlık çıkması durumu (menfaat uyuşmazlığı, menfaat grevi) ile sınırlandırmaktadır. Toplu iş sözleşmesinin

ve mevzuatın işveren tarafından ihlal edilmesi durumunda greve (hak grevi) olanak tanınmamaktadır (Çelik, 2017).

Yukarıdaki maddede ilk göze çarpan lokavtın anayasada yer almış olmasıdır. Böylece 1982 Anayasası ile lokavt ilk kez bir anayasada yer almıştır. Lokavt ile grevin aynı maddede yer almaları, onların eşdeğer bir hak olarak algılanması anlayışının bir sonucudur. Oysa grev, işçi ile işveren arasında bir denge aracıdır. İşçiyi sermayeye karşı koruyup, işvereni adil bir şekilde davranmaya zorlar. Lokavt ise; toplumsal açıdan zaten güçlü olan işverenin elinde bir saldırı aracı olarak yer almıştır. Lokavt ile grev aynı kefeye konamayacak kadar farklıdırlar çünkü işçi, işverenden aldığı ücrete tabi olan bununla hayatını sürdüren bir konumdayken, işverenin eline lokavt yetkisi vermek işçiyi aç bırakarak hayatının devam etmesini engelleyecek duruma getirmek demektir. Böyle bir durum toplumsal açıdan kabul edilemez. Bu madde ile de 1982 Anayasası'nın işveren lehine tutum sergilediğini görebiliriz.

Ayrıca maddede grev hakkı sadece toplu iş sözleşmesi sırasında uyuşmazlık çıkması halinde tanınmış buna da menfaat grevi denmiştir. Dünyanın hiçbir yerinde olmayan bir ayrım yapılmış, grev hakkının alanı ve anlamı daraltılarak, sadece toplu iş sözleşmesi yapılması sırasında çıkacak uyuşmazlıklara indirgenmiştir (Özveri, 1991: 68).

Yasaklanan bir diğer grev türü ise dayanışma ve genel grevdir. Özellikle dayanışma grevinin yasaklanması, sendikaların özüne, grevin anlamına aykırı düşmektedir çünkü sendikalar dayanışma örgütleridir ve işçilerin sorunlarını dile getirebilecekleri yapılardır. Bu tür grevlerin anayasa ile yasaklanması demokratik olduğunu iddia eden hiçbir ülkede kabul edilemez. Anayasanın böyle bir yasakla amaçladığı; işçi sınıfının gücünü bölerek işveren kesimini güçlendirmektir.

Yine 1982 Anayasası sadece toplu iş sözleşmesi yapılırken uyuşmazlık çıkması durumunda yapılacak greve (menfaat) yer vererek hak grevi yolunu kapatmıştır. Hak grevi ile işçiler toplu iş sözleşmesinden ya da yasalardan doğan haklarını işverenler veya işveren örgütleri vermediği takdirde bu haklarını geri alabilmek için aynı işverenin tüm üye işyerlerinde greve çıkma hakkına sahiptirler. Anayasanın 54. Maddesi ile hak grevine yer verilmemesinin gerekçesi mahkemelere

saygı ve çalışma barışı ilkelerini uygulamadır. Oysa anayasanın hakları sınırlayarak mahkemelere saygı duyulmasını sağlama düşüncesi son derece yanlıştır ayrıca, işçiye yapılan haksızlık saygısızlık olarak görülmemiştir. Çalışma barışı ise; toplu iş sözleşmesi döneminde mutlak olarak kabul edilmiştir ve işçiler haklarını ararlarsa iş barışının bozulacağı düşünülmüştür. Hak grevi yasaklanarak işçilerden iş barışına uymaları beklenemez ancak; işçinin hakkı verilerek iş barışı sağlanabilir.

1982 Anayasası greve katılmayanlar hakkındaki hükmü grev kırıcılığı niteliğindedir. Özveri 'ye göre, işçileri birbiriyle karşı karşıya getiren, insanları, kendi arkadaşlarına ihanet etmeye özendiren bu hüküm, her şeyden önce bir insanlık ayıbıdır (Özveri, 1991: 71). Ne yazık ki grev kırıcılığı bizim anayasamızda hak niteliği kazanmıştır.

Grev hakkının iyi niyete aykırı olarak kullanılamaması da işverenlerce suiistimal edilmeye çok uygundur. İşçinin yapacağı her uygulama kötü niyet olarak değerlendirilebilir. Maddede iyi niyet kötü niyet ayrımının nasıl yapılacağına ilişkin herhangi bir ifade yoktur. Ayrıca grev sonucunda işverenin zarara uğraması doğaldır aslında grevin hedeflerinden biri de budur ancak; burada da anayasanın yasağı söz konusudur. Böylece Anayasanın 54. maddesinin çok ayrıntılı, başka herhangi bir yasa ya da siyasi düzenlemeye yer vermeyecek şekilde düzenlendiği açıkça görülmektedir.

3.1.2.4. Çalışma ve Sözleşme Özgürlüğü:

1982 Anayasası toplu olarak kullanılan hak ve özgürlüklere hep soğuk bakmıştır. Anayasasının 48. Maddesinde çalışma ve sözleşme özgürlüğü düzenlenmiştir; *"Herkes dilediği alanda çalışma ve sözleşme hürriyetine sahiptir, özel teşebbüsler kurmak serbesttir. Devlet özel teşebbüslerin milli ekonominin gereklerine ve sosyal amaçlara uygun yürümesini, güvenlik ve kararlılık içinde çalışmasını sağlayacak tedbirleri alır."* Bu hüküm 24 Ocak kararları ile alınan liberal iktisat politikasına gayet uygundur. Uygulanan politikalarla ekonomik bakımdan zayıf ve korunmaya daha çok gereksinim duyan emekçi kesiminden sermaye kesimine haksız gelir aktarımı sağlanmış ve böylece toplumun ekonomik ve sosyal dengeleri bozulmuştur (Talas, 1992: 241).

3.1.2.5. Çalışma Hakkı ve İş Güvencesi

Çalışma hakkı tüm dünyada kişinin temel hak ve özgürlüklerden biri olarak kabul edilmiştir. Bu gerçek 1982 Anayasası'nın 49. Maddesinde düzenlenmiştir; *"Çalışma herkesin hakkı ve ödevidir. Devlet çalışanların hayat seviyesini yükseltmek, çalışma hayatını geliştirmek için çalışanları korumak, çalışmayı desteklemek ve işsizliği önlemeye elverişli ekonomik bir ortam yaratmak için gerekli tedbirleri alır. Devlet, işçi-işveren ilişkilerinde çalışma barışının sağlanmasını kolaylaştırıcı ve koruyu tedbirleri alır."*

Çalışma hakkı anayasada düzenlenmekle birlikte iş yasasında işverene fesih hakkı tanınması bu hakkın suiistimal edilebilmesinin önünü açmıştır. Çalışma ödevi ile ilgili tam bir açıklama getirmemekle birlikte; anayasanın 18. Maddesine göre; "hiç kimse zorla çalıştırılamaz. Angarya yasaktır. Şekil ve şartları kanunla düzenlenmek üzere hükümlülük veya tutukluluk süreleri içindeki çalışmalar, olağanüstü hallerde vatandaşlardan istenecek hizmetler, ülke ihtiyaçlarının zorunlu kıldığı alanlarda öngörülen vatandaşlık ödevi niteliğindeki beden ve fikir çalışmaları zorla çalıştırma sayılmaz." Böylece anayasa hem zorla çalıştırmayı hem de angaryayı yasaklamıştır.

Çalışma koşulları ve dinlenme hakkı ise anayasanın 50. Maddesinde düzenlenmiştir. Bu maddeye göre; "kimse yaşına, cinsiyetine ve gücüne uymayan işlerde çalıştırılamaz… Dinlenmek çalışanların hakkıdır. Ücretli hafta ve bayram tatili ile ücretli yıllık izin hakları ve şartları kanunla düzenlenir."

Çalışmanın önemli bir ayağını da iş güvencesi oluşturur. 1982 Anayasası'nda çalışma hakkı yer almasına rağmen, 1475 sayılı eski iş kanununun 13. Maddesinde işverene mutlak ve sınırsız fesih hakkı anayasadaki işçi haklarının kullanılması büyük ölçüde güçleştirmekteydi.

Anayasanın ücretlerle ilgili düzenlemesi 55. madde ile şu şekildedir; "ücret emeğin karşılığıdır. Devlet, çalışanların yaptıkları işe uygun adaletli bir ücret elde etmeleri ve diğer sosyal yardımlardan yararlanmaları için gerekli tedbirleri alır. Asgari ücretin tespitinde ülkenin ekonomik ve sosyal durumu göz önünde bulundurulur." Asgari ücretin tespitine böyle bir ölçüt konulması da ücretin adaletli olması konusuna gölge düşürmektedir.

İşçiler için çok önemli olan bir diğer hak ise sosyal güvenlik hakkıdır, 1982 Anayasası sosyal güvenlik hakkını 60 ve 61.madde ile düzenlemiştir. 60 maddeye göre; "herkes sosyal güvenlik hakkına sahiptir. Devlet, bu güvenliği sağlayacak tedbirler alır ve teşkilatı kurar." 61. madde ise; "devlet, harp ve vazife şehitlerinin dul ve yetimleri ile malul ve gazileri korur ve toplumda kendilerine yaraşır bir hayat seviyesi sağlar. Devlet, sakatların korunmalarını ve toplum hayatına intibaklarını sağlayıcı tedbirleri alır. Yaşlılar, devletçe korunur. Yaşlılara devlet yardımı ve sağlanacak haklar ve kolaylıklar kanunla düzenlenir. Devlet korunmaya muhtaç çocukların topluma kazandırılması için her türlü tedbirleri alır." şeklindedir. Anayasanın 61. maddesi yerinde ve ileri bir aşamadır devlet böyle bir uygulama ile sosyal devlet anlayışını bir nebze de olsa geliştirebilir.

Anayasanın 65. maddesi ise; "Devlet, sosyal ve ekonomik alanlarda anayasa ile belirtilen görevlerini, ekonomik istikrarın korunmasını gözeterek, mali kaynaklarının yeterliliği ölçüsünde yerine getirir." şeklindedir. Bu madde liberal, tutucu iktidarlara "mali kaynakların yetersizliği" arkasına sığınma olanağı vermiştir (Talas, 1992: 246). Bu madde devletin demokratik ve sosyal niteliklerini zaafa uğratmıştır böylece devlet "sosyal devlet" anlayışından uzaklaşmıştır.

3.2. 12 EYLÜL SENDİKAL MEVZUATI

12 Eylül Ara Rejimi Mevzuatına değinecek olursak, bu dönemde çıkarılan yasalar geçici ve sınırlı değil, aksine TBMM'nin diğer yasalarına göre daha katı ve kesindirler. TBMM'nin çıkardığı yasalar Anayasa Mahkemesi tarafından denetlenebilirken, 12 Eylül Ara Rejimi Mevzuatı denetime kapalıdır. Böylece çıkarılan mevzuatlar anayasa aykırı olabilmekteydi. Bu dönemin mevzuatı çok geniş ve önemli bir yer tutmaktadır. Bu yasaları tezin kapsamı gereği burada tek tek saymayacağız ancak 1982 Anayasası'nın bu mevzuatlara uygun yapıldığını söyleyebiliriz ve bu da çıkarılan yasaların etkinliğini göstermeye yetecektir. Devlet düzenini ve temel hak ve özgürlükleri yakından ilgilendiren bu yasalar dışında işçi haklarını doğrudan doğruya ilgilendiren temel yasalar da 12 Eylül askeri rejimi döneminde çıkarılmıştır (Eyrenci vd. 1987: 55).

12 Eylül askeri darbesini takiben 1963 yılında kabul edilen 274 ve 275 sayılı yasalar uygulanmaz hale geldi. 12 Eylül döneminin toplu iş ilişkileri ile ilgili önemli düzenlemelerinden biri 2364 sayılı ve 24.12.1980 tarihli Süresi Sona Eren Toplu İş

Sözleşmelerinin Sosyal Zorunluluk Hâllerinde Yeniden Yürürlüğe Konması Hakkında Kanun'dur. 2364 sayılı Kanun ile 275 sayılı Kanun'un bu kanuna aykırı hükümlerinin uygulanmayacağı hükme bağlandı. Böylece 274 ve 275 sayılı yasalar ile kurulan toplu iş ilişkileri rejimi ortadan kalkmış oldu. 2364 sayılı Kanun ile Yüksek Hakem Kuruluna (YHK) sendikaların faaliyetlerinin durdurulduğu, grev ve lokavt yetkilerinin ertelendiği veya askıya alındığı hâl ve yerlerde; yürürlük süresi sona ermiş bulunan işkolu veya işyeri toplu iş sözleşmelerini gerekli gördüğü değişiklikleri yapmak suretiyle yeniden yürürlüğe koyma yetkisi tanınıyordu. YHK'nin bu yetkisi 1984 yılına kadar devam etti (Çelik, 2017).

1983'te 2821 sayılı Sendikalar Kanunu ve 2822 sayılı Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu'dur. Çalışmanın kapsamı açısından bu iki kanun üzerinde durmakta fayda var. Bu kanunların kabul edilmesine hem hukukçular hem de Türk-İş tepki göstermiş, kanunun kabul edilemez olduğunu belirtmişlerdir.

2821 sayılı Sendikalar ve 2822 sayılı Toplu Sözleşme Grev ve Lokavt yasalarının gerekçelerinde de, Anayasa'da olduğu gibi, geçmiş dönemin sorunlarına tepki ağırlık kazanmıştır (Ketenci, 1985: 179). Bu yasalardaki ortak özellikler çalışanların haklarının sınırlanması olarak kaşımıza çıkmaktadır.

2821 ve 2822 sayılı yasaların taslakları açıklandığında TİSK Genel Başkanı Halit Narin bu taslaklarla ilgili tarihe geçen şu açıklamasını yapmıştır; *"20 yıldır biz ağladık, onlar güldü"* (Cumhuriyet, 23.2.1983). Bu sözlerle yasaların emek aleyhine hazırlandığı, işçilerin ağlama döneminin geldiğinin sinyalleri verilmiştir. İşçi kesimi 2821 ve 2822 sayılı çalışma yasalarının ILO hükümlerine aykırı olduğunu, bu yasalarla grev yapılamayacağını savunduğu halde, işveren kesimi ise bu yasaların ILO hükümlerine aykırı olmadığını, bu hükümlerin her ülkenin kendi şartları göz önüne alınarak uygulanması gereken hükümler olduğunu savunmuştur. Yeni çalışma yasalarının çalışma barışı getireceğini asıl ihtiyacın bu olduğunu belirtmişlerdir.

3.2.1. 12 Eylül Sendikal Mevzuatında İşverenlerin Rolü ve Etkisi

Anayasa ve Sendikalar Kanununda olduğu gibi 2822 sayılı Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu da işverenler isteği doğrultusunda hazırlanmıştır. Bu istekler şu şekilde sıralanabilir: (Türk-İş, 1983)

İşverenlerin isteği; "grup sözleşmelerine gidilmesi sağlanmalıdır; tek bilanço ile ve tek genel kurulla çalışan banka ve sigorta şirketleri, tüm şubeleri ile birlikte tek işyeri sayılarak tek toplu iş sözleşmesine muhatap olmalıdır." şeklindeydi. Bu istek taslağın 3.maddesinde yerini almıştır. 3. madde ile toplu iş sözleşmelerinin bir veya birden fazla işyerini kapsayabileceği ve işletme tipi sözleşme yapılabileceği belirtilmiştir. Aynı dönem için bir sözleşme yapılması yasağı bu kanunla da bir kez daha vurgulanmıştır.

İşverenler tek sözleşme yapılmasını istemekteydi. Bu istek taslağın 5. maddesinde yerine getirilmiştir; "bir işyerinde, aynı dönem için birden fazla toplu iş sözleşmesi yapılamaz ve uygulanamaz."

İşverenlerin diğer isteği dayanışma aidatı ile ilgiliydi, "Toplu iş sözleşmesinin uygulandığı işyerlerinde çalışan sendikasız işçilerin (kapsam dışı personel hariç) dayanışma aidatı ödeyerek toplu iş sözleşmesinden yararlandırılması müessesine işlerlik kazandırılmalıdır." İşverenlerin bu talebi taslağın 9.maddesiyle yerini almıştır; *"Toplu iş sözleşmesinden taraf işçi sendikasının üyeleri yararlanırlar… Toplu iş sözleşmesinin imzası sırasında taraf işçi sendikasına üye bulunmayanlar, sonradan işyerine girip üye olmayanlar veya imza sırasında taraf işçi sendikasına üye bulunup da sonra ayrılanlar veya çıkarılanların toplu iş sözleşmesinden yaralanabilmeleri; toplu iş sözleşmesinin tarafı olan işçi sendikasına dayanışma aidatı ödemelerine bağlıdır. Bu hususta işçi sendikasının muvafakati aranmaz. Dayanışma aidatı miktarı, üyelik aidatının üçte ikisidir."* Böylece sendikal örgütlenmenin zayıflaması istenmiştir.

275 sayılı kanunda teşmil yer almasına rağmen 1963-1980 arası uygulama alanı bulamamıştır. İşverenlerin bir isteği de demokratik ülkelerde de yaygın bir şekilde kullanılan teşmil ile alakalıydı; "yapılmış toplu iş sözleşmelerinin işkolunun yarısından fazlasını kapsaması halinde Bakanlar Kurulunca teşmil edilmesi sağlanmalıdır." Bu istek taslağın 11.maddesinde şu şekilde düzenlenmiştir: *"Bir toplu iş sözleşmesi, üyelerinin sayısı bağlı olduğu işkolunda çalışan işçilerin en az %25'ini teşkil eden bir işçi sendikasının yapmış olduğu bir toplu iş sözleşmesini Bakanlar Kurulu, o işkolunda işçi veya işveren sendikaları veya ilgili işverenlerden birinin veya Çalışma Bakanı'nın talebi üzerine, Yüksek Hakem Kurulu'nun görüşünü aldıktan sonra tamamen veya kısmen veya gerekli değişiklikleri yaparak o işkolunun toplu iş sözleşmesi bulunmayan diğer işyerlerine veya bir kısmına teşmil edilebilir…"* madde bu şekliyle kabul edilmiştir.

Diğer istek ise yetki ile ilgiliydi ve şu şekildeydi; "İşçi sendikaları o işkolunda çalışan sigortalı işçi sayısının belirli bir oranını temsil etmedikçe toplu sözleşmeyi yapmaya ehil olmamalıdır. Bu ehliyete sahip sendika, çalışan işçilerin %50+1'ini temsil ettiği işyerleri için toplu sözleşme çağrısında bulunabilmelidir. Taslağın 12.maddesi bu istek doğrultusunda oluşturulmuş ve maddeleşmiştir: *"Kurulu bulunduğu işkolunda çalışan işçilerin (tarım işkolu hariç) en az yüzde 10'unun üyesi bulunduğu işçi sendikası, toplu iş sözleşmesinin kapsamına girecek işyeri veya işyerlerinin her birinde çalışan işçilerin yarıdan fazlasının kendi üyesi bulunması halinde bu işyeri veya işyerleri için toplu iş sözleşmesi yapmaya yetkilidir."* Bu oran Çalışma Bakanlığınca tespit edilmektedir. Bu ilk barajı aşanlar da ancak, işyeri ve gurup sözleşmelerinde tek tek işyerlerinde, işletme sözleşmelerinde ise işletme çapında yarıdan fazla çoğunluğa ulaşılırsa toplu sözleşme yapılabilecektir (Ketenci, 1985: 186). Toplu sözleşme için çifte baraj engeli toplu sözleşme özgürlüğüne aykırıdır. Bu tür bir uygulama ile sendika enflasyonunun engellenmek istendiği savunulmuştur ancak işçilerin haklarını kısıtlayarak böyle bir uygulamaya girişmek işçileri mağdur etmekten başka bir işe yaramaz. Ayrıca Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'nın verileri hatalıdır. Nitekim Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Temmuz 1984'te yayımladığı istatistiklerde Türkiye'de toplam işçi sayısı 2 milyon 553 bin, sendikalı işçi sayısı ise 1 milyon 427 bin olarak gösterilmiştir (Özveri, 1991: 92). Oysa 1980 nüfus sayımında çalışan nüfus 18 milyon 522 bin dolayında ve ücretlilerin sayısının ise 6 milyon 162 bin olduğu görülmüştür. 1984'te sendika üyesi olup yüzde 10 barajını aşamayan sendika sayısı 49, sendikalı işçi sayısı ise 133 bin olarak belirlenmiştir. Bakanlığın hatalı tespitleri yüzünden 133 bin işçi yüzde 10 barajını aşamayarak toplu iş sözleşmesi yapamamıştır. İlk barajı aşıp da yüzde 50+1 çoğunluğuna ulaşamayıp grev hakkını kullanamayan işçi sayısı ise 75 bin dolayındadır. Dolayısıyla grev hakkını kullanamayan 200 bine yakın işçi vardır. Sendikasız işçilerin sayısıyla birlikte bu rakam 1 milyon 326 bini aşmıştır. Böylece grev hakkını kullanmayan işçi sayısı toplam işçi sayısının yüzde 52'sini oluşturmuştur. Geriye kalan kısım da konulan birçok sınırlama nedeniyle grev hakkını tam olarak kullanamamaktaydı. Sendikaların yetki tespitleri 1980'liyıllar boyunca işçiler için büyük sorun olmuştur.

İşverenler; "toplu sözleşme çağrısının yetkinin kesinleştiği tarihten itibaren belli bir süre içinde yapılması kabul edilmelidir." demekteydi. Ayrıca işverene göre

toplu iş sözleşmesi teklifini verebilme süresi belirlenmeliydi. Toplu iş sözleşmesinin imzalanması için birçok süre formalitesi bulunmaktadır. İşçi sendikasının TSGLK'nin 17. maddesine göre işçi sendikası yetki yazısını aldığı tarihten itibaren 15 gün içinde, işveren sendikasını veya işvereni toplu iş sözleşmesi görüşmesine çağırma zorunluluğu vardır (Özveri, 1991: 97). Çağrı tarihi derhal görevli makama bildirilir. Bu süre içinde çağrı yapılmazsa, yetki belgesinin hükmü kalmaz." Yine 19. maddeye göre; *"işçi sendikası, çağrı tarihinden 30 gün içinde toplu görüşmeye başlamazsa yetki düşer."*

İşverenin diğer isteği ise; "toplu iş sözleşmelerinin makul bir süre içinde sonuçlandırılmasıydı." Taslağın 21. maddesi bu istekle ilgiliydi; *"Toplu görüşmenin başlamasından itibaren 60 gün içinde taraflar anlaşamadıklarını bir tutanakla tespit ederlerse veya toplu görüşmenin başlamasından itibaren 60. günün sonunda anlaşmaya varılamamışsa, taraflardan her biri durumu görevli makama yazı ile bildirir."*

Bir diğer istek ise "Uzlaştırma Kurulları sistemi kaldırılmalı, bunun yerine arabuluculuk müessesesi geliştirilerek, ihtilafın sonuna kadar görev yapmaları sağlanmalıdır." şeklindeydi. Taslağın 22. maddesinde bu istek gözetilerek şöyle denmiştir; *"Toplu görüşmenin başladığı tarihten itibaren 30 gün geçmesine rağmen anlaşma sağlanamamışsa, taraflardan her biri görüşmelere bir arabulucunun katılmasını görevli makamdan isteyebilir… Toplu görüşmenin başladığı tarihten itibaren 60 gün geçmesine rağmen anlaşma sağlanamamışsa, görevli makam, başvuru üzerine veya re'sen altı işgünü içinde 15. maddede öngörülen mahkemeye başvurmak suretiyle resmi listeden bir arabulucunun tayinini talep eder."* 23. madde ise; *"…resmi arabuluculuk görevi 15 gün sürer. Arabulucu, tarafların anlaşmaya varması için her türlü çabayı harcar ve ilgililere yazılı olarak önerilerde bulunur…"* Madde 59'a göre ise; *"Çalışma Bakanlığı'na bağlı olarak kurulacak resmi arabuluculuk teşkilatı bu kanunda öngörülen resmi arabuluculuk faaliyetinin yürütülmesini sağlayacak tedbirleri alır… Resmi arabulucuların ücretleri bu teşkilata bağlı fondan ödenir. Arabulucu tayin eden mahkeme bu esaslar çerçevesinde ve uyuşmazlığın önemini ve arabulucunun görev süresini dikkate alarak ücreti tespit eder…"* 65. madde ise; *"Yüksek Hakem Kurulunun çalışma usulü ile çalışmasına ve hizmetlerinin yürütülmesine ilişkin esaslar bir tüzükle belirlenir…"*

Geçici madde 3 ise; "Bu Kanunda öngörülen resmi arabuluculuk teşkilatı kuruluncaya kadar resmi arabuluculuk görevini yapabileceklerin listesi 2364 sayılı Kanuna göre kurulmuş olan Yüksek Hakem Kurulu tarafından Kanunun yürürlüğe girmesinden itibaren 3 ay içinde düzenlenir ve resmi gazetede ilan edilir."

İşverenin başka bir isteği de hak ihtilaflarında grev yapma imkânı olmamasıdır. Bu istek taslağın 25. maddesinde şu şekildedir; *"Toplu iş sözleşmesinin yapılması sırasında uyuşmazlık çıkması halinde işçilerin iktisadi ve sosyal durumlarıyla çalışma şartlarını korumak veya düzeltmek amacıyla bu Kanun hükümlerine uygun olarak yapılan greve kanuni grev denilir."* Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanununun 25. maddesinde grev tanımı yapılarak yasal ve yasal olmayan şeklinde bir ayrıma gidilmiştir. Maddeye göre toplu iş sözleşmesi yapılması sırasında çıkan uyuşmazlık sonucu yapılan grev yasal grev iken, diğer türlü grevler yasal olmayan grevlerdir. Anayasada olduğu gibi, siyasi, genel, dayanışma grevi kanundışı grev olarak görülmüş, işi yavaşlatma, işyeri işgali, verimi düşürme gibi eylemler de kanundışı sayılmıştır.

İşverenlerin bir isteği de "grev ve lokavt yasakları genişletilmelidir. Petrol, kömür, demir, çelik, Devlet Demir Yolları (DDY) gibi devlet tekelinde olan işkollarında yapılacak grevler doğrudan doğruya milletimize zarar veren grevlerdir." Bu istekler taslağın 29.maddesinde şu şekilde sıralanmış ve maddeleşmiştir. Kanunun 29. maddesinde grevin yapılmayacağı işler sayılmıştır; can ve mal kurtarma işlerinde, cenaze ve tekfin işlerinde, su, elektrik, havagazı, termik santrallerini besleyen linyit üretimi, tabii gaz ve petrol sondaj, üretimi, tasfiyesi, dağıtımı, üretimi nafta veya tabii gazdan başlayan petro-kimya işlerinde, banka ve noterlik işlerinde, kamu kuruluşlarınca yürütülen itfaiye, şehir içi deniz, kara ve demiryolu ve diğer raylı toplu yolcu ulaştırma hizmetlerinde grev uygulaması yasaktır.

Madde 30'da ise grev ve lokavtın yasak olduğu yerler sıralanmıştır: İlaç imal eden işyerleri hariç olmak üzere, aşı ve serum imal eden hastane, klinik, sanatoryum, dispanser ve eczane gibi sağlıkla ilgili işyerlerinde, eğitim öğretim kurumları, çocuk bakım yerlerinde, mezarlıklarda, huzurevlerinde, mezarlıklarda, Milli Savunma Bakanlığı ile Jandarma Genel Komutanlığı ve Sahil Güvenlik Komutanlığınca doğrudan işletilen işyerlerinde grev yapılamaz.

İşverenlerin başka bir isteği ise; "Grev ve lokavtın ertelenme sebepleri genişletilmeli; erteleme, grev başlamadan da yapılabilmeli; ertelenen grevlerle ilgili toplu iş sözleşmeleri Yüksek Hakem Kurulu tarafından kesin olarak karara bağlanmalıdır." şeklindeydi. Kanun taslağının 33.maddesi şu şekildeydi; *"Karar verilmiş veya başlanmış olan kanuni bir grev veya lokavt genel sağlığı veya milli güvenliği bozucu nitelikte ise, Bakanlar Kurulu bu uyuşmazlıkta grev ve lokavtı bir kararname ile 60 gün süre ile erteleyebilir. Erteleme süresi, kararnamenin yayımı tarihinde işlemeye başlar…"* 34.madde ise; *"... Erteleme süresinin sona erdiği tarihte taraflar anlamamış veya uyuşmazlığı özel hakeme de intikal ettirmemişlerse, Çalışma Bakanı uyuşmazlığın çözümü için Yüksek Hakem Kuruluna başvurur."* Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanununun 53. Maddesinde grev ertelemeleri yer almıştır. Buna göre; karar verilmiş veya başlamış olan yasal bir grev genel sağlığı veya milli güvenliği bozucu nitelikte ise, Bakanlar Kurulu bu grevi bir kararnameyle 60 gün erteleyebilmektedir. Erteleme halinde uyuşmazlıkların çözülmesinde önce resmi arabulucuya başvurulması, sonuç alınamaması durumunda ise Yüksek Hakem Kuruluna başvurulması öngörülmüştür. Ayrıca erteleme kararına karşı Danıştay'a başvurularak yürütmeyi durdurma kararı istenebilecektir.

İşverenin grevlerle ilgili diğer isteği; "Grev uygulamasından önce grev oylaması zorunlu olmalı ve işçinin yüzde 50+1'inin evet demesi şartı aranmalıdır." Taslağın 35.maddesinde bu istek gerçekleştirilmiştir; *"Kanuni bir grevin bir işyerinde uygulanabilmesi için oylama yapılmasını, grev kararının ilan edildiği tarihte o işyerinde çalışan işçilerin en az dörtte biri, grev kararının işyerinde ilan edilmesinden başlayarak 6 işgünü içinde yazılı olarak isterse, o işyerinde grev oylaması yapılır… Grev oylamasında, grev ilanının yapıldığı tarihte işyerinde çalışan işçilerin salt çoğunluğu grevin uygulanmamasına karar verirse o işyerinde grev uygulanmaz."*

Yine grevlerle ilgili olarak işverenin isteği; grevin başlama tarihi işverene önceden bildirilmesidir. Grev ve lokavt kararlarının belirli bir süre içinde uygulanması zorunlu olmalıdır. Bu süre geçtikten sonra bu hak kullanılamamalıdır. İstek taslağın 37. maddesinde yerine getirilmiştir; *"Grev ve lokavt kararı, karşı tarafa tebliğinden itibaren 60 gün içinde ve karşı tarafa noter aracılığıyla 6 işgünü*

önce bildirilecek tarihte uygulamaya konulabilir… Bildirilen günde başlamayan grev hakkı düşer…"

İşverenler menfaat grevlerinin mahkemelerce ihtiyati tedbir yoluyla durdurulabilmesini de istemişlerdir. Ayrıca belli bir süreyi aşan grevler amacını aşan grevler olarak değerlendirilmelidir. Taslağın 47.maddesi bu istekle alakalıdır; *"Grev hakkı iyi niyet kurallarına aykırı tarzda, toplum zararına ve milli serveti tahrip edecek şekilde kullanılamaz. Bu kurala aykırı olarak uygulanan grev yetkili iş mahkemesi kararı ile durdurulur."* ifadesi yer almaktadır. Burada iyi-kötü niyetin hangi ölçüye göre belirleneceği belli değildir ve bu maddenin işverenlerce suiistimal edilmesi büyük bir olasılıktır.

48. madde ise; grev gözcüleri ile alakalıdır. Buna göre sendikalar işyerine en çok ikişer grev gözcüsü koyabilirler. Bunun dışında işyerine giriş çıkışlara karışamaz, afiş ve pankart asamazlar.

İşveren ayrıca başlamış grevlerden muayyen bir süre geçtikten sonra grev yoklaması müessesesi getirilmesini istemiştir. Taslağın 51. maddesinde bu istek düzenlenmiştir; *"Grevi uygulayan sendikanın, bu grevin uygulandığı işyerindeki üyesi işçilerin dörtte üçünün sendika üyeliğinden ayrıldıklarının tespiti halinde, ilgililerden biri grevin sona erdirilmesi için 15. maddeye göre yetkili mahkemeye başvurabilir…"*

İşçi kesimleri bu Kanuna tepki gösterseler de, taslaklar yukarıdaki açıklamalardan da anlaşılacağı gibi genel olarak hazırlandığı şekliyle kabul edilmiştir. Kanunun çalışma kapsamında önemli gördüğümüz diğer bazı maddelerini açıklamada fayda var;

Kanunun 2. maddesine göre; *"toplu iş sözleşmesi, hizmet akdinin yapılması, muhtevası ve sona ermesi ile ilgili hususları düzenlemek üzere işçi sendikası ile işveren sendikası veya sendika üyesi olmayan işveren arasında yapılan sözleşmedir."* Bu maddeyle birlikte toplu iş sözleşmesinde temel kavram hizmet akdidir.

2822 sayılı Kanun grev ve lokavt uygulanmadan önce uyuşmazlıkların çözümü için bir düzenek oluşturmuştur. Buna göre toplu görüşme ile sağlanan yer, gün ve saatte taraflardan biri toplantıya gelmezse veya toplu görüşmeye başladıktan

sonra taraflardan biri toplantıya devam etmezse, toplantıya gelen taraf, durumu görevli makama altı işgünü içerisinde yazı ile bildirir (Talas, 1992: 289).

Kanun, Çalışma Bakanlığı'na bağlı bir resmi arabuluculuk kurumu oluşturmuştur. Bu kurum uyuşmazlıkları grev ve lokavta dönüşmeden çözme amacındadır. Taraflar istemeseler de 60 gün içerisinde anlaşma sağlanamaması halinde Çalışma Bakanlığı arabulucu atar ve bu arabuluculuk görevi 15 gün sürer.

Talas'a göre grev, sendika kurma ve toplu pazarlık yapma haklarının etkinlik kazanabilmesi için vazgeçilemeyecek ve tamamlayıcı bir ögedir (Talas, 1992: 290). İster liberal ister sosyalist sistemlerde olsun grev sermaye ile emek arasında adaleti sağlayacak bir araçtır. 2822 sayılı TSGLK'de grev ve lokavt anayasada olduğu gibi büyük yasaklarla düzenlenmiştir. Kanun anayasadan yola çıkarak çeşitli işlerde ve yerlerde grev yasakları getirmiş, bu yasakları ayrıntılı şekilde belirtmiştir (Tokol, 2005: 159). Lokavt ise; işverenlerin başvurduğu, demokratik ülkelerin çoğunda bir hak olarak tanınmayan bir eylemdir. Lokavt; işi durdurmaları ve ücretleri ödememeleridir.

TSGLK'nin 31. maddesinde grevin bazı durumlarda geçici olarak yasaklanacağı belirtilmiştir. Bu durumlar; savaş hali, genel veya kısmi seferberlik, yangın, su baskını, toprak ve çığ kayması veya depremlerin neden olduğu ve genel hayatı felce uğratan haller, olağanüstü haller, sıkıyönetim ilan edilen yerlerdir. Bu yasaklara bakıldığında 1980'li yılların Türkiye'sinde hem anayasa hem de yasaların, ekonomik gücü elinde tutan azınlıkların lehine oluşturulduğu görülmektedir.

Kanunla, yasal grevlerde hem işçinin iş akdi korunmuş hem de greve katılmayıp işverence çalıştırılmayan işçilerin hakkı da korunmuştur. Ancak grev ve lokavt süresince iş sözleşmeleri askıda kalan işçilerin sosyal yardımları ödenmemekte ayrıca kıdem tazminatının hesabında grevde geçen süre dikkate alınmamaktadır. Yine toplu iş sözleşmelerine veya iş bağıtlarına da bu hükümlere aykırı düzenlemeler konulamamaktadır. Bunun yanında greve katılan işçilerle lokavta uğrayanların işverence sağlanan konuttan çıkarılmaması öngörülerek grev ve lokavta katılan işçilerin yerine işçi alınması yasaklanmıştır.

Yasa dışı grevlerin sonuçları ise oldukça ağırdır. Şöyle ki; yasa dışı grev yapılması durumunda greve katılan, bu grevi özendiren ve devamını isteyen işçilerin

iş sözleşmeleri işveren tarafından ihbarsız ve herhangi bir tazminat ödenmesi söz konusu olmaksızın feshedilebilir (Talas, 1992: 294). Ayrıca grev kararı veren sendika işverenin zararını karşılamak zorundadır. Grev kararı işçiler tarafından alınmışsa zararı işçiler öder. Kanunda ağır para ve hapis cezaları öngörülmüş, siyasi amaçlı grev, genel grev ve dayanışma grevi gibi bazı durumlarda cezalar daha da artırılmıştır (Tokol, 2005: 162).

Açıklamaya çalıştığımız maddelerle görülmektedir ki dönemin ekonomi politikaları, siyasi yaklaşımları yasaları etkilemiş, yasaların da işçi haklarına oldukça kuşkucu ve güvensiz bakarak işçi haklarını sınırlamışlardır.

Yukarıda açıkladığımız Anayasa ve Kanunların hazırlanmasında birebir etkisi olan işveren kesimleri isteklerinin tam olarak gerçekleşmediğini düşünmektedir. TİSK bu konularda da isteklerinin gerçekleşmesini istemekteydi: *Check-off* yoluyla aidat tahsilinin kaldırılması, işverenlerin ödedikleri üyelik aidatının vergi bakımından masraf kabul edilmesi, işverenlerin teşkilatlanmalarında kamu-özel kesimi tefriki yapılmaması, toplu sözleşmelerde takip edilecek ücret politikasının üçlü işbirliği ile sağlanması, grevlerin makul süreyi aşmasının önlenmesi, azami sürenin 60 gün olarak kabul edilmesi, bu süre içinde anlaşma sağlanamazsa toplu iş sözleşmesinin YHK tarafından bağıtlanması, greve çıkan işçiye grev süresince sendikası tarafından en az asgari ücret düzeyinde yardım yapılmasının sağlanması ve grup toplu iş sözleşmeleri uygulamasının yasalaşmasıdır (Aker, 1989: 93).

Bu istekler Milli Güvenlik Konseyi tarafından gerçekleştirilmedi. Bu isteklerden vergilerin masraf olarak kabul edilmesi Özal iktidarı 3229 sayılı Kanun ile 193 sayılı Gelir Vergisi Kanunu ile sağlanmıştır. 2821 ve 2822 sayılı Yasalarda bazı değişiklikler gerçekleştirilmişse de bunlardan hiçbiri makyaj özelliği taşımaktan öteye gidememiştir; özellikle işveren kesiminin karşı olduğu hiçbir düzenlemeye dokunulmamıştır… (Aker, 1989: 94).

3.3. 2821 SAYILI SENDİKALAR KANUNU

24 Ocak kararları ile başlayan süreçte yeni sendikal düzende, hukuk yapısı ve uygulaması için öyle önlemler alınmalıydı ki sendikalar olmalı, ancak örgütlenme ve güç olarak içleri boşaltılmış olmalıydı. Sendikalar ekonomik modelin uygulanmasını engellemeyecek tarzda olmalıydı (Ketenci, 1989: 89).

5 Mayıs 1983 tarihli 2821 sayılı Sendikalar Kanunu Cumhuriyetin üçüncü sendika kanunudur. Birincisi 1947'de kabul edilen sınırlı, yasaklayıcı, yetersiz bir kanundur. İkinci 1963'te çıkarılan sendikalar kanunudur. Bu kanun yürürlükte kaldığı sürece Türkiye işçi sınıfı en rahat ve etkin dönemini yaşamıştır. 2821 sayılı sendika kanununun ise dönemin sendika ve işçi haklarına bakış açısı düşünüldüğünde ilerici bir kanun olması beklenemez. 1980'li yıllardaki siyasal düzenin yetersizliklerini, özgürlükçü, çoğulcu ve katılımcı demokrasi anlayışı ile bağdaşmayan bütün olumsuzlukları yansıtmaktadır (Talas, 1992: 250).

2821 sayılı Sendikalar Kanunu, sendika hakkına klasik ve toplumsal işlevleri açısından önemli sınırlamalar ve yasaklar getirerek caydırıcı olmuştur. Bu sınırlamalardan ilki kanunun sadece işkolu düzeyinde sendikalar kurulmasına izin vererek, meslek ve işyeri sendikalarını yasaklamasıdır.

Sendika özgürlüğü, Uluslararası Çalışma Örgütünün 87 sayılı Sendika Hakkı ve Özgürlüğüne İlişkin Sözleşmesi'nde herkese tanınan bir haktır ancak 1980'li yıllarda ülkemizde hem anayasa hem de sendika kanunu ile "işçiler" ifadesi kullanılarak bu hak memurlara tanınmamıştır. Bu da uluslararası belgelerle verilen hakkın ülkemizde bir kesimi dışlaması sonucunu ortaya çıkarmıştır. Sendika özgürlüğüne bir kısıtlama da sendikalar üzerine devlet denetiminin getirilmesidir. Bu kısıtlama da özgür sendikacılık anlayışı ile bağdaşmamaktadır.

Diğer bir sorun ise sendikaların faaliyetlerinin durdurulması, kapatılması, yönetim kurullarının dağıtılması, sendika seçimlerinin bozulmasıyla ilgilidir. 2821 sayılı Sendikalar Kanunu bu konular bakımından çok geniş yetkiler getirmiştir.

Yukarıda kısaca değinilen Sendikalar Kanunu da 1982 Anayasası gibi işveren kesimi isteklerine göre şekillenmiştir. İşveren istekleri şu şekilde sıralanabilir (TİSK, 1982: 27-28);

İşverenlere göre sendikalar Türkiye çapında faaliyet göstermek amacıyla kurulmalı ve kuruluşlarına ilişkin temel ilkeler yasalarda düzenlenmelidir. Bu istekler taslağın 3. maddesinde yer almıştır; *"İşçi sendikaları, işkolu esasına göre bir işkolunda ve Türkiye çapında faaliyette bulunmak üzere bu işkolundaki işyerlerinde çalışan kişiler tarafından kurulur. Meslek veya işyeri esasına göre sendika*

kurulamaz." Bu madde ile örgütlemenin biçimsel özellikleri kanun ile sınıflandırılmıştır.

Bir diğer istek ise işkolları sayısının azaltılması, gerçeklere ve ihtiyaca uygun şekilde düzenlenmesiydi. Bu da taslağın 60. maddesinde yer almıştır; *"işçi ve işveren sendikalarının kurulabilecekleri işkolları azami 24 işkolu olarak belirlenmiştir."*

İşverenlere göre sendikaların ana tüzüklerinde yer alacak hususlar yasada gösterilmeliydi. Bu da taslağın 7. maddesinde *"sendika ve konfederasyonların ana tüzüklerinde aşağıdaki huşuların belirtilmesi zorunludur…"* denilerek yerini almıştır.

İşverenler sendikalara üye olmanın ve üyelikten ayrılmanın noter aracılığı ile yapılmasını istemiştir. Sendikalar Kanun tasarısının 22. maddesi bu istekle ilgilidir; *"İşçi sendikasına üyelik, işçinin beş nüsha olarak doldurup imzaladığı ve notere tasdik ettirdiği üye kayıt fişini sendikaya vermesi ve sendika yetkili organının kabulü ile kazanılır."* Yine taslağın 25. maddesinde *"Her üye üç ay önceden bildirimde bulunmak suretiyle üyelikten çekilebilir; çekilme bildirimi noter huzurunda, münferiden kimliğinin tespiti ve istifa edecek kişinin imzasının tasdiki ile olur."* denmektedir.

İşverenlerin diğer bir isteği "üye olma ve üyelikten istifa etme işlemleri her çeşit vergi, resim ve harçtan muaf tutulmalı, ancak noter masrafları ödenmelidir." şeklindeydi. Bu istek Sendikalar Yasası taslağının 64. maddesinde şu şekildedir; *"Bu kanunda noterlere tevcih edilmiş görevler dolayısıyla yapılan işlemler her çeşit vergi, resim ve harçtan muaftır. Noter ücretleri bu hükmün dışındadır."*

Sendikaların mali ve idari denetimi konusunda ise işverenlerin isteği; sendikaların idari ve mali dış denetimi her yıl sağlanması ve bu denetimin nasıl yapılacağı ve hangi hususları kapsayacağı bir tüzükle tespit edilmesidir. Sendikalar Yasası taslağının 47.maddesine göre *"Devlet, sendika ve konfederasyonlar üzerinde idari ve mali denetim yetkisine sahiptir. İşçi ve işveren sendika ve konfederasyonları yılda en az bir defa ve gerek görüldüğünde mahallinde olmak üzere Maliye ve Çalışma Bakanlıklarınca birlikte veya ayrı ayrı denetlenir…"* bu istek de yerine getirilmiştir.

İşverenler sendikaların bütün defterlerinin noterden tasdikli olmasını istemiştir. Bu istek taslağın 50. maddede yerine getirilerek şöyle denmiştir;

"49.maddede sayılan defterlerin her yıl en geç Ocak ayı sonuna kadar notere tasdik ettirilmesi zorunludur."

İşveren kesimi, idari denetimlerde sendikaların yapacakları eğitim çalışmalarına ayrı önem verilmesini ve bu eğitimlerin mesleki eğitime yönelik olmasını istemiştir. Taslağın 44.maddesinde *"işçi sendika ve konfederasyonları gelirlerinin en az yüzde 5'ini üyelerinin mesleki eğitimi ile bilgi ve tecrübelerini artırmak için kullanmak zorundadırlar."* ifadesi yer almıştır.

İşverenlerin önemli isteklerin biri de sendikaların siyaset yasağıyla ilgiliydi. Sendikaların hiçbir şekilde siyasi partilerle organik bir bağ kurmasını istememişlerdir ve bu isteklerini şu şekilde dile getirmişlerdir; "Sendikalar siyasi partilerden maddi yardım kabul edememeli ve onlara hiçbir şekilde maddi yardımda bulunmamalıdır. Sendikaların siyasi partileri desteklemeleri veya onlara karşı bir tutum içine girmeleri önlenmelidir. Sendikaların siyasi partilerin toplantı, miting ve yürüyüşlerine katılmalarına izin verilmemelidir. Siyasi parti adı altında sendika kurulamamalıdır. Sendikaların siyasi ve ideolojik maksatlı toplantı, miting ve yürüyüş tertiplemeleri veya bunlara katılmaları yasaklanmalıdır." Bu istekler taslağın 37.maddesi ile yerine getirilmiştir; *"Sendika ve konfederasyonlar siyasal amaç güdemezler, siyasal faaliyette ve siyasi partilerle ilişki ve işbirliği içinde bulunamazlar. Hiçbir konuda hiçbir şekilde müşterek hareket edemezler ve siyasi partilerden destek göremezler ve onlara destek olamazlar, bunlardan yardım ve bağış alamazlar, bunlara yardım ve bağışta bulunamazlar… Bir siyasi partinin adını amblem veya işaretlerini kullanamazlar."*

İşveren kesimi, sendikaların başkanları ile yönetim, denetim ve disiplin kurulu üyelerinin siyasi partilerin yönetim organlarında görev almalarının yasaklanmasını istemiştir. Yine taslağın 37.maddesinde bu istek doğrultusunda oluşturulmuştur. Maddeye göre; *"Siyasi partinin yönetim organlarından herhangi birinde görev alan sendika veya konfederasyon yöneticilerinin, bu göreve geldikleri andan itibaren sendika veya konfederasyondaki görevleri kendiliğinden sona erer."*

Sendika-siyasi parti ilişkilerine bu denli geniş kapsamlı yasaklar getirilmesinde, çalışma hayatında 12 Eylül öncesinin kargaşası ve aksaklığı kadar, devletin dolayısıyla yasa koyucunun, siyasi partilerle ilişki kurmayan, bir anlamda

"siyasete bulaşmayan" bir sendikacılığı "politize" olmuş bir sendikacılığa tercih etmesi de önemli bir unsur olmuştur (Mahiroğulları, 2000: 128). Ancak bilindiği gibi birçok gelişmiş ülkede siyasi partilerle sendikalar birlikte mücadele ederek işçi haklarını savunmaktadırlar.

İşverenler sendikaların siyasi partilerden yardım almasını istemedikleri gibi derneklerden de yardım almasını istememişlerdir. Bu istek de taslağın 40. maddesinde yer almıştır; *"İşçi sendika ve konfederasyonları… Esnaf ve küçük sanatkârlar kuruluşlarından derneklerden, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarından ve vakıflardan yardım ve bağış alamazlar."*

Yine işverenlere göre; üyelik aidatının bir tavanla sınırlandırılması gerekliydi. Tüm isteklerde olduğu gibi bu istek de taslaktaki yerini 23.maddede almıştır; *"…sendikaya işçinin ödeyeceği üyelik aidatı tutarı, her ay için üyenin aylık çıplak ücretinin yüzde birini geçemez. Sendika tüzüklerine üyelik aidatı dışında üyelerden başka bir aidat alınacağına ilişkin hükümler konamaz."*

MESS yaptığı açıklama ile 2821 sayılı Sendikalar Kanununun çalışma barışı getireceğini, çalışma hayatının daha dengeli ve istikrarlı olacağını ileri sürmüştür. Özellikle sendikaların siyasetten uzak tutulması, ideolojik sendikacılığa engel olacak, işçi-işveren sendikacılığı dönemi başlayacaktır (MESS, 2000: 107).

2821 Sendikalar Kanununun içeriğine bakacak olursak diğer sendika kanunundan farkını daha ilk madde ile görmekteyiz. Sendikaların amaçları tanımlanırken ekonomik sadece sosyal hak ve menfaat korunması ibaresi kullanılmış "kültürel" sözcüğü kaldırılmıştır. Yine siyasal hak ve menfaatlerden bahsedilmeyerek önemli bir sınırlama getirilmiştir.

Kanunun ikinci maddesinde işçi tanımı yapılarak *"işçi hizmet akdine dayanarak çalışanlardır"* denmiştir. Bu maddeyle işçi, hizmet akdine göre belirlenmiştir. Oysa işçi emek gücünü kiralayarak ya da satarak ücret elde eden kimsedir. Aynı maddede sendika tanımı ise şu şekildedir; sendika, *"işçilerin veya işverenlerin çalışma ilişkilerinde ortak ekonomik ve sosyal hak ve menfaatlerini korumak ve geliştirmek için meydana getirdikleri tüzelkişiliğe sahip kuruluşlardır."* Bu maddeyle anayasadaki düzenlemeyle paralel bir şekilde işçi ile işverenleri eşit

konumda görmüştür. Oysa sendika esasen işçi örgütleri olarak ortaya çıkmışlardır ve işçileri güçlü güçlü kılmak için oluşturulmuşlardır.

Kanun sendikaların organları ile ilgili ayrıntılı düzenleme getirmiş özellikle sendika genel kurallarının oluşması, görevleri, toplantı zamanı, toplantıda uyulacak kurallar ayrıntılı hükümlerle düzenlenmiştir (Tokol, 2005: 151). Sendika ve konfederasyonların kurucusu olmak için çok fazla belge istenerek bürokratik engel getirilmiştir. Sendika zorunlu organlarında görev alacak kişilerin en az on yıl bilfiil çalışmış olma şartı getirilmiştir.

Kanunun 21. maddesi ile *"askeri şahıslar, işyerlerinde idare görevlerde çalışanlar, din ve ibadet işlerinde çalışanlar, öğrenciler, özel öğrenim kurumlarındaki öğretmenler sendika üyesi olmazlar."* denilerek sendikalara üye olmak sınırlandırılmıştır

Anayasanın 22. maddesinde *"hiç kimse sendikaya üye olmaya veya olmamaya zorlanamaz"* denmiştir. Aynı madde birden çok sendikaya üye olmayı yasaklamıştır. 1988'de bu hüküm değiştirilerek sonraki üyelikler geçerli sayılmıştır. Kanun ile sendikaya üye olma ve üyelikten çekilme zorlaştırılmış ve kayıt fişlerinin notere tasdik ettirilmesi zorunluluğu getirilmiştir. Üyelik aidatına tavan konulmuş, üyelik aidatı dışında bir aidat getirilmesi yasaklanmıştır. Kanuna göre işçi sendikasına işçinin ödeyeceği miktar bir günlük çıplak ücreti geçemez. İşveren sendikasına işverenin ödeyeceği aylık üyelik miktarı ise, işyerinde işçilere ödenen bir günlük çıplak ücretlerin toplamını geçemez. Üyelikten çekilme notere başvurudan 3 ay sonraya bırakılmıştır. Ayrıca sendika üyeliğinde üyeliğin işverene bildirilmesi durumu işçiyi sendikalara karşı soğutmuştur. İşini kaybetmek istemeyen işçi sendikaya üye olmaya sıcak bakmamaktadır.

Bir sendikanın bir konfederasyona üye olması genel kurula katılanların salt çoğunluğuna bağlıdır. Sendikaların da birden fazla konfederasyona üye olması yasaklanmış, üyelik halinde bu üyelikler geçersiz sayılmıştır.

Sendikalar Kanununun 38. maddesine göre ise sendikalar uluslararası kuruluşlara serbestçe üye olabilmeleri ve şartları ele alınmıştır. Bu şartlar arasında Türk devletinin şekline, insan haklarına saygılı, milli demokratik, laik ve sosyal hukuk devleti niteliklerine, ülkenin milletiyle bölünmez bütünlüğüne aykırı faaliyet

göstermeyen uluslararası işçi ve işveren kuruluşlarına serbestçe üye olunabilir. Sendika ve konfederasyonlar 3 ay öncesinde tüzüklerini İçişleri ve Çalışma Bakanlığı'na vermeleri gerekmektedir. Bakanlar Kurulu ise 3 ay içinde herhangi bir aykırılık gördüğü durumda üyeliği geri çekme hakkına sahiptir. Sendikaların uluslararası kuruluşlarla ilişkilerine duyulan kuşku ve Talas'ın deyimiyle "öküzün altında buzağı arama tutkusu ya da fobisinin" sürdüğünü görmekteyiz (Talas, 1992: 265).

Sendika yönetici ve sendika temsilcilerine belirli koşullarla bazı güvenceler getirilmiştir. Sendika temsilcisini seçme hakkı toplu iş sözleşmesine taraf olan işçi sendikasına tanınmıştır. Temsilcinin görev süresinin toplu iş sözleşmesinin bitimi ile sona ermesi, temsilcilerin görevlerini işletmedeki işlerini aksatmamak ve iş disiplinine aykırı olmamak koşuluyla yerine getirmeleri öngörülmüştür (Tokol, 2005: 153). Yine maddede yönetim kurulu ve başkanlar görevleri ile ilgili herhangi bir hüküm giyerlerse tekrar ise alınma hakkından yararlanamazlar. Bu da 1980'li yılların Türkiye'si için çok riskli durumdur. Çünkü hüküm giymek çok olası olduğu bir durumda bu madde yine sendika hakkını zedelemektedir.

Kanunda sendikaların faaliyetleri ise iki başlık altında toplanmıştır. Bunlar çalışma hayatı ile ilgili faaliyetler ve sosyal faaliyetlerdir. Çalışma hayatı ile ilgili faaliyetleri; toplu iş sözleşmesi yapmak, uyuşmazlık çıkması halinde yargı yoluna başvurmak, grev ve lokavta karar vermek ve idare etmektir. Sosyal faaliyetleri ise; sigorta, emeklilik ve benzeri hakların kullanması konusunda üyelerine ve mirasçılarına adli yardımda bulunmak, kanun ve uluslararası anlaşmalara göre toplanan genel kurullara temsilci göndermek, kurs ve konferanslar düzenlemek, sağlık, spor tesisleri, kitaplıklar ve basımevleri kurmak, bağışta bulunmamak koşuluyla evlenme, doğum, hastalık, yaşlılık, ölüm, işsizlik gibi durumlarda yardım ve eğitim amacıyla sendikalar kurmak, nakit mevcudunun yüzde 10'unundan fazla olmamak koşuluyla kooperatiflere kredi vermek gibidir.

Sendika ve konfederasyonların gelir ve giderleri konusuna bakıldığında ise, sendikaların ekonomik ve ticari faaliyette bulunmaları yasaklanmıştır. Sendikaların gelirlerini genellikle işçilerin ödentileri oluşturur. Sendika üyelik aidatı ve dayanışma aidatı gibi ödentiler check off yöntemi ile kesilerek işçi sendikasına ödenir. Sendika

ve konfederasyonların gelirinin en az yüzde 5'nin işçilerin eğitimine ayrılması öngörülmüştür.

2821 sayılı Sendika Kanununun sendikaların iç işlerine müdahale ettiğini daha önce açıkladığımız maddelerde görmemiz mümkündür. Bir müdahale de sendikaların gelirlerini bir devlet bankasına yatırmak zorunda olmalarıdır. Burada da sendikalara duyulan kuşku ve güvensizliği görmekteyiz.

Kanun ile sendikalara idari ve mali denetim getirilerek, devlet, sendika ve konfederasyonlar üzerinde idari ve mali denetim yetkisine sahiptir. *"İşçi ve işveren sendika ve konfederasyonları yılda bir kere Çalışma ve Maliye Bakanlığı'nca denetlenir"* denmiştir. Sendikaların böyle bir denetime tabi olması 1980'li yılların işçiler aleyhine yürüttüğü antidemokratik politikanın bir sonucudur.

Sendikaların faaliyetlerinin durdurulması konusuna değinecek olursak; sendikaların kuruluşunda kanuna aykırılık, eksiklik ortaya çıkması, dış kaynaklardan Bakanlar Kurulu'nun izni almadan yardım ve bağış alması, sendika, şube veya konfederasyon organlarında kurucuların kanunda belirtilen suçlardan birinden mahkûm olan bir kişiye görev verilmesi durumunda sendikaların faaliyetleri durdurulur.

Sendika ve konfederasyonların anayasa ve kanunlardan kaynaklanan yasaklara aykırı hareket etmeleri, siyasi yasaklara, cumhuriyetin temel niteliklerine ve demokratik esaslara, kanun dışı grev ve lokavta katılmaları, sendika ve konfederasyonların yöneticilerinin görevleri nedeniyle mahkûm edilmesi halinde sendikaların kapatılması öngörülmüştür. Kapatılan sendika ve konfederasyonların mal varlıkları hazineye devredilir.

24 Ocak Kararları ile liberalizme adım atan Türkiye ne yazık ki ne uyguladığı ekonomi politikaları ile ne de dönemin yasalarıyla liberal anlayışa göre hareket etmiştir. Liberalizm için demokrasi ve özgürlük gerekir ancak Sendikalar Kanunundan da anlaşılacağı gibi 1980'li yıllarda demokrasi ve özgürlük sadece bir terim olarak varlık bulabilmiştir. Sendikalar Yasası son derece faşizan, sendikaların işlevlerini ekonomik ve ücret ağırlıklı konularla sınırlamış ve sendikaları toplumsal yaşamdan soyutlamış, onu toplumun oluşum ve gelişmeleri dışında tutmayı amaçlamıştır. Bu düzenlemeler demokratik bir toplumda kabul edilebilecek

sınırlamaların çok ötelerine ulaşmış ve sendikaların var olma nedenlerinin özüne aykırı olmuştur (Talas, 1992: 280). Yeni Sendikalar Yasası son derece şekilci, bürokrasici ve ayrıntılı düzenlemelerle, kuruluştan üyeliğe, üyelikten ayrılmaya, defterlere, hesaplara, bilançolara, yöneticilerin maaşlarına, gelirlere, gelirlerin bankalara yatırılmasına, giderlere, dosya ve kayıtlara dek uzanan, gerçekçi olmayan bir yol seçmiştir (Talas, 1992: 254). Bu tür uygulamalar işçilere, topluma olan güvensizliğin bir sonucudur ve bunun da sendika özgürlüğü ile bağdaşması beklenemez.

Sözün kısası, 24 Ocak kararları sonrasındaki yeni sendikal düzende, sendikaların faaliyet alanları iyice daraltılmış ve çoğulcu sistemlerin temel taşlarından biri olarak nitelendirilen sendikalar bu yeni düzende, hiçbir etkinliği olmayan sıradan kuruluşlar durumuna sokulmuş işlevsizleştirilmiştir (Sönmez, 1984: 113).

3.4. 2822 SAYILI TOPLU İŞ SÖZLEŞMESİ GREV VE LOKAVT KANUNU

İşçi-işveren ilişkilerini düzenleyen yasalardan biri de 2822 sayılı Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunudur. Toplu pazarlık ve toplu iş sözleşmesi kurumu işçi ile işverenlerin ilişkilerini karşılıklı hak ve menfaatleri bakımından düzenleyen bir denge aracıdır.

Toplu iş sözleşmesinin amacı; sermaye karşısında güçsüz konumda olan işçinin bireysel iş sözleşmeleri ile sömürülmesini engellemektir. Toplu pazarlık ve toplu iş sözleşmesinin Türkiye için çok kısa bir geçmişi vardır. 1980 darbesiyle birlikte sendikal faaliyetler askıya alınmış, toplu pazarlık ve toplu iş sözleşmesi süreci durdurulmuş ve tüm yetkiler Yüksek Hakem Kuruluna bırakılmıştır.

2822 sayılı Kanunda ise toplu iş sözleşmesinin amacı şu şekilde belirtilmiştir; işçilerin ve işverenlerin karşılıklı olarak ekonomik ve sosyal durumlarını ve çalışma şartlarını düzenlemek üzere, toplu iş sözleşmesi yapmalarının, uyuşmazlıkları barışçı yollarla çözmelerinin ve grev ve lokavtın esaslarını ve usullerini tespit etmek olarak tanımlanmıştır.

Dernekler Yasası

Dernek kurma hakkı sendika hakkını da etkileyen temel bir haktır. 1982 Anayasasının 33. maddesinde de dernek kurma hakkı düzenlenmiştir. Ülkemizde 1983 tarihli 2908 sayılı Dernekler Yasası da 12 Eylül darbesinin bir ürünüdür. Bu dönem çıkarılan bütün yasalar gibi, bu yasa da anti demokratik bir özellik taşımaktadır. 2098 sayılı Dernekler Yasası 1982 Anayasasının 33. maddesinin ayrıntıcı, yasakçı ve kısıtlayıcı çerçevesinde düzenlenmiştir (Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi, 1996: 294).

Yasaya göre dernekler, ekonomik bir amaç gütmeden, en az yedi kişi ile kurulabilirler. Dernek kurma hakkı, hak ehliyetine sahip, 18 yaşını bitiren herkese verilmiştir. Ancak 1983 tarihli Yasa, hâkim, savcı, kolluk kuvvetleri, öğretmenler, kamu hizmeti görevlileri vb. dernek kuramaz ve derneğe üye olamazlar. Ayrıca Türk ulusunun bütünlüğünü bozmak, dil, din, ırk, mezhep ayrımı yapmak, cumhuriyetin varlığını tehlikeye düşürmek vb. hükümlere aykırı dernek kurulamaz. Bu yasaklar burada kısaca ele alınmıştır ancak yasakların kapsamı çok geniştir. Özellikle memurların hem sendika kurma hem de dernek kurma haklarına büyük kısıtlamalar getirilmiştir.

Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Yasası

Sendikal faaliyetleri etkileyen bir diğer düzenleme Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu'dur. 1980'li yılların özgürlükleri kısıtlayıcı tarzda yapılan bir diğer yasası da 1983 tarihli Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Yasasıdır. Toplanmak, her gün insanların önüne gelebilecek geçici ya da sürekli sorunları ve konuları konuşmak ve kimi kararlar almak demokratik yaşamın doğal gereklerinden, sonuçlarından biridir (Talas, 1992: 302). Bireyler haklarını toplanarak, yürüyüşler yaparak, sendikal faaliyet göstererek savunabilirler. Dünyanın demokratik ülkelerinde bu yapılar işlemektedir.

1983 tarihli yasada herkes önceden izin almaksızın dernek kurma hakkına sahiptir denmektedir ancak bu hüküm kısıtlamalarla geçerliliğini kaybetmiştir. Toplantı ve yürüyüşler silahsız olmalı, kanunların suç saymadığı amaçlarla yapılmalı, gösteri ve toplantı yapılan saatler yasada belirlenmiştir. Buna benzer daha

birçok kısıtlama vardır. Böylece demokratik toplantı ve yürüyüş hakkına da bir darbe indirilmiştir.

3.5. ÇALIŞMA HAYATINI DA ETKİLEYEN DİĞER 12 EYLÜL DÖNEMİ YASALARI

10 Ekim 1980 tarihli ve 2316 sayılı Faaliyetleri Durdurulan Sendika, Federasyon ve Konfederasyonlara Kayyım Tayini Hakkında Kanun ile Milli Güvenlik Konseyi ya da Sıkıyönetim Komutanlıkları kararı ile faaliyetleri durdurulan sendikaların malvarlıklarının kayyımlar tarafından yönetilmesine karar verilmiştir.

Ocak 1981'de Türk Ceza Kanunu'nun 236. maddesinin birinci fıkrasında yapılan değişiklikle de direniş eyleminin cezası çok daha artırılmıştır (Sönmez, 1982: 232). Memur ve işçilerin görevlerini terk etmeleri, göreve gelmemeleri, göreve geldikleri halde görev yapmamaları durumunda 4 aydan 1 yıla kadar hapis, ayrıca 2 bin liradan 10 bin liraya kadar ağır para cezası ile memuriyetten ömür boyu men cezası getirilmiştir.

1 Mart 1981 tarih ve 2422 sayılı yasa ve 506 sayılı Sosyal Sigortalar Yasası değiştirilmiştir. Bu değişiklikle birlikte sigortalıların ayakta yapılan tedavilerinde kendilerine verilen toplam ilaç bedelinin yüzde 20'si sigortalıdan kesilmeye başlanmıştır. Yaşlılık aylığı taban oranı yüzde 70'ten yüzde 60'a indirilmiş ve sigorta pirimi işçi payı yüzde 12'den yüzde 14'e çıkarılmıştır.

19 Nisan 1981'de 6772 sayılı kanuna bir ek madde eklenerek yer altı madenciliği dışındaki tüm kamu işletmelerinde yıllık toplam ikramiye 112 yevmiye, özel kuruluşlarda ise 120 yevmiye ile kısıtlanmıştır.

19 Mart 1981 tarihli 2429 sayılı Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkında Kanun ile geçmişte ücretli tatil yapılan 5,5 gün çalışılan güne dönüştürülmüştür. 20 Nisan 1983 tarihli ve 2818 sayılı kanunla 23 Nisan günü yeniden ücretli izin durumuna getirilmiştir.

22 Temmuz 1981 tarih ve 2495 sayılı Bazı Kurum ve Kuruluşların Korunması ve Güvenliklerinin Sağlanması Hakkında Kanun ile özel güvenlik teşkilatı personelinin sendikalara üye olması ve grev yapması yasaklanmıştır.

6 Ocak 1982 tarihli ve 2577 sayılı kanun ile Yargılama Usulü Kanunu değiştirilerek grev, yürüyüş ve benzeri hakların kullanımında yürütmenin durdurulmasına karar verilemeyeceği hükmü kabul edilmiştir.

26 Mart 1982 tarihli ve 2645 sayılı Yasa ile SSK Yönetim kurulunun yapısı önemli ölçüde değiştirilmiştir. Kuruldaki işçi temsilcilerinin sayısı 2'den 1'e indirilmiştir. SSK çalışanlarının ve emeklilerinin 1'er temsilcisi de yönetim kurulundan çıkarılmıştır.

22 Nisan 1983 tarihli ve 2820 sayılı Siyasi Partiler Yasası ile siyasi partilerin sendikalarla ilişkilerini yasaklayan anayasa hükmü güçlendirilmiştir.

Düzenlenen bazı yasalarla çeşitli kamu kuruluşlarındaki işçilerin statüleri memur statüsüne geçirilerek sendikal hakları engellenmiştir.

22 Nisan 1983 tarihli ve 2908 sayılı Dernekler Kanunu ve 6 Ekim 1983 tarihli ve 2911 sayılı Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Yasası ile demokratik yaşamın önemli kısıtlamalar getirilmiştir.

25 Ekim 1983 tarihli Olağanüstü Hal Yasası ile sendikal hak ve özgürlükler oldukça kısıtlanmıştır.

YHK, 24 Aralık 1980 tarihli ve 2364 sayılı Süresi Sona Eren Toplu İş Sözleşmelerinin Sosyal Zorunluluk Hallerinden Yeniden Yürürlüğe Konulması Hakkında Yasa kendisine tanınan yetkileri kullanarak toplu iş sözleşmelerinin birçok önemli hükmü iptal etmiştir.

1402 sayılı Sıkıyönetim yasasında binlerce işçi ve memur hiçbir gerekçe gösterilmeden işten çıkarılmış veya başka bölgelere gönderilmiştir.

Olumlu bir değişiklik olarak 29 Temmuz 1983tarihli ve 2869 sayılı kanunla İş Yasası değiştirilerek haftalık çalışma süresi 48 saatten 45 saate indirilmiştir. Ayrıca 15 yaşından küçük çocukların çalıştırılması yasaklanmıştır.

3.6. ANAP DÖNEMİNDE ÇALIŞMA HAYATINI ETKİLEYEN YASALAR

8 Mart 1984 tarihli ve 84/7931 sayılı karar ile İşçi ve İşveren Sendika ve Konfederasyonlarının Devletçe Denetlenmesi Esaslarına İlişkin Tüzük ile denetim adı altında sendikaların baskı altına almanın yolu iyice güçlendirilmiştir.

8 Haziran 1984 tarihli ve 233 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile kamu iktisadi teşebbüslerinde sözleşmeli personel uygulaması getirilmiştir. Burada amaç, özelleştirmenin daha kolay yapılabilmesi için çalışanlar üzerindeki devlet memuru güvencesinin kaldırılmasıydı (Koç, 2003: 207).

15 Haziran 1985 tarihli ve 3218 sayılı Serbest Bölgeler Yasası ile bahsi geçen serbest bölgelerde 10 yıl boyunca grev yasağı getirilmiştir.

19 Haziran 1986 tarihli Resmi Gazete 'de yayımlanan 3308 sayılı Çıraklık ve Meslek Eğitim Yasası ile 50 ve daha fazla işçi çalıştıran işletmelerde toplam işçi sayısının yüzde 10'una kadar meslek lisesi öğrencisi çalıştırılmasına izin verilmiştir. Böylelikle grevlerde öğrencilerin grev kırıcı olarak kullanılması yasallaşmıştır. Bunun yanında işçi sendika ve konfederasyonlarının eğitim fonlarının yüzde 25'inin Çıraklık, Mesleki ve Teknik Eğitimi Geliştirme ve Yaygınlaştırma Fonuna yatırılması zorunlu kılınmıştır.

12 Temmuz 1987 tarihli Resmi Gazetede yayımlanan karar ile ihtiyaç fazlası askerlik yükümlülerinin asgari ihtiyaçları karşılanması karşılığında kamu kurum ve kuruluşlarında işçi olarak çalıştırılması mümkün kılınmıştır.

2821 Sendikalar Kanunu, 25 Mayıs 1988 tarihli ve 3449 sayılı kanun ile değiştirilerek, 1983 yılında Çalışma Bakanlığında ismi olan üyelerin yeniden sendikalara üye olması gerektiği belirtilmiştir. Bu değişiklikle birlikte milyonlarca noter parası verilmiştir.

12 Ağustos 1986 tarihli Grev ve Lokavtlarda Mülkiye Amirlerince Alınacak Tedbirlere Dair Tüzük ile grevlerde kullanılmak üzere ayrı bir güvenlik kuvveti sürekli hazır bulundurulacaktı bu tüzük 12 Haziran 1987 tarihinde iptal edilmiştir.

Gelir vergisi dilimleri enflasyonun altında oranlarla artırılmış ve ücretlinin sırtındaki gelir vergisi yükü artmıştır.

10 Ocak 1986 tarihli ve 3246 sayılı Yasa ile emekliliğe hak kazanma yaşı kadınlarda 55, erkeklerde ise 60'a çıkarılmıştır. Bu uygulama da 1991 yılında iptal edilmiştir.

3 Haziran 1986 tarihli ve 3299 sayılı Kanun ile işletme tipi sözleşmenin kapsamı genişletilerek özel sektörde örgütlenmenin önündeki engeller artırılmıştır.

4 Haziran 1986 tarihli ve 3300 sayılı Kanun ile SSK'nın her yıl yaptığı genel kurul toplantıları üç yılda bire indirilmiş, konut kredisi uygulamasına son verilmiştir.

9 Temmuz 1987 tarihli ve 3395 sayılı Kanun ile süper emeklilik uygulaması getirilmiştir. Ayrıca prim tavanı yükseltilmiş, yaşlılık aylığı taban oranı yüzde 50'ye indirilmiştir. ANAP Hükümeti grev ertelemelerine başvurmuş, çalışma yaşamıyla ilgili denetim yapan müfettişlerin yetkileri sınırlandırılmıştır.

3.7. 12 EYLÜL DÖNEMİNİN ÇALIŞMA HAYATINDAKİ KOÇBAŞI: YÜKSEK HAKEM KURULU

YHK, askeri rejimin işçi-işveren ilişkilerinde serbest toplu görüşmelerle toplu iş sözleşmeleri yapılması yerine getirdiği merkezi bir zorunlu tahkim (hakemlik) kurumudur (Güzel, 1996: 261). YHK kararları emredicidir. YHK'nin ortaya çıkışı da daha önce bahsettiğimiz gibi sermayedarların isteği üzerine geçekleşmiştir. Vehbi Koç 25 Aralık 1980'de yaptığı açıklamada *"3 senelik bir iş barışı yapma mecburiyetindeyiz. Grevlerde çok şey kaybettik. Maliyetlerimiz çok yükseldi. Üretimi artırmak, petrol kadar önemli. İşçi, işveren ve devlet ortaya gelsin. Enflasyona göre zam vermek lazımsa işçinin ücretine o zam yapılsın"* diyerek isteklerini belirtmiştir (Tercüman, 25 Aralık 1980). Bu söylemden 2 gün sonra ise YHK, işçi, işveren ve devlet üçlüsünden oluşan 9 kişilik bir kurul olarak göreve başlamıştır. Bu kuruldaki üyeler: Yargıtay'ın iş davalarına bakan daire başkanı olarak Naci Varlık, Bakanlar Kurulunca seçilen iki üye Sefa Reisoğlu, Rüştü Altay, Çalışma Bakanlığı Çalışma Genel Müdürü olarak Saadettin Özbeyen, DPT Sosyal Planlama Dairesi Başkanı olarak Kasım Oskay, En çok üyeye sahip işçi konfederasyonunun seçtiği iki üye Mustafa Başoğlu, Emin Kul, İşverenler adına seçilen iki üye TİSK'in üyesi Kubilay Atasaray, kamu işverenleri temsilcisi olarak Albay Necati Polat (Sönmez, 1982: 234).Yukarıda bahsedilen isimlerden Kazım Oskay, Türk-İş'te düzenlenen bir

seminerde şöyle demiştir; *"işverenlerin elini kolunu bağlayan maddeleri toplu sözleşmelerden çıkaracağız"* sadece bu söylem bile YHK'nin tarafsız bir kurum olmadığını görmemiz için yeterli olacaktır.

Toplu pazarlık sürecinde görüşme ve arabuluculuk aşamalarından sonra YHK'ya şu hallerde başvurulacaktır; grev ve lokavtın yasak olduğu işler ve yerlerdeki iş uyuşmazlıklarında, geçici grev ve lokavt yasalarında, yasaya uygun biçimde kararlaştırılmış bir grev ya da lokavtın genel sağlığı ya da ulusal güvenliği bozucu nitelik taşıması gerekçesiyle Bakanlar Kurulu kararıyla ertelenmesi halinde, grev oylaması sonucunda işçilerin çoğunluğu grevin uygulanmaması yönünde oy kullanırlarsa, 3218 sayılı kanunun geçici 1. maddesine göre, serbest bölgelerde 10 yıllık süre içinde çıkacak uyuşmazlıklarda (Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi, 1998: 132).

YHK'ye yasanın verdiği yetkiye göre (madde 1-b) *Toplu iş sözleşmelerinin ücret ve ücret ekleri ile sosyal yardımlara ilişkin hükümlerinde* sadece değişiklik yapılacaktı (Ketenci, 1989: 54). Ancak YHK, sözleşmeleri yenilerken bu yetkisinin çok üstüne çıkarak 17 yıl boyunca süre gelen sistemi değiştirmiştir. YHK toplu iş sözleşmelerini yenilerken; kazanımlar ve hakların halkımız, işçi sınıfımız için lüks olduğu düşünülmüş, toplu sözleşmelerdeki işçi lehine aşırı haklar ayıklanmıştır. 1963-1980 döneminde işçi sendikaları toplu pazarlık ve grev haklarını kullanarak, toplu sözleşme düzeninde belirleyici olmuşlardı. 1980'den sonra ise terazinin ağırlığı işverenden yana çekilmiştir (Ketenci, 1989: 54).

YHK, işçi-işveren arasındaki anlaşmazlıkları çözerek toplu iş sözleşmelerini bizzat yapma görevindedir böylece YHK'nin yaptığı sözleşmeler tek taraflı ve emredici niteliktedir. YHK 1981'de göreve başlamış, 1983'e kadar 1979-1980 dönemine de ait olan 5-6 yıllık toplu sözleşme yapmıştır. YHK'yi ücretlerin belirlenmesini ve sözleşmelerinin yenilenmesi bekleyen işçi sayısı 400 bindi. YHK Başkanı Naci Varlık'ın 1983 yılı sonunda yaptığı açıklamaya göre, 12 Eylül dönemi boyunca bu kurul, 27.444 işyerinde çalışan 2.130.798 işçiyi kapsayacak biçimde 4.661 sözleşme, 2.257 ara karar ve 196 teşmil görüşü vermiştir (MESS, 2000: 82). YHK ücretleri enflasyona göre belirleyecekti ancak bunu pek beceremeyiştir. YHK'nin belirlediği ücret zamları Ticaret Bakanlığı endeksleriyle hesaplanan resmi enflasyon oranlarının büyük ölçüde altında kalmıştır. Ayrıca ücret artışlarında taban

ile tavan arasındaki farkı azaltan seyyanen zamlar kaldırılmış, yüzdelik zam sistemine geçilmiştir. 1980-1983 YHK döneminde, IMF programında istenilen ücret artışı durdurulması amacına ulaşılmıştır. Bu konuyla ilgili ayrıntılı bilgi ücretler kısmında verdiğimiz için burada bunu belirtmekle yetineceğiz.

YHK yenilediği sözleşmelerle işçilere önemli sınırlamalar getirmiştir. Yenilenen sözleşmelerde sendikal örgüt gücünü kırıcı, işçiyle sendikası arasındaki bağı zayıflatıcı, işçilerin bağımsız davranışlarını sınırlayan, işçileri işverenin güdümü altına sokucu hükümler yer almıştır (Sönmez, 1992: 133). Kıdem tazminatı ve ikramiyeler konusunda kısıtlamalar yapılmıştır. Yasada *"Kıdem tazminatı ile ilgili 30 günlük süre hizmet akitleri veya toplu iş sözleşmeleri ile işçi lehine değiştirilebilir. Ancak, toplu sözleşmelerle ve hizmet akitleri ile belirtilen sürelerle hesap edilen kıdem tazminatının yıllık miktarı 1475 sayılı İş Kanununa göre tespit edilmiş bulunan günlük asgari ücretin 30 günlük tutarının 7,5 katından fazla olamaz."* Böylece işçilerin çalıştıkları her yıl için alacakları kıdem tazminatı bir aylık ücretin 7,5 katı ile sınırlandırılmıştır. Yine kıdem tazminatının alınabilmesi için emeklilik, askerlik ve haklı bir nedene dayanmayan fesih şartı getirilmiştir. İşverenin kıdem tazminatı ödemesini gerektirmeyen durumlar oldukça ayrıntılı bir şekilde düzenlenmiştir. Ayrıca kamu kuruluşlarında bu hükme uymayarak "haksız" tazminat ödeyen yöneticilere altı aydan iki yıla kadar hapis ve yirmi bin liradan elli bin liraya kadar para cezası verilebileceği de kanunla hükme bağlanmıştır (Sönmez, 1982: 244). Böylece toplu iş sözleşmeleri ile artırılabilen kıdem tazminatı kurumu da darbe almıştır.

Kısıtlamalardan biri de ikramiyelerle ilgilidir. Daha önceki dönemlerde toplu iş sözleşmeleriyle ikramiyelerin sayısı 6 veya 7'ye kadar çıkarılabilmekteydi. 1980'li yıllarla birlikte her alanda getirilen kısıtlamalar ikramiyelerde de kendini göstermiştir. Toplu sözleşmelerle verilecek ikramiyelerin sayısını belirleyen yasa uyarınca kamu ve özel sektörde çalışan işçilere toplu sözleşme yolu ile en fazla 4, yeraltında çalışan işçilere istisna olarak 5 ikramiye verilmesi hükme bağlanmış, yasa, dörtten fazla ikramiyelerin ücrete eklenmesini öngörmüştür (Sönmez, 1982: 248-249). YHK dörtten fazla ikramiyeyi ücrete yansıtma hükmünü doğru formülle uygulayamamışlardır.

2422 sayılı Yasa ile 506 sayılı SSK Yasasında önemli değişiklikler yapılmıştır. Yeni düzenlemeyle birlikte işçilerin prim oranları yükseltilmiştir; işçilerden kesilen prim yüzde 14'e çıkarılmıştır. İşverenlerin de ödediği primlerle birlikte bir işçinin gelirinin yüzde 35'i SSK'ya prim olarak ödenmektedir. Hastalık sigortası değiştirilerek sigortalı ve emekliye daha çok yük yüklenmiş; yeni yasayla ilaç bedelinin yüzde 20'sini kendileri ödeyeceklerdir. Prime esas tavan ve taban aylıkları artırılmıştır; yeni yasayla bu oran hesaplanırken son 5 yılın en yüksek ortalaması yerine, 5 yıllık ortalama kazanç üzerinden hesaplanacaktır. Bu da işçi aleyhine bir durumdur. Emekli aylığının hesaplanmasında da geriye gidilmiştir. Emekli aylığı oranı yüzde 70'ten yüzde 60'a çekilmiştir.

Bunun yanında çalışma günleri artırılıp, izinler azaltılmıştır. Çalışma günü 5,5 gün artırılmış, önceden izin sayılan 23 Nisan, 1 Mayıs ve 27 Mayıs günleri ödenen zamlı ücretler de kaldırılmıştır. Yıllık çalışma günleri 5,5 gün uzatılarak 243 gün olan çalışma süresi 248,5 güne çıkarılmıştır. Böylece çalışma sürelerinin 5,5 gün uzatılması, izin sürelerinin kısıtlanması ve önceden tatil sayılan 3 günde ödenen zamlı ücretlerin kaldırılmasıyla sermayenin sömürü olanakları artmıştır (Sönmez, 1982: 261). YHK'nin bir başka yaptırımı da çalışma süreleri konusunda olmuştur. Bazı işkollarında çalışma süresi büyük savaşımlar sonrası 46 saate indirilmesine rağmen, YHK bu süreyi 48 saat olarak belirlemiştir. YHK yaptığı iş sözleşmeleriyle 1 Mayıs işçi bayramı olarak kabul eden hükümleri de iptal etmiştir. Toplam işgünü ve çalışma saatlerinin uzatılması sermayenin artık değerini artırmıştır.

YHK kararı ile 30 günden çok hapis yatan işçiler bir daha işe alınmayacak, işten çıkarılacaktı. Yine siyasi nedenlerle suçlanan kişiler de işe alınmayacaktı.

YHK'nin işçi haklarına bir kısıtlaması da yıllık izinlerle ilgilidir. YHK 1475 sayılı İş Kanununa tabi olarak kamu ve özel sektörde çalışan işçilerin yıllık ücretli izinlerini 18-30 işgünü arasında sınırlamıştır. Oysaki 12 Eylül darbesi öncesi sendikalar yıllık izinleri pazarlık sonucu 45-50 güne kadar çıkarılabilmekteydi.

Türkiye'de ücretler yeterli düzeyde olmadığı için sendikalar üyelik ücretleri hep düşük tutulmuştur. Buna karşılık sendikalar, birikmiş toplu sözleşme farklarının alındığı dönemlerde işçilerin eline toplu para geçtiği için, toplu sözleşme farklarından, tüzüklerinde saptanan miktar kadar bir kesinti yapmışlar ve bu kesintiye

toplu sözleşme farkı adı verilmiştir (Sönmez, 1982: 264). İşte tam da bu anlamda YHK sendikal ödentiler konusunda da sendikaları zora sokmak ve mali yönden zayıflatmak için yaptığı toplu iş sözleşmelerinde üyelik aidatı dışında herhangi bir kesintiye yer vermemiştir. Ayrıca kapatılan sendikalara kayyımlar atanmış ancak bu kayyımlar mali sorunları önemseyerek işçi sorunlarıyla pek ilgilenmemişlerdir. Kayyımlar sendika personelinin ücretlerini ödememiş, işten çıkarılan personellerin de tazminatlarını uzun süre ödememişlerdir.

YHK sözleşmeleriyle fazla mesai ve iş güvenliği konusunda da kısıtlamalar getirmiştir. Örneğin; bazı sözleşmelerde *"fazla çalışmada işçilerin rızaları alınır"* ifadesi *"fazla çalışma işçi rızasına gerek yoktur"* olarak değiştirilmiştir. Yine bazı sözleşmelerdeki *"işçi yararına"* ifadeleri kaldırılmıştır. Birtakım sözleşmelerde yer alan *"sözleşmelerden doğan yükümlülükleri zamanında ve eksiksiz olarak uygulamak işverenin temel görevidir"* ifadesi de kaldırılmıştır. Ekim 1981'de Çalışma Bakanlığı'nın yayınladığı genelge ile işçi sağlığı ve güvenliği konusunda denetimsizlik getirilmiştir. İşçi sağlığı ve güvenliği denetiminde cezai yaptırımları ortadan kaldıran, ikna ve inandırma yoluna dayalı yöntemler uygulanmaya konulmuştur.

Kısacası toplu sözleşmelerin uluslararası hukuktaki yeri ve anlamını yok etmek için ne gerekli ise o yapılmıştır (Ketenci, 1989: 55). YHK, toplu sözleşmenin ortaya çıkış amacına aykırı bir şekilde davranarak, yapmış olduğu sözleşmelerde kazanılan hakları da geri götürmüştür. YHK'nin uygulamaları, üyelerinden Mustafa Başoğlu ve Emin Kul tarafından eleştirilmiş ve bu isimler 1982 yılının temmuz ayında görevlerinden istifa etmişlerdir.

Bütün bu hizmetleri ve görevini "kraldan çok kralcı" bir yaklaşımla, büyük bir gayretle yerine getirmesine karşılık olarak, YHK, 1983'teki yeni tüzel düzenlemelerle, özellikle TİSGLK'nin 52. ve 55. maddeleri uyarınca, süreklilik kazanmıştır (Güzel, 1996: 264). Başta geçici bir kurum olan YHK, zamanla iktidarın lehine karar verdiği için sürekli hale getirilmiştir. YHK'nın sözde iş barışı 1984'e kadar sürmüştür. Bu zamana kadar da YHK, ücret artışları ve diğer çalışma koşullarının belirlenmesinde tek yetkili organ olarak görev yapmıştır.

YHK, görev yaparken ne yazık ki kuruluşundan beri taraflı bir organ olmuştur. Daha çok hükümet ve işveren istekleri doğrultusunda hareket etmiş, zorunlu bir tahkim kurumu olmanın ötesine geçememiştir. 24 Ocakla birlikte alınan istikrar tedbirlerine uyumlu hareket ederek işçinin ücret ve diğer haklarını olabildiğince kısıtlamıştır. YHK, bir hakem kurulu olmaktan daha çok işverenlerin istekleri gerçekleştirdiği bir aracı durumundadır. Hükümetin, sermaye sınıfıyla yakın ilişkileri, onların yanında olmaları bunun kanıtı niteliğindedir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. 1980'LERDE SENDİKAL HAREKET TOPLU İŞ SÖZLEŞMELERİ VE İŞÇİ EYLEMLERİ

1980'ler sendikal hareket ve işçi eylemleri açısından oldukça kısıtlayıcı bir dönemdir. 24 Ocak kararları ile kabul edilen ekonomi politikalarının anma amacı sendikal hareket ve işçi hareketini kısıtlamak hatta ortadan kaldırmaktı. Bu nedenle 24 Ocak kararlarının uygulanmasını kolaylaştıcak uygulamalar dönem boyunca devam etmiştir. 12 Eylül 1980 darbesi uygulanmış, sendikaların faaliyetleri durdurulmuş, grevler yasaklanmıştır. Bu yasaklayıcı dönem 1980'lerin sonuna kadar devam etmiştir.

4.1. 1980'LERDE SENDİKAL HAREKET VE SENDİKALAR

Ülkemizde sendikal hareket özellikle 1960'lı yıllarda güçlenerek varlığını belli etmiştir. Sendikalar işçi örgütleri olarak ortaya çıkmış, birçok savaşımla sendikal haklar elde edilmiştir. Sendikalar; işçilerin toplu olarak seslerini duyurabileceği bir mekanizma olarak hayati önem taşımaktadır. 1960'larda Anayasa ile de sendikal haklar oldukça geliştirilerek işçi sınıfının parlak bir dönem geçirmesi sağlanmıştır. Ancak bu dönem 12 Eylül 1980 darbesine kadar sürmüştür. 12 Eylül darbesiyle sendikal hakların yasaklandığını, sendikaların kapatıldığını daha önce de vurguladık. Askeri rejimden sonra da kabul edilen Anayasa ve yasalarla birlikte sendikal haklar kısıtlanmaya devam etmiştir. Hem 1982 Anayasası hem de 2821 sayılı Sendikalar Kanunu, işçilerin sendika haklarına önemli darbeler indirmiştir. Öyle ki 24 Ocak kararları alınırken sendikalar önemli bir sorun ve tehdit olarak görülmüş ve bu anlayış ile en temel amaç olarak bu hakların budanması sağlanmıştır. 12 Eylül darbesinden sonra sendikalar çalışma yaşamını düzenleyen yeni Anayasa ve yasalarla bir yandan demokrasinin, anayasal kuruluşları olarak düzenlenirken öte yandan da onların hayat damarları tıkanarak zaman içerisinde öldürülmeye bırakılmıştır (Özveri, 1993: 47-48).

24 Ocak kararları ile birlikte işçilerin sendikalara karşı bakış açısında da önemli değişiklikler olmuştur. 1980 öncesinde sendikalara büyük güven duyan işçiler, özellikle darbe sonrası sendikaların görevlerini yerine getirmediğini savunmuş ve sendikalara karşı güvensizlik duymaya başlamışlardır. 1980 sonrasında

sendikaların ve sendikacıların eksiklikleri ve hataları, birçok işçinin ve genel olarak işçi tabanının sendikal harekete olan güvenini sarsmıştır (Koç, 1991: 52). İşçiler darbe sonrası sendikalarını yeterince savunamamış, sendikalar da işçilere gerekli bilgileri verememiştir. 24 Ocak kararları ve ANAP Hükümetinin isteği de tam olarak budur; işçilerin sendikalara olan güvenini sarsarak onları sendikasızlaştırmak. Yine de işçiler, sendikasızlığın çok daha kötü olduğunu bildikleri için sendikalardan tümüyle uzaklaşmamıştır. 1980-1983 arası sendikal faaliyetlerin durdurulmasıyla sendikalara üye olmak olanaksızlaşmıştır. 12 Eylül sonrası sendikalara indirilen darbeler karşısında işçiler yine de sendikalardan uzaklaşmamışlardır.

12 Eylül ile birlikte DİSK, MİSK ve Hak-İş ve Türk-İş'in bazı sendikalarının faaliyeti durdurulmuştur. Örneğin; Petrol-İş'in faaliyetlerine 18 Eylül 1980 son verilmiş, ancak 9 Ocak 1981'de yeniden çalışmaya başlamıştır. 13 Haziran 1981'de ise İzmir, Diyarbakır ve Adana Yol İş Sendikalarının faaliyeti durdurulmuştur. Bu sendikalar sol görüşlü oldukları için oldukça fazla baskıya maruz kalmışlardır. MESS de 12 Eylül darbesi ile faaliyeti durdurulan tek işveren sendikası olmuştur. 12 Eylül darbesini destekleyen sendikaların başında gelen MESS'in daha sonra yanlışlıkla kapatıldığı öne sürülerek faaliyetlerine devam etmiştir. MESS yaptığı açıklamalarla 12 Eylül darbesi öncesindeki süreci, işçi-işveren açısından bir kayıp olarak nitelemiştir. İşçi-işveren ilişkilerinde kazanan ya da kaybeden tarafın olmadığını birlikte kazanılıp kaybedileceğini söyleyerek çalışma barışını savunmuştur (MESS, 2000: 160). 1981'de Hak-İş, 1984'te ise MİSK faaliyetlerine yeniden başlamıştır. Dolayısıyla 12 Eylülde en çok DİSK ve bağlı sendikalar zarar görmüştür.

12 Eylül rejimi süresince ve ANAP dönemi boyunca, sendikalaşmanın yaygın olduğu işkollarındaki emekçiler, istek, sorun ve özlemlerini, sadece tek tek işçiler olarak değil, bir sınıfın mensubu olma özellikleriyle kendine özgü biçimler içinde sendikal harekete yansıtabilmişlerdir (Boratav, 1991: 121).

1980'lerdeki önemli konfederasyonlara değinmek çalışmanın bu kısmında faydalı olacaktır. Dönemin konfederasyonları hem yasaklayıcı uygulamalar nedeniyle hem de uygulanan politikayı yeterince kavrayamadıkları için etkin olamamışlardır.

4.1.1. Türk- İş

Türk-İş hariç 12 Eylül darbesi ile sendika ve konfederasyonların kapatıldığını daha önce belirtmiştik. Sendikalar kanunu ile sendika özgürlüğü olabildiğince sınırlandırılmış, bağımsız sendikaların kurulması, faaliyet yapması neredeyse imkânsızlaştırılmış, işçi sendikacılığı uzlaşmacı, uysal ve hükümetle paralel görüşleri olan Türk-İş tekeline bırakılmak istenmiştir (Güzel, 2007: 128). Bu dönemde işçi hakları ve sendikal hak ve özgürlükler yok edilirken, sermaye yanlıları kamuoyunda, 12 Eylül öncesindeki sendikal hakların bazı sendikalarca istismar edilmesinin bu değişiklikleri gerekli kıldığını iddia etmişlerdir (Koç, 1995: 65-66). Ancak bu dönemde açık kalan Türk-İş'in sendikal faaliyetleri yerine getirdiği söylenemez. 24 Ocak kararlarına karşı basın açıklaması yoluyla eleştiri yapmanın dışında başka net bir tavır almamıştır.

Türk-İş'in geçmişten gelen hükümetle iyi geçinerek sendikacılık yapma anlayışı 12 Eylül darbesi karşısındaki tutumunu da belirlemiştir. Onlara göre yeni parlamentoyla sorunlarını çözüme kavuşturacaklardı. Türk-İş 12 Eylül'ü, 12 Mart darbesi gibi algılamış ve sadece sol tabanda olan DİSK'in zarar göreceğini düşünerek sessiz kalmıştır. Türk-İş, 12 Eylül öncesi DİSK'in eylem birliği teklifine hayır demiştir. Türk-İş İcra Kurulu bu eylem birliğine karşı çıkarak şu açıklamayı yapmıştır: *"...işçi haklarında en küçük bir gerileme sezildiği anda Türk-İş, üzerine düşeni yapacak ve gerek duyduğu tepkiyi göstermekte tereddüt etmeyecektir"* (Türk-İş, 1982: 2). 12 Eylül öncesinde Türk-İş üyeleri DİSK ve bağlı sendikalara kaymaktaydı. Ancak darbeyle birlikte DİSK'in ve üye sendikaların bazılarının kapatılmasıyla Türk-İş üye sayısını yeniden artırmıştır.

Türk-İş ve bağlı sendikalar kamu kesiminde örgütlü oldukları için rahat bir sendikacılığa alışkınlardı. Türk-İş ve bağlı sendikalar 12 Eylül darbesini yeterince önemsememiştir bunun nedeni ise geçmişte olduğu gibi sadece sol sendikaların zarar göreceğini düşünmeleridir. Türk-İş, DİSK'in faaliyetlerinin durdurulmasına ilişkin görüşlerini şöyle ifade etmiştir; *"Sendikal alanda ise kapatılan ilk konfederasyonun daha önceleri sizlere müteaddit defalar belirttiğimiz nedenlere dayanmaktadır. DİSK özellikle son yıllarda izlediği tüm politika, eylem ve giriştiği tüm işlemleri ile bir işçi kuruluşu olmaktan çıkmış ve ancak sendikal yasaların tanımış olduğu hak ve özgürlüklerden yararlanarak anarşiyi tümüyle finanse eden, Anayasal düzeni yıkıp,*

demokrasiyi yok etmeyi amaçlayan bir çerçevede ve kendi paralelinde olan yasa dışı örgütle işbirliği yaparak ve bu konuda sizin de yakından bildiğiniz gibi WFTU ile işbirliği kurup, onun üyelerine yakışan tutum içine girmesi nedeniyle kapatılmıştır."

Türk-İş, sadece DİSK'le ilgili değil diğer konfederasyonlar hakkında da benzer açıklamalarda bulunmuştur; "İkinci kuruluş olan MİSK ise aynen aşırı soldaki DİSK'in yaptığını, tüm faaliyetleri aşırı sağda yapan ve tamamen bir siyasi partinin yan kuruluşu olarak çalışmaları nedeniyle kapatılmıştır. Üçüncü kuruluş Hak-İş ise aynen diğer iki kuruluş gibi sendikacılık yerine bir siyasi partinin gerici ve irticai amaçlarına hizmet için kurulmuş, laiklik ilkesine aykırı bir politika izlemiş idi. Tüm bu konfederasyonlar kendi siyasi emellerine sendikacılığı alet etmeleri nedeni ile kapatılmışlardır…" (Ketenci, 1989: 29).

Türk-İş'in 1982 yılı mayıs ayındaki 12. Genel Kurulunda DİSK'i savunan delege çıkmamıştır. Ancak Petrol-İş delegesi Adem Yılmaz Türk-İş'in yalnızca kendi üyelerini değil, tüm işçileri savunması gerektiğini belirtmiştir*; "Bu nedenle Türk-İş, gerçekten işçi haklarını savunmak, kazanılmış hakları kollamak gerektiğine inanıyorsa, davranış ve çalışma biçimini yeniden gözden geçirmelidir. Yapılması gereken yeniden grev ve toplu iş sözleşmeli özgür sendikacılığa dönülmesini sağlamaktır. Üstelik bu hakları sadece Türk-İş üyeleri için değil, tüm işçiler için savunmaktır"* (Türk-İş, 1982: 48).

Yine Türk-İş, 12. Genel Kurul Çalışma Raporunda şu açıklamayı yaparak sendika ve konfederasyonların kapatılmasını haklı bulmuştur: *"12 Eylül harekâtı sırasında, diğer işçi kuruluşları faaliyetten men edilirken, sadece Türk-İş'in açık tutulması da göstermektedir ki, Türk-İş, gerçek anlamda ve tek işçi kuruluşudur"* (Türk-İş, 1982: 236).

Tüm bu düşüncelerle birlikte, DİSK'in faaliyetlerinin durdurulması Türk-İş'te büyük bir korkuya neden olmuş ve kuruluşun sendikal faaliyet yapmamasına yol açmıştır. Sendikal hakların bu denli yok sayıldığı bir ortamda bir işçi kuruluşu olarak Türk-İş'e çok iş düşmüştür. Ancak Türk-İş bu yükümlülüğü yerine getirememiştir ki getirdiği anda sonunun DİSK gibi olacağını düşünmektedir.

Türk-İş, 24 Ocak kararları ile Türkiye toplumu için çok yeni olan ekonomi politikalarının aslında sendikal hak ve özgürlüklere karşı açılmış bir savaş olduğunu

kavrayamamıştır. Hatta bu süreci desteklediği söylenebilir. Buna örnek olarak Türk-İş genel sekreteri olan Sadık Şide'nin Sosyal Güvenlik Bakanı olarak görevlendirilmesi gösterilebilir. Bunu yapmadaki amaç 12 Eylül'den bedel ödemeden kurtulma düşüncesidir. Ayrıca birçok sendikacı Sadık Şide'nin bakanlığını desteklemiş hükümetle aralarında bir köprü olacağını ve işlerini halledeceğini savunmuştur.

Sadık Şide'nin Türk-İş Genel Sekreteri iken askeri müdahale sonrasında hükümette görev alması üzerine, Türk-İş'in üyesi bulunduğu Uluslararası Hür İşçi Sendikaları Konfederasyonu (ICFTU) İcra Kurulu 1 Temmuz 1981 tarihli kararıyla, 15 Ağustos 1981 tarihinden geçerli olmak üzere Türk-İş'in üyeliğini askıya almıştır (Koç, 1995: 58). En başından beri 12 Eylül darbesi için uluslararası sendikal platformda büyük eleştiriler, uyarılar yapılmıştır. Türk-İş bu süreçte tutum ve davranışlarıyla bağımsız sendikal örgüt kimliğini yitirerek askeri yönetim destekçisi olarak damga yemiştir.

Türk-İş dış ilişkilerde sendikal platformlarda Türkiye aleyhine kararların çıkmasını engellemek adına Darbe Hükümetini öven çalışmalara girişmiştir. 18 Eylül 1980 tarihinde ICFTU genel sekreteri Otto Kersten'e gönderilen mektubun bir kısmı şu şekildedir; "Bu harekât Güney Amerika, Afrika ve Ortadoğu ülkelerinde sık sık rastlanan bir askeri darbe veya ihtilal olmayıp, tam onların aksine Türk Demokrasisini kurtarmak için ve daha sağlam ve işler bir temeller üzerine oturtmak için yapılmıştır… Ülkede tam bir basın özgürlüğü mevcut olup, müessese olarak işlemektedir. Çok sivri uçta bulunan gazeteden başka tüm basın organları tüm görevlerini sürdürmektedir… Bu arada yeni getirilen bir ara dönemin bazı tehditleri ve sınırlamaları mevcut olup, bunun da geçici olduğu bizzat en yetkili kişi tarafından açıklanmıştır. Türk-İş ülkemizde daha sağlıklı bir demokratik rejim ve kanun hâkimiyeti için bu geçiş dönemindeki sıkıntıları göğüslemeye ve bunları aklıselim ve soğukkanlılıkla karşılamaya hazırdır."

Türk-İş, 12. Genel Kurulda 12 Eylül'ü savunarak: "İç savaşın eşiğine gelen ülke, 12 Eylül'den sonra bugün, birlik beraberlik ve huzur ortamındadır. Bazı dış ülkelerin 12 Eylül harekâtı ve Türk ordusu üzerindeki olumsuz birtakım düşünceleri, Türk Silahlı Kuvvetlerinin, askeri rejimlerdeki baskı unsuru olan cunta ile

karıştırmaları, Türk Silahlı Kuvvetlerini ve Türk Milletinin yapısını bilmemelerinden kaynaklanmaktadır" (Türk-İş, 1982: 4).

Tüm bu açıklamalara rağmen, Türk-İş'in Uluslararası Hür İşçi Sendikaları Konfederasyonu (ICFTU) üyeliğinin askıya alması ve Avrupa İşçi Sendikaları Konfederasyonu'na üyeliğinin geri çekilmesi üzerine Sadık Şide'nin bakanlığı tepki görmeye başlamıştır. Örneğin Sağlık-İş Sendikası delegesi Hasan Hüseyin Koç şu açıklamayı yapmıştır; *"Türk-İş'in en önemli ilkelerinden birisi de, yönetime etkin bir biçimde katılmadır. Bu ilke, genel sekreterimiz Sayın Şide'nin Sosyal Güvenlik Bakanı olarak yönettiği Sosyal Sigortalar Kurumunda tersine işletilmiştir. Kurumun yönetim kurulunda da 2 işçi üyesi 1'e indirilmiş, emekli işçi ve kurumda çalışanları temsil eden üye sandalyeleri kaldırılmıştır. Böylece Türk-İş'in bir temel ilkesi, genel sekreterliğin sorumluluğunda bulunan bir Bakanlıkta ihlal edilmiştir"* (Türk-İş, 1982: 39).

Türk-İş, yeni Anayasanın hak ve özgürlükleri kısıtlamayacağını her fırsatta dile getirmiştir. Kaya Özdemir Ocak 1982 yılında yaptığı konuşmada şunları söylemiştir; *"Yeni yasal düzenlemelerde de büyük ölçüde aşınma olmayacağı, temel hak ve özgürlüklerin ortadan kaldırılmayacağı ümidini Türk-İş topluluğu korumaktadır."* Sadık Şide 1982 Anayasa taslağı, 2821 ve 2822 sayılı Kanunları taslağı üzerinde hiçbir etkisi olmaması dolayısıyla birçok sendikacı tarafından eleştirilmiştir. Türk-İş'e karşı eleştirilerin artması sonucunda Şide Bakanlığı boyunca Genel Sekreterlik görevinden izinli sayılmıştır. Böylece ICFTU'ya üyelik süreci normale dönmüştür. Türk-İş ve bağlı olduğu sendikalar hükümetle iyi geçinme anlayışla hareket etmiştir. 1982 Anayasası kabul edilirken Türk-İş'in bu referandumu destekleyen tarzda açıklamalarının olduğundan daha önce bahsetmiştik.

Türk-İş'in yönetime karşı ilk muhalefeti Anayasa tasarısı üzerine olmuştur. Türk-İş Başkanı Şevket Yılmaz, sendikacılık hareketinin gününü değil, geleceğini de ipotek altına alan Anayasa tasarısının ortaya konması üzerine 19 Temmuz günü yaptığı ilk açıklamada *"Anayasa tasarısı bu şekliyle kabul edildiği takdirde sağlıklı bir demokrasi kurulamaz, geleceğe güvenle bakılamaz,"* demiştir (Ketenci, 1989: 78). 1982 Anayasası'nın taslağını gören Türk-İş, o güne kadar darbenin sadece DİSK ve sol görüşlü sendikaları hedef aldığı düşüncesinin ne kadar yanlış olduğunu anlamıştır. 1982 Anayasası ile tüm sendikacılık hareketi yok edildiğini ve böyle bir

anayasa ile demokrasinin kurulamayacağını, geleceğe güvenle bakılamayacağını anlamıştır.

Türk-İş, 1982 Anayasası ve 2821 ve 2822 sayılı kanunlarla sendikal hakların sınırlandırılmasını da DİSK'in 12 Eylül'den önce uygulamış olduğu keyfi sendikacılık anlayışına bağlamaktadır. Onlara göre DİSK ve bağlı sendikalar işçilerin çıkarını savunmak yerine kendi ideolojilerini yansıtmak için gereksiz grevler yapmakta ve işveren kesimini zor durumda bırakmaktadır. Bu nedenden dolayı da 12 Eylül darbesi gerekli ve zorunlu olarak yapılmıştır.

Anayasa ve Yasalar kabul edildikten sonra, 1984 yılının başında Türk-İş yöneticileri geleceğe umutla bakıyorlardı. Bu süreçte açık kalmanın en önemli görev olduğunu söyleyerek şu açıklamaları yapmışlardır; "Sendikalar olarak ayakta kalmayı başardık ya. Artık sivil yönetime geçiliyor. Demokrasiye dönülüyor. Bizden alınan hakları bir bir geri alırız. Biz güç olarak karşılarına çıktığımızda, siyasi iktidarlar ne kadar direnebilirler ki? Çok çok 6 ay" (Ketenci, 1989: 90).

Türk-İş ve bağlı sendikaların yönetimlerinin çoğu, işçilerin sorunlarının hükümete iyi biçimde aktarılması halinde, hükümetin olumlu adımlar atacağına inanmaktaydı (Koç, 1989: 39). Yüksek Hakem Kurulu düşük ücret zamlarıyla ve geçmiş dönemin kazanımlarını yok ederek, sermayenin ve yönetimin tavrını açıkça ortaya koyarken, Türk-İş yönetiminin hala temel sendikal hak ve özgürlüklerin zarar görmeyeceği umudunu taşıması, Türk-İş'in fazla iyimser olduğunu göstermektedir (Koç, 1995: 73). Ancak hiç de düşünüldüğü gibi olmamış, Türk-İş'in bu umutlu tavrı çok sürmemiştir. 1984 yılında Başbakan Turgut Özal ve Türk-İş Başkanı YHK'nin yapacağı ücret zammını görüşmek için bir araya gelmişlerdir. Özal, 500 bin işçiyi kapsayacak ücret zammının en az yüzde 43 olmasını istemiştir, ancak ücret zammı yüzde 25 olarak belirlenmiştir. 1984'ün ortalarında toplu sözleşme pazarlıklarında sendikacılar yeni sendikal düzeni, toplu sözleşme masasında nasıl var olamadıklarını, neleri yitirdiklerini yeni yeni kavramaya başlamışlardır (Ketenci, 1989: 101). Bu nedenle de büyük grev ve direnişler yapılamamıştır. 1984 yılında yapılan Netaş ve Tuzla grevi ile iççilerin büyük bir çoğunluğunun işten çıkarılması da bunu kanıtlamıştır. Özal iktidarı, işçi temsilcileriyle görüşmekten kaçınmış ve işçi sorunlarını görmezden gelmiştir. İşçilerin sıkıntıları arttıkça sendikalara olan güven azalmıştır. 24 Ocak kararları ve 12 Eylül darbesiyle sendikalara verilen ağır

sıkıntıların yanında, işçilerin, sendikaların kendilerini yeterince anlayamadıklarını düşünmesi sebebiyle sendikalara ve örgütlenmeye karşı güvenleri azalmıştır.

Şevket Yılmaz 1983 yılı Aralık ayında yaptığı açıklamayla yanıldıklarını kabul etmiştir; işçi hak ve özgürlüklerine yönelik tehlikenin böylesine büyük olabileceğini tahmin etmediğini dile getirerek, çoğulcu ve özgürlükçü demokrasinin yeniden şekillendirilmesinde görev alanlardan önemli bir kısmının, işçi gerçeğini böylesine görmezden geleceğini, demokrasiyi demokrasi yapan evrensel ilkeleri, işçi hak ve özgürlüklerini böylesine çiğneyeceğini; sözde sosyal denge adına, sorumsuz işveren yaklaşımını Anayasada böylesine kurumsallaştırmaya kalkışacağını tahmin etmediğine vurgu yapmıştır (Koç, 1986: 95-96).

Türk-İş ilk yığınsal toplantısını, 1984 yılında İzmir'de 5 bin işçiye yapmıştır. Bu toplantıda Şevket Yılmaz dönemin yasalarından şikâyetçi olduğunu belirterek, değiştirilmesi gerektiğini savunmuştur. Çalışma Bakanlığı, temel hak ve kısıtlamalarına hiçbir çözüm getirmeyen, uygulama sorunu adı altında yeni yeni hak kısıtlamaları getiren yasa çalışmalarında Türk-İş'in işçi aleyhine, sendikaları koruyan istemleri de katılarak, ayrıntıya yönelik, daha antidemokratik bazı yasa değişikliği çalışmaları yapmıştır (Ketenci, 1985).

1985 yılında da Türk-İş'in, hükümet ve işverenle görüşmeleri devam etmiştir. Bu görüşmelerde işveren işten çıkarmaların yasal olduğunu, kıdem tazminatlarını ödeyemediklerini, emeklilik yaşının artırılması gerektiğini savunurken, Türk-İş aksini savunmuştur. 1985 yılına gelindiğinde Türk-İş için eylem yapma zamanı gelmiştir. Türk-İş, eylem programı ile ilk olarak üyeliği askıya alınan ICFTU ile arasını düzeltmek istemiştir. Böylece bir zamanlar darbeyi haklı gösteren Türk-İş, bu tavrından vazgeçip Türkiye gerçeklerini uluslararası platformda ortaya koyarak dayanışma içine girmiştir. Türk-İş başkanlar kurulu toplantısında açıklanan eylem programında şu ifadelere yer verilmiştir; "Orta sınıfı yok etmeye başlayan ekonomik politikanın, ileride ülkenin barış ve huzurunu tehlikeye sokacağı inancıyla bu gidişe dur demenin vatanseverlik olduğu görüşü paylaşılmış, mutlak sonuç alınıncaya kadar mücadele edilmesi kararlaştırılmıştır." 24 Ocak'ta alınan kararların işçi kesimini ve sendikacılık hareketini yok saydığı geç de olsa anlaşılmaya başlanmıştır.

1985 yılının ilk eylem kararı kamudaki toplu iş sözleşmelerine katılmama olmuştur. Daha sonra Bursa'da bir toplantı düzenlenmiştir. Siyasi iktidara karşı ilk eylem kararı verildikten sonra Türk-İş, Anayasa ve yasalarda değişiklik istemini Meclis Başkanı, Başbakan ve siyasi parti başkanlarına sunmuştur. Ancak bir sonuç alınamamıştır.

12 Eylül darbesinin savunucusu olan Türk-İş Genel Eğitim Sekreteri Kaya Özdemir 1986 yılına gelindiğinde şu açıklamayı yaparak; *"Türk Silahlı Kuvvetleri'nin yaptığı müdahalenin faturasının işçi kesimine çıkarıldığını, buna Özal'ın gaddarlığının ve zulmünün de eklendiğini ileri süren Özdemir… Her askeri müdahale ülkenin gelişmesine negatif bir işaret koymuştur"* demiştir (Cumhuriyet, 30.08.1988).

Şevket Yılmaz 1986 yılında Ankara'daki basın toplantısında şunları söylemiştir; "… Bir Başbakan 'açım' diye haykıran işçiye, 'senin reyine ihtiyacım yok, kime rey verirsen ver' karşılığını nasıl verir diye sormayın. Sormayın; çünkü Özal ve ekibi işçinin ilik kemiğine kadar sömürülmesinde sermaye ile ekonomiyi yönlendiren, düğmeleri avucunda tutan para kuruluşlarıyla, yabancı sermaye ile aynı düşüncededir. Türk işçisinin son altı yıldır yapılan, Türkiye Cumhuriyetinin bütün tarihi boyunca yapılan haksızlıklardan, adaletsizliklerden fazladır" (Türk-İş Haber Bülteni, 1986: 1-4).

Yine Şevket Yılmaz şu değerlendirmeyi yapmıştır; "… Kısa sürede hayal ile gerçeklerin tamamen ters istikamette geliştiği görülmüş, bir yanda diyalog politikasının sonuç vermeyişi, öte yanda izlenen ekonomik politikanın orta sınıfı teşkil eden işçiyi, memuru, emekliyi, dul ve yetimi, küçük esnafı giderek yoksulluğa sürüklemesi karşısında Türk işçi hareketi çıkış yolunu eylem dizilerinde aramaya başlamıştır" (Teksif, 1986: XIX). Bu açıklamalardan anlaşılabileceği gibi başta 24 Ocak kararları ve 12 Eylül darbesi ile büyük umutları olan sendikacılar gerçeği görmeye başlamışlardır.

Sendikacıların ANAP'a karşı tavrının sertleşmesinin bir nedeni de ANAP'ın 1986 yılı Kasım ayında toplanan ikinci küçük kurultayında Turgut Özal'ın yaptığı konuşmaydı. Özal bu konuşmasında *"biz işçinin dostuyuz, sendika ağalarının değil"* demişti (Koç, 1995: 152). Özal bu tavrıyla sendikal örgütlülüğe zarar vermeye

çalışmıştır. Özal'ın grev yapılan işyerlerini kapatmakla tehdit etmesi, bu işyerlerindeki üretimi yapılan ürünlerin ithalini kolaylaştırması, kamudaki işyerlerinde lokavt ilan etmesi sendikacıların tepkisini çekmiştir (Koç, 1995: 152).

Sendikaların genel kurullarında da sıkıntılar dile getirilmiştir. Genel Maden İşçileri Sendikasının çalışma raporunda ANAP dönemi için şunlar söylenmiştir; *"Türk işçi hareketi, sendikalar ve çalışanlar hiçbir dönemde böylesine dışlanmamış ve hor görülmemişlerdir. Bu gidişe bütün çalışanların dur demesi, gönül birliği, kafa birliği, güç birliği yaparak çıkış yollarını bulması yaşamsal önem taşımaktadır. Bunu sağlamadığımız takdirde gelecek günlerin daha parlak olamayacağı kanısındayız"* (Genel Maden İş, 1986: 10).

Geçmiş dönemler ILO Uluslararası Çalışma Konferansında susmayı tercih eden Türk-İş temsilcileri, 1986 yılından itibaren tavırlarını değiştirdiler (Koç, 1995: 162). 1987'de yapılan toplantıda Şevket Yılmaz şunları söylemiştir; *"... Belirtmeliyim ki, Türkiye'de 2821 sayılı Sendikalar Kanunu ve 2822 sayılı Toplu Sözleşme, Grev ve Lokavt Kanunu sendikalar üzerinde hukuksal bir deli gömleği biçiminde etkisini sürdürmektedir. Öylesine ki, sendikaların, normal şartlar altında ve her çeşit devlet müdahalesinden masun bir biçimde sürdürülebilecekleri her faaliyette müdahale vardır; kontrol vardır… Türk hükümetini, ILO önünde verdiği taahhütleri yerine getirmekten ne alıkoymuştur, bunu bilemiyoruz… Kuşkusuz artık yapılması gereken taahhüt vermek ve iyi niyet belirtmek değil, taahhütleri, ILO ana statüsü çerçevesinde hayata geçirmektir"* (Türk-İş, 1987: 15-17). Türk-İş'in bu tavrı hükümetle arasını daha da açmıştır. Türk-İş'in ILO tehdidi hükümeti daha çok kızdırmıştır.

Tüm bu açıklamalarla birlikte 1986 yılında sendikal faaliyetler bakımından ülkenin, darbe hükümeti döneminden daha da geride olduğu görülmüştür. Enflasyon artmış, alınan işçi ücretiyle enflasyon arasındaki fark artmıştır.

Türk-İş tarihine bakıldığında, yığınsal eylem, yürüyüş ve toplantı yapma taraftarı olmadığı görülmektedir. 1986 yılı ile birlikte tabandan gelen istekle birlikte Türk-İş bu tavrını değiştirmek zorunda kalmıştır. Türk-İş tavır değişikliği ile ilk mitingini 8 Şubat 1986'da Balıkesir'de yapmıştır. Pamuklu dokuma sanayisinde çalışan 400 işçi, ücretleri ve iktidarı protesto için yürüyüş düzenlemişlerdir.

Yürüyüşe 10 bin işçi katılarak destek vermiştir (Petrol-İş, 1987: 215-217). 22 Şubat İzmir mitingi önemli bir mitingdir. Oldukça başarılı geçen mitinglerde Türk-İş'in anayasa değişikliği talep ettiği ancak bu talebe hükümetin kayıtsız kaldığı bildirilmiştir. Yılmaz, bu mitingde iktidar ile halkın demokrasi anlayışının farklı olduğuna vurgu yapmıştır. Bu mitingde de Türk-İş, *"kavga değil, hak istiyoruz"* diyerek ricacı tavrını belli etmiştir (Petrol-İş, 1987: 217). İzmir mitingine sadece Türk-İş üyesi işçiler değil, bütün emekçiler yurdun her tarafından katılım göstermişlerdir. 100 bine yakın işçinin katılımıyla İzmir mitingi oldukça coşkulu geçmiştir. İşçiler, sendikal haklarının demokrasi mücadelesi ile alınabileceğine inanmış ve üzerine düşeni yapmayanları ve başta Türk-İş yönetimini kendi üslubuyla protesto etmiştir (Petrol-İş, 1987: 222). Bu mitingler karşısında hükümetin tavrı sertleşerek devam etmiştir.

Diğer bir önemli miting ise Eskişehir mitingidir. Türk-İş, her ne kadar bu eylemleri yapsa da atılacak sloganlara kadar tedbiri elden bırakmamıştır. Yoğun güvenlik önlemleri ile eylem tamamlanmıştır. Türk-İş'in programına göre Ağustos-Eylül aylarında 10 ilde daha toplantı ve mitingler yapılacaktı. Ancak izin alınamadığı için, Manisa, Samsun, Zonguldak ve Ankara kapalı salon toplantılarıyla yetinildi (Ketenci, 1989: 105).

1986 yılı Türk-İş'in 14. Genel Kurulunda bazı önemli tespitler yapılmıştır; *"Türkiye ekonomisi bir avuç işbirlikçi holdingci sermayedarın çıkarları doğrultusunda yönlendirildiği için bir buhrana girdi. 24 Ocak 1980 tarihinde uygulamaya konulan istikrar tedbirleri, buhrandan çıkışın yükünü emeğiyle geçinenlerin sırtına yıkmayı amaçlamıştır. 1980 yılından bu yana temel haklarımızda, özgürlüklerimizde ve gelirlerimizde yaşadığımız kayıpları geri alabilmek ve yeni haklar elde edebilmek için Türk-İş'e yeni bir anlayış ve davranışı yerleştirmek zorundayız…"* (Türk-İş, 1986).

Türk-İş 14. Genel Kurulunda sendikal birliğin önemi de vurgulanmıştır. İşçiler, tarihin derinliklerinden bu yana işyerinde birlik, işkolunda birlik, ülkede birlik ve uluslararası alanda birlik için uğraşmışlardır. Sorunların çözümü ve kurtuluşun bu birliğe bağlı olduğu inancıyla her alanda sendikal birliği savunmuşlardır (Petrol-İş, 1987: 241).

Gerek işçilerin daha iyi ekonomik koşullara kavuşturulmaları, gerekse çoğulcu demokrasi için Türk-İş yönetiminin değişmesi bir zorunluluktur. Türk-İş'in en uzun yıllar değişmeyen, nerede ise demirbaş sayılan yöneticileri Ömer Ergün, Kaya Özdemir ve Sadık Şide'nin yönetimden gitmesiyle sonuçlanan 22-28 Aralık 1986 genel kurulunda 1987 yılı eylem yılı olarak ilan edilmiştir (Ketenci, 1989: 108). İlk eylem 24 Mart 1987 günü Türk-İş'e bağlı sendikaların meclise açık mektup verme girişimidir. Bu eylem polis kuvvetlerince engellenmiştir. İsteklerini bir "açık mektupla" meclise ve kamuoyuna duyurmak isteyen fakat hükümet tarafından bu girişimi engellenen Türk-İş'e, tüm demokratik kuruluşlar ve Mecliste grubu bulunan ANAP dışındaki siyasi partiler desteklerini bildirmişlerdir (Petrol-İş, 1988: 232). Kısacası bu girişim engellenmiş olsa da amacına ulaşmıştır. O güne kadarki Türk-İş tavrına bakıldığında 1987 yılı ile birlikte gerçekten sendikal anlamda bir çaba içine girildiği söylenebilir.

Türk-İş'e yöneltilen temel eleştirilerden biri ilkesiz ve çelişkili davranmalarıdır. Türk-İş Genel Eğitim Sekreteri Kaya Özdemir yaptığı bir konuşmada; "Bu yasalarla grev yapan kahramandır. Ben şahsen cesaret edemem. Bu iş böyle gitmez, Allah-billah gitmez… yüzde 10 barajını getirenlerden Allah razı olsun" ifadelerine yer vermiştir (Petrol-İş). Hem yasalardan şikâyet edip hem de minnet duymak oldukça şaşırtıcıdır ve bir sendikacının kullanmaması gereken ifadelerdir. Ancak koşullar değiştiğinde Türk-İş'te de tavır değişikliği başlamıştır. Türk-İş, özellikle 1987 referandumundan sonra tavır değişikliğine giderek o güne kadar yürüttüğü "partiler üstü politikadan" vazgeçerek hükümetin karşısında tavır almıştır. Eski siyasilerin haklarının geri verilmesi için referandumda yasaksız bir demokrasi için "evet" oyu kampanyası yürütmüştür. Başkanlar Kurulunda alınan bu tavrın nedeni şu şekilde açıklanmıştır; "işçi hak ve özgürlüklerindeki kısıtlamaların gerçek demokrasi ile birlikte var olamayacağı ne denli tartışmasız ise, kamu özgürlüklerini bağımsız yargı kararı olmaksızın yasaklamanın demokrasi ile bağdaşmayacağı da o denli açıktır… (Petrol-İş, 1988: 236). Türk-İş Başkanlar Kurulu işçi hak ve özgürlükleri ve siyasal demokrasinin çoğulcu ve katılımcı yolları önündeki engellerin kaldırılmasının ön koşulu olarak 6 Eylül 1987 Pazar günü siyasi yasaklılara af getirmeyi ön gören yasa için yurttaşların "evet" oyu vermesini istemiştir. 1987 halkoylaması bu tavrın değiştiğini, siyasal iktidarın karşısında açık tavır almaktan başka çıkar yol kalmadığı anlayışının Türk-İş'te etkili olmaya

başladığını göstermektedir (Koç, 1995: 164). 33 ilde düzenlenen "Yasaksız Demokrasi" konferanslarıyla Türk-İş, tarihinde ilk kez siyasi iktidara karşı bir kampanya yürütmüştür (Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi, 1998: 345). Referandumdan önce yapılan Seydişehir mitingi de referandumda evet oyu kullanılması gerektiğinin belirtildiği bir miting olmuştur. Halkoylamasında yüzde 56 evet oyu çıkmasında Türk-İş'in büyük etkisi olmuştur. Türk-İş, ANAP Hükümetinin erken seçim isteğine de aynı kararlılıkta tavır göstererek; "işçilerden ANAP'a oy yok" mesajı vermiştir. Dönemin mevcut iktidarına rağmen referandumda "evet", genel seçimlerde ANAP'a "oy yok" kampanyasında bulunulmuş ve iktidara "şirin" gözükerek sendikacılık yapma anlayışından çark etmelere tanık olunmuştur (Petrol-İş, 1988: 240).

Bununla birlikte Türk-İş'te saflaşmalar da başlamıştır. Bir grup sendikacı ANAP Hükümetine karşı tavır alıp, işçilerin birlikte mücadele etmesini savunurken, diğer bir grup ANAP hükümetiyle uzlaşarak işçilerin haklarını savunmak istemiştir. İşçilerin azınlık bir kısmı ANAP Hükümetiyle iyi geçinme anlayışı içindedir. Bu kesim sendikaları siyaset yapmakla suçlarlar, sermaye sınıfını hükümeti ve devleti savunurlar. Bir kısım işçi ise hükümetin uygulamalarına karşı sendikacıların işçileri korumasını istemiştir. Sendikacılardan savunma beklemekte ve sendikaları yetersiz bulmaktadırlar. Diğer bir kısım işçi ise hükümete karşı sendikaların birlikte hareket ederek kitle eylemleri yapmasını savunmaktadır. Bu grup işçiler örgütlü mücadeleyi savunarak sendikalar dışındaki örgütlenmeleri güçsüz bulmuşlardır.

Ancak tüm bu yukarıda bahsedilen gruplardan ANAP'a en yakın olanlar dahi seçimde ANAP'a hayır kampanyasına engel olamamışlardır. Yürütülen kampanyaya rağmen ANAP Hükümeti yeniden sandıktan zayıflayarak da olsa galip çıkmıştır. Özal ise sendikacıları yürüttükleri bu kampanya sebebiyle açıkça tehdit etmiştir. Özal *"benim meselem işçilerle değil, sendikacılarla"* tarzında açıklamalar yaparak Türk-İş yönetiminden tepkiler almıştır. Seçimlerden hemen sonra Türk-İş'ten bazı kesimler hükümetle uzlaşma çabasına girmeye çalışmışlardır. ANAP iktidarı bu uzlaşma çabasına itibar etmemiştir.

Türk-İş yönetim kurulunun 1987 Aralık ayında yaptığı açıklama şu şekildedir; *"Anayasa'nın sosyal devlet ilkesi ayaklar altında, siyasal iktidarla bütünleşmiş bir azınlık Türk ulusunu sömürüyor. Türkiye gelir dağılımı en adaletsiz*

ilkelerin birinci sırasında. Bu Anayasanın kefili hala neden sessiz?" (Milliyet, 07.12.1987). Bu sözlerle Cumhurbaşkanı Kenan Evren'e çağrıda bulunulmuş ancak yanıt alınamamıştır.

Türk-İş, işverenlerin kamu işveren sendikalarını TİSK'e bağlayarak güçlenmeleri karşısında sendikal birliğin oluşturulması gerektiğini anlamıştır. Türk-İş'ten, işçi sınıfı sorumluluğu ile davranması, üyelerin hak ve özgürlüklerini temel alan uğraşa tabandan aldığı güç ile sarılması ve toplumsal yükümlülüklerini yerine getirmesi beklenmiştir (Petrol-İş, 1989: 348).

1988 yılına gelindiğinde artan sıkıntılarla birlikte kitle eylemleri kararı alınmaya başlanmıştır. Türk-İş başkanlar kurulu 10-11 Şubat 1988'deki eylem planında şunlar vardı; Çeşitli il ve ilçelerde yürüyüşler, Şubat ayı içinde 7 bölge temsilciliğinde sendika yönetici ve temsilcilerin katılacağı toplantılar, toplu iş sözleşmelerinin ortak ilkeler çerçevesinde yürütülmesi ve grev karar ve uygulamalarında beraberlik, çeşitli illerde sempozyumlar, mart ayı içinde yemek boykotu, Nisan ayı içinde İstanbul ve Adana'da mitingler, 30 Mayıstan önce bir gün, işin süreli veya süresiz durdurulması (Petrol-İş, 1989: 339-340). Bu eylem programı güç de olsa imzalanmıştır. Türk-İş tarihinde ilk kez organ kararıyla siyasal iktidara karşı bir genel grev kararının alınmış olması ve bütün sendika yöneticilerinin bu kararı imzalamak zorunda kalmaları, Türkiye Sendikacılık Hareketi tarihinde önemli kilometre taşlarından biridir (Koç, 1995: 168). Türk-İş'in eylem programının kabul edilmesinde önemli etmenlerin başında, işçilerin kapitalizmin sonuçlarına karşı giderek gelişen ve ağırlıkla kendiliğindenci nitelikteki tepkileri gelirken, hâkim sınıflar cephesindeki gedik de işçilerin politika sahnesine çekilmesinde etkili oldu (Koç, 1995: 171).

Bölge temsilciliklerinde yapılan toplantılar oldukça verimli geçmiştir. Bu toplantılarla 1982 Anayasasında yasaklanmış olmasına rağmen genel grev söylemleri meşru bir mücadele aracı halini almaya başlamıştır. Tüm tehditlere rağmen, şubat sonu mart başında 8 bölgedeki toplantıdan sonra, 11 Martta ülke çapında oldukça başarılı bir yemek boykotu yapılmıştır. Bu yemek boykotu sendikacılara büyük moral vermiştir (Koç, 1989: 42). 11 Marttaki yemek boykotuyla ANAP'a karşı duruş ortaya konmuştur. ANAP'ın yemek yenmesi talimatı karşısında ANAP'a oy vermiş olan işçilerin çoğu da yemek yememiştir. Memur statüsündeki ücretliler, stajyerler

bile bu yemek boykotuna katılmışlardır. Bu boykot Türkiye işçi sınıfı açısından çok önemlidir; ilk kez bütün işkolları ve bölgeleri kapsayan bir eylem niteliğindedir. Hatta bazı sendikaların şube başkanları da açlık grevi yaparak destek olmuşlardır.

26 Mart 1988 günü Sakarya'da, 3 Nisan 1988 günü de Adana'da başarılı mitingler olmuştur. Sakarya ve Adana'da 12 Eylül öncesi de dâhil Türkiye'de ilk kez sıradan esnafın, sokaktaki insanların, evlerden, dükkânlardan çıkıp işçi mitingine destek verdiklerine tanık olunmuştur (Ketenci, 1989: 113-114). İktidar bu kalabalık mitinglerden ürkmeye başlamıştır. Türk-İş'in geç de olsa sendikalara karşı başlatılan yok edici politikaları görmesi birlikte hareket etmek için önemli bir gelişme olmuştur. Bütün bu önemli mitingler iktidarı korkuttuğu kadar Türk-İş içinde bazı yöneticilerin de ürkmeye başlamasına neden olmuştur. Bu güne dek hükümetle uzlaşmacı tavır içinde olan Türk-İş'in şimdi kendini de aşan bir mücadele görmesi bazı sendikacıları rahatsız etmiştir.

1988 yılı enflasyon patlaması ve Özal'ın düşük oranlı ücret artışları, işçilerin sendikal örgütlenmeden daha büyük bir eylem başlatmasına neden olmuştur. Türk-İş ise Mart 1989'da yapılacak olan yerel seçimleri 1988 sonbaharına almayı isteyen hükümete karşı "hayır" kampanyasını sürdürmüştür (Ketenci, 1989: 117). Bu tarihten itibaren sendikal örgütlenmelerden çok işçilerin kendi başına eylemleri ön plana çıkmaktadır. İşçiler o güne kadar hiç görülmemiş tarzda eylemlerle sahneye çıkmışlardır. Bu eylemlerin ilki Petrokimya tesisinde yapılan eylemdir. Yemek boykotu, toplu viziteye çıkma, açlık grevi, servise binememe gibi eylemlerle YHK kararlarına tepkilerini göstermişlerdir. 1988'in ikinci yarısında da toplu pazarlık masalarında işlerin iyi gitmemesi üzerine eylemler devam etmiştir. SEKA işçileri grevi, grevlere soğuk bakan maden işçisi bile grev istemesi işçilerin bu gidişata dur deme çabasıydı.

Türk-İş, kamu sektöründeki toplu iş sözleşmeleri için Kamu Kesimi Toplu İş Sözleşmeleri Koordinasyon Komisyonunu oluşturmuştur. Bu komisyon sıkça toplanarak, kamu toplu iş sözleşmelerindeki hak kayıplarını önlemeyi başarmışlardır. Bu başarıda Bahar Eylemlerinin etkisi oldukça önemlidir.

Türk-İş, 26 Mart 1989 seçimlerinde daha önce 1987 yılındaki seçimlerindeki gibi bir kampanya başlatmamıştır. Bunun bir nedeni de kamu kesimi toplu

sözleşmelerinin devam ediyor olmasıydı. Organ kararı alınmasa da bazı sendikacılar ANAP'a oy verilmemesi gerektiğini açıklamışlardır (Koç, 1995: 180-181).

Seçim sonuçları sonucunda Türk-İş, ANAP'ın yenilgisi ile birlikte şu açıklamayı yapmıştır; *"26 Mart yerel seçim sonuçları, başta işçilerimizle tüm dar ve sabit gelirliler olmak üzere, ulusumuzun iktisaden güçsüz durumdaki çoğunluğunun yıllardır yapılan bunca haksızlığa ve adaletsizliğe gereken cevabın tartışılmaz bir açıklıkla verildiğini ortaya koymuştur. Yerel seçim sonuçları ile Türk ulusu, sadece siyasal iktidara değil, kendi çıkarlarını milli çıkarlardan üstün gören ve öyle davranan bir avuç vurguncuya da yola gelmeleri gerektiğini anlatmış ve artık sırtımdan in demiştir. Yolsuzluk, rüşvet, partizanlık, adam kayırma gibi kamu vicdanını ağır şekilde yaralayan tüm eylemler, bu seçimlerle gereken cevabı almıştır. Şimdi yapılacak ilk iş, yoksul halktan, işçinin, memurun alın terinden kesilen milli kaynakların nerelere gittiğini ortaya koymaktır."* Türk-İş'in bu konuşmasıyla da oldukça cesaretlendiği ortadadır (Türk-İş, 1989: 3).

1989 Bahar Eylemleri dönemin zirve noktasıdır. Bu eylemlerle birlikte işçiler haklarını geri kazanma konusunda kararlı olduklarını göstermiştir. Bu dönemde Türk-İş merkezi olarak eylem örgütlememiş, ama eylemlere sahip çıkmıştır; eylemlerin gücünü toplu sözleşme görüşmelerinde kullanmaktan başka çıkar yolu olmadığını gördüğünden, eylemlerin daha da geliştirileceği tehdidini kullanmaya devam etmiştir (Koç, 1995: 182).

1980-1989 arası hem hukuk alanında hem de uygulamada işçiler sürekli hak kaybına uğramıştır. Çalışma hayatındaki bu önemli geri gidişte suç; iktidarın yanı sıra örgütlenme bilinci yeterince yerleşmemiş sendikacılarda ve işçilerdedir.

Bir bütün olarak sendikaların ve Türk-İş'in işçi eylemleri üzerindeki etkisi şöyle özetlenebilir: Sendikalar, sınıfın ileri kesimleri ile orta ve geri kesimleri arasındaki bağı ve bütünlüğü kuran, geniş kitlelerin eyleme daha kolay girmesini sağlayan ve öncü unsurların kitleden kopmasını önleyen ana araç olmuştur. Sendikaların bu işlevi yerine getirmesi ise, işçi sınıfının yükselen eylem eğilimi sonucu gerçekleşmiştir (Koç, 1995: 184).

Sendikalar eylemleri etkilerken, eylemler de sendikaları geliştirmiştir. Bu eylemlerle anti-demokratik olarak seçilenler ve koşullara uyum sağlayamayanların

sendikalardan uzaklaştırılmasına neden olmuştur. Her şeye rağmen 1980'li yılların ortasından itibaren o tarihe kadar olan tavrını değiştirerek, tüm Türkiye işçi sınıfıyla birlikte mücadele etmiştir. Dipten gelen dalga, Türk-İş'i değiştirmiş ve gerçek bir işçi kurumu aline getirmiştir.

4.1.2. Hak-İş

Dönemin önemli sayılabilecek konfederasyonlardan biri de Hak-İş'tir. 1976 yılında devlet desteğiyle kurulmuş ve geliştirilmiştir. Hak-İş, "liberal" ve "sınıf" sendikacılığı kavramlarının dışında kalan bir sendikacılık anlayışını benimsemektedir. Ana tüzüğünün 3. maddesinde belirtildiği üzere, *"ülke gerçeklerini göz önünde bulundurarak çalışanların hakkını korumayı, duygularına tercüman olmayı, milli ve manevi değerlere saygıyı, Hakk'a bağlılığı, işçi-işveren arasında iş ahengi ve iş barışını sağlamayı 'çatışmasız' bir şekilde çözmeyi amaçlar."* "Emek" kavramının kutsallığını, Marksist terminolojideki anlamıyla değil, İslami söylemlerdeki "alınteri" ve "hak" mücadelesinin kutsallığında arar (Hak-İş, 6.Olağan Genel Kurul Faaliyetleri Raporu, 1989; 195 aktaran: Mahiroğulları, 2000: 136).

12 Eylül darbesi ile birlikte Hak-İş ve bağlı sendikaların da faaliyetleri durdurulmuş ancak daha sonrasında tekrar çalışmalarına izin verilmiştir. 12 Eylül'den sonra kısa bir süre faaliyetten alıkonan HAK- İŞ ise darbeyi onaylamıştır. HAK-İŞ 'in 1981 yılında toplanan 3. Genel Kuruluna sunulan Çalışma Raporu'nda şunlar yazıyordu: "12 Eylül öncesi günlerde, iller, ilçeler, köyler, mahalleler işgal edilmiş, rahatça Enternasyonal Marşı söylenmiş, Komünizm şiddet derecesine varmıştı. Sanayi tesisleri, fabrikalar çalışamaz hale gelmiş, yabancı ideolojiye bağlı işçi teşekkülleri ve bundan yararlanan sendika ağaları türemişti. Bu işçi örgütleri büyük şehirlerde kanlı meydanlar oluşturmuşlar ve bazı politikacılar bile hareketlere katılmışlardır. "Bu durumlar karşısında Türk ordusu ülke yönetimine tümüyle el koymuş, 12 Eylül 1980 tarihi yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur" (Koç, 1998: 34).

Dönemin Hak-İş Genel Başkanı Aziz Yılmaz, 12 Eylül darbesini şu sözleriyle desteklemiştir; *"12 Eylül yönetiminin gerek ülkemiz içinde ve gerekse uluslararası münasebetlerdeki keskin ve kararlı tavrını gönülden destekliyoruz."*

DİSK'in kapatılmasıyla üyelerinin bir kısmının Türk-İş'e geçtiğini söylemiştik ancak işçilerin çoğunluğu Türk-İş yerine Hak-İş'i tercih etmiştir. Ancak

Hak-İş sendikacılık anlayışını dini ögeler üzerine kurmuştur ve başarılı olamamıştır. Hak-İş, 1980 darbesi öncesinde siyasi partilerle ilişki kurmuştur. 1987 yılından sonra ise ANAP'la yakın bir ilişki içine girerek varlığını devam ettirmeye çalışmıştır. Ancak bu ilişki mesafeli olmuştur. Hatta Hak-İş, 1988 sonrasında ANAP'ın bazı uygulamalarına açıkça cephe almış, Bahar Eylemlerine destek vermiştir.

HAK-İŞ bu tavrını 1989 yılında değiştirmiştir. HAK- İŞ 'in 1989 yılında toplanan 6. Genel Kuruluna sunulan Çalışma Raporu'nda ş öyle deniliyordu: "HAK-İŞ 'in 12 Eylül'le yıldızı bir türlü barışmadı. Çünkü her şeyden önce HAK-İŞ 12 Eylül'ün gerekçelerine katılmıyor, ayrıca askeri idarelerin demokratik hakları geriye götürücü amaç taşıdığını bilerek her fırsatta kaygılarını dile getiriyordu" (Koç, 1998: 34).

4.1.3. Disk

DİSK, Türk-İş'in izlediği "pragmatik" anlayış ve "partiler üstü" politikaya karşı çıkarak 1967'de 5 sendika olarak kurulmuştur. DİSK kuruluş raporunda "gerçek bir işçi konfederasyonu" vurgusu yaparak sınıf sendikacılığı yerine devrimci sendikacılık kavramını kabul etmiştir (Çelik, 2018). DİSK sendikalaşması Türk-İş'ten farklıdır. Kuruluşundan itibaren hükümet yanlısı tavırdan uzak kalmıştır. Bu anlamda da kurulduğu tarihten itibaren Türkiye İşçi Partisi ve daha sonra CHP ile yakın ilişki içinde olmuştur. DİSK Türk-İş'e ABD sendikacılığına uymaya çalıştığını bu nedenle DİSK Türkiye gerçeklerine uygun bir işçi örgütü olarak kurulduğunu dile getirmiştir.

DİSK'in temel ilkeleri; "kitle örgütü olma, bağımsız örgüt olma, din, dil, ırk, cinsiyet, inanç, mezhep, siyasi düşünce ayrımı gözetmeden işçilerin işyerinde, işkolunda, ülke çapında uluslararası alanda birliğini sağlamak, bilimsel gerçekçiliği uygulamak, tüm sendikal çalışmalarda tabanın söz ve karar sahibi olması, demokratik merkeziyetçiliğin uygulanması, işçi sınıfı bilimine dayalı olarak çalışılması" olarak ifade edilmiştir (Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi, 1996: 316).

12 Eylül darbesiyle birlikte MGK'nın yayınladığı 7 numaralı bildiriyle DİSK'in faaliyetleri durdurulmuştur. DİSK ve bağlı sendikaların mal varlıklarına el konularak bunların yönetimi kayyımlara devredilmiştir. DİSK'in kapatılmasıyla malvarlıklarının kayyıma devredilmesi ILO gündemini sürekli meşgul etmiştir. ILO,

DİSK'in bir an açılması ve mal varlığına çözüm bulunmasını istemiştir. Faaliyeti durdurulan DİSK yöneticilerine ceza davaları açılmıştır. 1980 yılı Aralık ayı ortalarında DİSK ve bağlı sendikalara üye tutuklu sendikacı sayısı 600 dolayındaydı (Koç, 2010). DİSK ve DİSK'e üye sendikaların 24.12.1981 tarihinde başlayan davası 24.12.1986 tarihinde sonuçlanmıştır. İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı 2 numaralı Askeri Mahkemesi 261 sendikacıyı çeşitli cezalara çarptırmış, DİSK ve 28 sendika kapatılmıştır (Tokol, 2005: 213).

Boratav'a göre de 12 Eylül darbesi, sendikacılık hareketinin radikal kanadını oluşturan DİSK'i tasfiye ederken; sendikal faaliyetleri ve toplu sözleşme düzenini askıya alırken ve iş hayatının yeni kurumlarını sermayeden yana otoriter bir biçimde yeniden düzenlerken işçi sınıfı tabanından gelen herhangi ve etkili bir direnmeyle karşılaşmamıştır (Boratav, 1991: 121). Hatta dönemin tek faaliyette olan işçi kurumu Türk-İş'e göre darbe ile sendikal hakların yok edilmesi tamamen DİSK'in suçudur. Bu nedenle de DİSK yöneticileri yargılanırken, aileleri zor durumda kalırken Türk-İş sessiz kalmayı tercih etmiştir. Bir iki yıl önce mitinglerde yüz binlerce işçiyi meydanlara toplayabilen DİSK yöneticileri mahkemede boş tribünler önünde yargılanmıştır. Bu dönemde DİSK yöneticilerinin ailelerine ise ICFTU ve (Dünya Sendikalar Federasyonu) DSF maddi yardımda bulunmuştur.

Yargılama süreci de oldukça anti-demokratik bir ortamda gerçekleştirilmiştir. Yargılama yapılırken aileler içeri alınmayarak, yargılamanın dinleyenlere açık olma kuralı ihlal edilmiştir. Bu görüşün destekçisi olarak Türk-İş'te en üst yönetimdeki bir sendika yöneticileri dönemin sendikalarının üzerindeki korkuyu açıkça dile getirmişlerdir.

Türk-İş, 12 Eylül darbesinin sadece DİSK ve bağlı sendikalara zarar vereceğini düşünerek rahat tavır sergilemiştir. Bu nedenle de tutuklanan DİSK yöneticilerine ve DİSK'e sahip çıkmamıştır. Türk-İş'e göre; DİSK yöneticileri sendikal hareketten dolayı değil, başka nedenlerden dolayı tutuklanmıştır. Aslında Türk-İş'in geçmişine bakıldığında DİSK'in faaliyetlerinin durdurulması onlar için olumlu bir gelişmeydi. Çünkü geçmişten beri DİSK'in güçlenmesini istememişlerdir. Türk-İş işçi hareketinde tekeli hep elinde bulundurmak istemiştir. Özellikle 1975'ten sonra, Maden-İş ve Genel-İş öncülüğünde Anadolu'da yayılmaya başlayan DİSK için, TÜSİAD, TİSK ve MESS karalama çalışmaları başlatmıştır. DİSK özel

sektörün dışında kamu sektöründe de örgütlenmeye başlayınca bu durum Türk-İş'i oldukça rahatsız etmiştir. Bu gelişmeler sonucu 1980'e doğru DİSK'e karşı işverenler, işveren örgütleri, Türk-İş, hükümetle aynı görüşte olan uysal ve uzlaşmacı diğer işçi sendikaları, aşırı sağ ve İslamcı işçi sendikaları, işçilere karşı adeta bir cephe oluşturmuştur. Bu cephe olarak tanımlanan oluşum 12 Eylül darbesi ile başlattığı savaşı kazanmıştır. DİSK'in kapatılmasıyla işveren ve siyasi iktidar özlem duyduğu işçi hareketine kavuşmuştur ve Türk-İş yine tek aktör haline gelmiştir (Güzel, 1993: 331). Bu nedenle de 12 Eylül ile DİSK'in kapatılmasından memnun oldukları söylenebilir.

DİSK faaliyetlerine 10 yıl 10 ay sonra, 16 Temmuz 1991'de başlayabilmiştir. DİSK kapatılması ve yargı süreci boyunca yurtiçinde göremediği desteği uluslararası sendikal platformda görmüştür. Böylece bir kez daha ülkemizde sendikalar ve konfederasyonlar arasındaki rekabetin ve düşmanca tavrın işçi hareketini zedelediğini görülmüştür.

4.1.4. Sendika Üye Sayıları ve Sendika Üyeliği

Sendika üye sayıları sendikaların gücü ve yetkisi açısından önemli göstergelerdir. Sendikalaşma oranlarının hesaplanmasında birçok farklı yöntem kullanılmaktadır. 1980'lı yıllara ait verilerin gerçeklikten uzak olduğunu daha önce vurguladık. Bu verilerin başında da sendikalaşma oranları gelmektedir. ILO'ya göre sendikalaşma oranı, sendika üyelerinin maaş ve ücret geliri elde eden işgücüne oranıdır. Ülkemizde Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı her yıl Ocak ve Temmuz ayında sendikaların üye sayısını yayınlamaktadır. Ancak bu verilerin gerçeği yansıttığı pek söylenemez. Sendikalaşma oranları yayınlayan ÇSGB, verileri toplama ve hesaplamada kendine özgü bir yöntem kullanmaktadır. Bakanlık sendikalaşma oranını sendikalı işçi sayısını sigortalı işçi sayısına oranlayarak bulmaktadır ve bu yöntem tamamen kendine özgüdür (Çelik ve Lordoğlu, 2006: 16-17). 2821 sayılı Yasa ile sendikalara üye olmak ve üyelikten çekilmek noter mekanizmasına bağlanmıştır. Yasaya göre sendikaya üye olanlar üyeliklerinin bir nüshasını da ÇSGB'ye göndermekle yükümlüdürler. 2821 sayılı yasadan önceki üye bildirimlerinde ise sendikaların kendi verileri kullanılmıştır. 2821 sayılı Sendikalar Kanununun geçici maddeleriyle birlikte sendikalı işçi sayısı gerçek dışı olarak

artmıştır. Aşağıdaki verilerden de görüleceği gibi yeni üyelik bildirimleri ile 1989 yılında sendika üye sayısında bir azalma ortaya çıkmıştır**.**

Tablo 8: Yıllara Göre Sendika Üye Sayısı ve Sendikalaşma Oranları

Dönem	Üye sayısı	Sendikalaşma oranı
1984 Ocak	1.247.744	53.85
1984 Temmuz	1.422.271	55.70
1985 Ocak	1.594.577	61.54
1985 Temmuz	1.828.471	64.85
1986 Ocak	1.937.120	63.75
1986 Temmuz	1.953.892	63.53
1987 Ocak	1.977.066	62.85
1987 Temmuz	2.044.797	62.56
1988 Ocak	2.120.667	63.21
1988 Temmuz	2.227.029	63.93
1989 Ocak	2.277.898	64.60
1989 Temmuz	1.834.969	51.48

Kaynak: Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Çalışma Hayatı İstatistikleri, 1994: 110.

Yukarıda verilen oranların gerçeği yansıtmadığı düşünülmektedir. Dönemin istatistiki veri sorunu burada da karşımıza çıkmaktadır. Yukarıdaki tablodan görülebileceği gibi sendikalaşma oranları Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı verilerine göre oldukça yüksektir. 1980'ler boyunca sendikalaşma oranları yüzde 50 ve yüzde 60'ın üzerinde seyretmiştir. Ancak dönem boyunca yapılan birçok araştırma bu verilerin doğruluktan uzak olduğunu göstermektedir. Sendikalaşma oranı işgücüne göre hesaplandığında oran yüzde 11'lere kadar gerilemektedir. Dönemin Petrol-İş Sendikasının, DPT, DİE, SSK ve ÇSGB verilerine göre yaptığı araştırma sonucunda sendikalaşma oranları; 1984'te yüzde 9,5, 1985'te yüzde 11,9, 1986'da yüzde 12,3, 1987'de yüzde 15, 1988'de yüzde 13,5 ve 1989'da yüzde 11 olarak belirlenmiştir (Petrol-İş, 1990: 365).

Sendikalaşma oranları ile ilgili diğer bir çalışmada Çelik ve Lordoğlu tarafından yapılmıştır.

Tablo 9: Toplu Sözleşmeden Yararlanan İşçi Oranı

Yıllar	Toplam SSK'lı işçi sayısı	TİS Kapsamındaki İşçi Sayısı	Sendikalaşma Oranı (%)
1985	2.819.517		
1986	3.075.343	1.443.473	46,9
1987	3.268.030	1.628.682	49,8
1988	3.483.212	1.591.360	22,2
1989	3.564.214	1.505.520	21,3

Kaynak: Çelik ve Lordoğlu, 2006: 20-27

Yukarıdaki hesaplamada toplam ücretliler yerine SSK'lı işçi sayısı dikkate alınmış, kayıt dışı sektör ve kamu görevlileri kapsam dışı bırakılmıştır (Çelik ve Lordoğlu, 2006: 20). Böylece daha gerçekçi rakamlar elde edilmiştir.

Tablo 10: 1984-1989 İşçi ve İşveren Sendika ve Konfederasyon Sayıları

Yıllar	İşçi Sendikaları sayısı	İşçi Konfederasyonları sayısı	İşveren Sendikaları sayısı	İşveren Konfederasyonları sayısı
1984	138	3	60	1
1985	99	3	48	1
1986	97	3	46	1
1987	91	3	48	1
1988	80	3	49	1
1989	82	3	49	1

Kaynak: ÇSGB verileri, aktaran: Tokol, 2004: 211-245.

Bilindiği gibi 12 Eylül darbesi ile kapatılmayan tek işçi konfederasyonu Türk-İş'tir. Dolayısıyla da en fazla üyeye sahip konfederasyondur. Ayrıca kamu sektöründe örgütlenmesi üye tabanının güçlü olmasını sağlamıştır. Ayrıca sendika sayısındaki azalmaya karşılık sendikalaşma oranlarındaki artış, sendikal birliğin istendiğini kanıtlar niteliktedir. 1984-1987 dönemi işkolları itibariyle işçi ve işveren sendikaları karşılaştırıldığında ilk göze çarpan işveren sendikalarının daha az sayıda oluşlarıdır (Petrol-İş, 1988: 255). Oysa işçilerin birliğinin sağlanması, sermaye kesiminin birliğini sağlamasından daha kolay ve önemlidir. Ayrıca işçi sendikaları konfederasyonları sayısı 3 iken, işveren sendikaları konfederasyonu 1 tanedir. Bu da işveren sendikalarını avantajlı hale getirmiştir.

12 Eylül darbesinden en fazla etkilenen konfederasyon ise DİSK'tir. DİSK faaliyetlerine ancak 1992 yılında başlayabilmiştir. DİSK'in kapatılmasıyla birlikte

üyeleri Türk-İş ve Hak-İş'e kaymıştır. DİSK'in üyelerinin Hak-İş'e geçmesindeki önemli nedenlerden biri Türk-İş'in yürüttüğü uzlaşmacı politikadır.

1980'li yıllar boyunca, belediyelerin artmasıyla burada çalışan işçilerin sayısı da artmıştır. Bu nedenle belediye işçilerinin sendikalaşmasına kısaca değinmek faydalı olacaktır. Belediye işçileri Genel İşler adı altındaki işkolunda örgütlenmişlerdir. 1985-1989 arası belediye işçilerinin sendikalaşma oranları incelendiğinde, bu oranın yüzde 90'nın üzerinde olduğu görülmektedir. Böylece belediye işçileri dönem boyunca uygulanan sendikasızlaştırma politikasından daha az etkilenmişlerdir denilebilir. 1980 yılında, genel işler işkolundaki 30 sendikanın 23'ü belediye işçilerinin kurdukları sendikalardır (Akkaya, 1999). Sayısal açıdan bakıldığında Türkiye'de genel işler işkolunda sendikacılığında devletin 1980 sonrasının yaklaşımına önemli ölçüde tekelleştirildiği ileri sürülebilir (Akkaya, 1999: 47). 1980-1989 arası sendikal faaliyetlerin kısıtlanmasıyla Türkiye işçi hareketinde önemli yeri olan belediyelerdeki işçi hareketleri de sekteye uğramıştır.

4.1.5. Sendikasızlaştırma ve Depolitizasyon Politikaları

Sendikasızlaştırma: "Yasal düzenlemeler ve işverenlerin tutumlarına bağlı olarak sendikalaşma hakkının kullanılmasının engellenmesi, başka bir ifade ile sendika üye sayılarının azal(tıl)masıdır." (Mahiroğulları, 2001: 138). 1980'li yıllarda işçi hak ve özgürlükleri, sendikasızlaştırma ve depolitizasyon politikasıyla kısıtlanmıştır. Başbakan Özal, 1979'da Ankara Aydınlar Ocağında yaptığı bir konuşmada; *"işçi işveren münasebetleri Marksist düşünceden kaynaklanan sınıf mücadelesi ve hakların kavga edilerek alınması esasına dayanan, işvereni ve işçiyi birbirine düşman olarak kabul eden kapitalist düşünce tarzından tamamıyla uzaklaştırılacaktır… Bu esasta grev ve lokavt nihai olarak kaldırılacaktır"* demiştir (Petrol-İş, 1988: 269). Özal, bu kararını hem 12 Eylül darbesiyle hem de iktidar olduğu dönemde fazlasıyla uygulamıştır.

Sendikasızlaştırma iktidarca resmi bir politika olarak uygulanmıştır. Dayanışma aidatı, sendikalara getirilen devlet denetimleri, sözleşmeli personel yasası ile bazı çalışanların sendikalara üyeliğinin yasaklanması, serbest bölgelerde çalışan işçilerin grev, toplu pazarlık haklarının olmaması, YHK, kamu işveren sendikalarının TİSK'e bağlanması, geçici, taşeron işçiler, grup sözleşmeleri vb. gibi birçok

sendikasızlaştırma politikası uygulanmıştır (Petrol-İş, 1987: 270). Tüm bu uygulamalara rağmen sendikalara üyelik oranları bekledikleri gibi düşürülememiştir.

Sendikasızlaştırmanın en somut örneklerinden biri 1985 yılında KİT'lerde sözleşmeli personel çalıştırılmasıdır. Sözleşmeli personel, belirli bir sözleşme ile teşebbüste çalışan; işçi ve memur statüsünde olmayan personeldir. 1980'lerde ortaya çıkan sözleşmeli personel, özel hukuk alanında yeni bir sözleşme olarak hazırlanan özel nitelikli hizmet sözleşmesine göre çalışacaklardı, yine bu çalışanlar memur ve işçilerin yararlandıkları hiçbir haktan ve sosyal güvenlikten yararlanamayacaklardı (Petrol-İş, 1987: 271). 233 sayılı Kamu İktisadi Teşebbüsleri hakkında kanun hükmünde kararname ile sözleşmeli personel için şu hüküm getirilmiştir; *"Toplu iş sözleşmeleri kapsamına alınamaz ve bunlara toplu iş sözleşmeleri ile hiçbir ayni ve nakdi menfaat sağlanamaz."* Bu hükümle bireyin örgütlenme özgürlüğü engellenmiştir. Sendikal haklar, toplu sözleşmelerden sağlanacak ücret ve sosyal hak artışları, çalışma yasalarının getirdiği güvence ve yükümlülükler sözleşmeli personel kavramı ile yok edilmiştir (Ketenci, 4.7.1985). Sözleşmeli personel, işçi olmadığı için sendikal haklardan memur olmadığı için de 657 sayılı yasadan yararlanamamıştır ve hak arama yolları tıkanmıştır. Anayasa ve yasalara aykırı olmasına rağmen, iktidarın sözleşmeli personel uygulaması da 1980'li yıllarda işçi haklarının nasıl yok edildiğinin açık bir kanıtıdır. Baskı ve korkuyla, çalışan köleler yaratılmak istenmiştir.

Sözleşmeli personel çalıştırılması ile KİT'lerin yönetim kademelerinde çalışan üst düzey yöneticilerin özel sektöre geçmelerinin önlenmesi ve KİT'lerin daha verimli ve üretken bir şekilde kullanımı amaçlanmıştır (Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi, 1998: 93). Sözleşmeli personel ile asıl amaç; çalışanları örgütsüzleştirerek ücretlerin maliyet içindeki payını daha da düşürmektir. Ayrıca dönemin özelleştirmelerini kolaylaştırmak için de sözleşmeli personel kullanılmıştır. Sözleşmeli personel modeli, özelleştirmeye dayalı piyasa ekonomisini esas alan kalkınma modelinin personel politikası alanındaki yansıması olarak kabul edilebilir (Petrol-İş, 1988: 295). Daha sonra Yargıtay kararı ile sözleşmeli personelin sendika üyesi olabileceği ve toplu iş sözleşmesinden yaralanabileceği hükme bağlanmıştır. Ancak uygulama ne yazık ki iktidar ve işveren istekleri doğrultusunda gelişmiştir.

1980'li yıllar boyunca devam eden işten çıkarmalar, 1989 yılındaki Bahar Eylemleri ile özel sektörde artarak sürmüştür. İşten çıkarma, kapsam dışı personel, taşeron işçi ve mevsimlik işçinin artması sendikasızlaştırma çabası olarak karşımıza çıkmıştır. Özellikle taşeron işçi çalıştırma hem kamuda hem de özel sektörde bu işçilerin hem sendikal faaliyet hem de toplu iş sözleşmesi dışında tutulmasına neden olarak sendikasızlaştırmayı kuvvetlendirmiştir. Dönem boyunca kapsam dışı personeller ise işyerinde sendika dışı kalan en büyük kitleyi oluşturmuşlardır.

Sendikaların siyasetten uzaklaştırılması, onların politikadan soyutlanması en büyük depolitizasyondur. 1980'li yıllarda bilindiği gibi hem Anayasa hem de Sendikalar Yasası ile sendikaların siyasi ilişkiler kurması yasaklanmıştır. Bu nedenle bu dönemde sendikalar siyasi partilerden uzak durmaya çalışmış ancak aynı zamanda da siyasi güçlerini uluslararası bağlantılarla koruma çabasına girmişlerdir. ICFTU ve ETUC'a çeşitli tarihlerde üye olan konfederasyonlar bu örgütlerle işbirliğine girerek hükümetler üzerinde baskı kurmaya yönelmişlerdir (Tokol, 2005: 225).

ANAP iktidarı; Anayasayı, uluslararası yasaları yok sayarak 24 Ocak kararları ile başlayan emekçinin haklarını yok etme politikasını sonuna kadar uygulamıştır. İlk başta 12 Eylül darbesi ile sendikaların faaliyetlerine son verilmesi daha sonra da ANAP iktidarınca sürdürülen sendikasızlaştırma politikası, dönemin işçilere karşı düşmanca tavrını ortaya koymaktadır.

4.1.6. Kamu İşveren Sendikaları

Türkiye'de işveren sendikalarının kurulması 1940'lı yılların sonuna rastlamaktadır. İlk kamu işveren sendikası ise 1963 yılında kurulmuştur. Bu dönemde kamu işveren sendikalarının bir bölümü özel işveren sendikalarına üye olmuştur. 2821 sayılı Sendikalar Kanununa kadar kamu işverenlerinin sendikalaşması konusu tartışmalı olmuş, açık düzenlemeler getirilmemiştir. 2821 sayılı yasa ile kamu işverenlerinin sendika kurma hakları ayrıca ele alınmış ve birtakım ayrıcalıklar getirilmiştir. 12 Eylül sonrası yapılan düzenlemelerle işveren sendikaları sayısında önemli bir azalma olmuştur. Daha sonra ise bu sendikalar TİSK çatısı altında toplanmışlardır. 1984'ten sonra Başbakanlık genelgesi ile kamu işveren sendikaları sayısı üçe indirilmiştir. Bu sendikalar; Kamu İşletmeleri İşverenleri Sendikası (Kamu-İş), Türk Ağır Sanayii ve Hizmet Sektörü Kamu İşveren Sendikası

(TÜHİS), Türkiye Maden Enerji ve Hizmet Sektörü Kamu İşverenleri Sendikası (Kamu-Sen) (Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi, 1998: 213).

2821 sayılı yasa ile kamu işveren sendikalarına önemli ayrıcalıklar verilmesi çeşitli eleştirilere yol açmıştır. Bu sendikaların işkolu şartı aranmaksızın örgütlenmeleri sendika niteliğine aykırıdır sadece dernekler bu şekilde kurulabilir, kamu işveren sendikalarında, sendika yönetimi ve sendikayı oluşturan kamu işverenleri toplu sözleşmelerde yeterince yetki sahibi değillerdi. Kamu işveren sendikaları sözleşmelerinde iktidarın bir organı olarak görev yapmışlardır. Bu nedenle kamu işveren sendikaları işçilerin kaderini belirlemede yetkili taraf olamamakta, sonucu siyasi tercihler ve siyasi karar organları belirlemektedir (Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi, 1998: 213). 1980'li yıllarda yapılan sözleşmelerde ücretler konusunda iktidar tarafından belirlenen rakamların dışına çıkılmamış, yeni konularda görüşme yapılmamıştır. İktidar kamu işyerleri sözleşmelerine; grev yasağı olanlara YHK, grev hakkı olmayanlara da kapatma veya istediği zaman sözleşmeyi imzalama yaklaşımında olmuştur (Petrol-İş, 1989: 468). Kısacası, kamu işveren sendikaları TİSK ve iktidarın direktifleri doğrultusunda herhangi bir hakkın geliştirilemediği, yenilenmediği ve ücretlerin dondurulduğu sözleşmeler yapmıştır (Petrol-İş, 1989: 469). Kamu işveren sendikaları dönem boyunca KİT yöneticilerine ek görev sağlanan, biriken sendika aidatları ile de bürokratik engeller nedeniyle yapılamayan harcamalara kaynak yaratan kuruluşlar olmuşlardır.

Kamu işveren sendikalarının TİSK'e üye edilmesiyle daha önce görülmemiş bir şeklide iktidar-holding bütünleşmesi görülmüştür. Hukuk devleti, devletin işçi-işveren uyuşmazlığında tarafsız kalması, demokrasinin vazgeçilmez ilkeleri; kamu işveren sendikalarının kurulması ve bu sendikaların da TİSK'e üyelikleri ile açıkça çiğnenmiş olmaktadır (Petrol-İş, 1987: 283). Kamu işveren sendikalarının TİSK'e üye olması birçok çevre tarafından grevlere, sendikal haklara engel olarak tanımlanmış, sendikasızlaştırma politikası olarak uygulanmıştır.

4.2. TOPLU İŞ SÖZLEŞMELERİ

Toplu iş sözleşmeleri (TİS), sendikal hareketin önemli bir ayağını oluşturmaktadır. Toplu sözleşme sistemi, bir toplumda gelir bölüşümünü iyileştirmeye dönük araçlardan biridir. Toplu iş sözleşmelerinde amaç, emek ve diğer faktör gelirleri arasında, uyumlu bir dengenin sağlanmasıdır (Türk-İş, 1982: 72). 24 Ocak kararları ve devamında 12 Eylül darbesi ile toplu iş sözleşmelerine de büyük bir darbe indirilmiştir. 12 Eylül ile grevler ertelenirken toplu iş görüşmesi aşamasındaki işyerlerinde mevcut ücret ve yan ödemelere yüzde 70 oranında ek ödeme yapılması kararlaştırılmıştır. Darbe sonrası toplu iş sözleşmelerinin askıya alınması daha sonra ise Yüksek Hakem Kuruluna sevk edilmesi ve 1983 tarihinde çıkarılan 2822 sayılı Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu ile serbest toplu pazarlık düzeni ortadan kaldırılmıştır. Böylece, işçi için çok önemli olan bir hak kısıtlanmıştır.

Daha önce bahsettiğimiz gibi 12 Eylül darbesi sonrası toplu iş sözleşmeleri YHK'ye devredilmiştir. YHK bu görevini 1983'e kadar yapmakla yükümlüydü. Ancak 1984 yılında da yaklaşık 700 bin işçinin toplu iş sözleşmesi bağıtlamıştır. 1984 yılında toplu iş sözleşmelerinin serbest olarak düzenlenmesi beklenirken YHK, 2822 sayılı Kanuna da aykırı olarak toplu iş sözleşmelerinin süresi 2 yıl olarak belirlenmiştir.

Toplu iş sözleşmelerinin adil olmayan maddeleri bir tarafa, toplu iş sözleşmesi yapabilmek için yetki alınabilmesi ise başlı başına çok büyük bir sorun olmuştur. Dönemin 2821 ve 2822 sayılı Kanunları ile işkolu istatistiklerini düzenleme ve işkolu barajını aşan sendikaları belirleme yetkisi Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığına verilmiştir. İşkolunda sözleşme yetkisine sahip olan sendika işyerleri için de yetki isteminde bulunur ve Bakanlık yasa gereği 6 işgünü içinde o işyeri için yetkiyi vermek zorundadır (Petrol-İş, 1986: 179). Ancak uygulama ne yazık ki böyle olmamıştır. Bakanlığın yetki vermediği sendikalar toplu iş sözleşmesi yapamamaktadırlar. Sendikaların bu yetki sorunu çok önemli boyutlara ulaşmıştır. 1984 yılında sözleşme süreleri gelen 1 milyona yakın işçi, önce sendikalarının işkolunda yetki almasını, sonra da kendi işyerlerinde ayrı ayrı olarak sözleşme yapma yetkisini almalarını beklemişlerdir (Petrol- İş, 1985: 150). Yetki belgeleri verilmeyen yaklaşık 300 bin işçinin yetkisi ise 1985 yılına sarkmıştır. Dönemin

çalışma yasaları, tespit alınması konusunda da işveren çevresine ayrıcalık getirmiştir. İşveren veya işveren sendikası tespit yazısını alır almaz 15 gün içinde karşı tarafı görüşmeye çağırabiliyorken, işçi sendikası yetki belgesi için uzunca bir süre beklemesi gerekmektedir. İşveren de böylelikle görüşmelere daha erken başlayabilmektedir.

Toplu iş sözleşmelerindeki en önemli konulardan biri ücretlerdir. Bilindiği gibi 1980'li yıllarda enflasyon oranı çok yüksektir. Bu nedenle de ücret artışları hep enflasyon oranının altında kalmış, reel ücretler enflasyon karşısında erimiştir. Özellikle ücretler için uygulanan yüzdeli zam, olumsuz ve adil olmayan sonuçlar doğurmuştur. İşçi ücretleri ancak 1988 yılından sonraki toplu sözleşmelerle artmıştır. 1984 yılında da bu aynı şekilde devam etmiştir. YHK'nin belirlediği ücret zamları 1980-1983 arası dönemde hep enflasyon oranlarının altında kalmıştır. 1984 yılında TEFE ve TÜFE'de enflasyon oranı yüzde 40'ın üzerinde iken, YHK ücret zammı oranları yüzde 25+2000 TL olarak belirlenmiştir ve ücret zammı yüzde 29 oranında gerçekleşmiştir (Petrol-İş, 1989: 270). Bu da ücretlerin enflasyon karşısında eridiğini göstermektedir. 1985 yılında da YHK işlevi devam etmiştir. Toplu iş sözleşmelerindeki ücret zamları enflasyonun altında kalmayı sürdürmüştür. 1985 yılında TEFE'de yüzde 43, TÜFE'de yüzde 50'lerde olan enflasyon oranına karşılık ücret zammı yüzde 25'te kalmıştır. 1984 yılında 4 greve karşılık 33 uyuşmazlık YHK'ca sonuçlandırılırken, 1985'te 21 greve karşın 63 toplu iş sözleşmesi YHK'ca sonuçlandırılmıştır (Petrol-İş, 1987: 127).

Toplu pazarlıktaki diğer konular ise; sosyal yardımlar, iş süresi ve yıllık ücretli izinler, istihdam güvencesi gibidir. Bu konularda da 1980'li yıllarda yapılan toplu sözleşmeler umulanı verememiştir.

Tablo 11: Yıllar İtibarıyla İmzalanan Toplu İş Sözleşmeleri (1980-1989)

Yıllar	Toplu İş Sözleşmesi sayısı(Toplam)	Kapsadığı işçi sayısı (kamu)	Kapsadığı işçi sayısı (özel)	Toplam
1980	1.813	237.000	93.000	330.000
1981	647	358.000	108.000	465.000
1982	3.221	728.000	442.000	1.170.000
1983	991	174.000	87.000	261.000
1984	1.185	147.13	192.932	340.095
1985	2.721	647.582	272.228	919.810

1986	2.667	348.626	358.604	707.230
1987	2.343	641.244	281.849	923.093
1988	2.454	248.177	381.126	629.303
1989	2.725	631.197	198.144	829.341

Kaynak: Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Çalışma Hayat İstatistikleri

Yukarıdaki verilere bakıldığında Türkiye'de toplu pazarlık kapsamına giren işçi sayısı gelişmiş ülkelerin çok gerisindedir. Sendikalar az sayıda işçinin hakkını toplu pazarlık yolu ile koruyabilmişlerdir.

Ülkemizde toplu iş sözleşmeleri genellikle 2 yıllık süreler için yapılmaktadır. Bu nedenle toplu iş sözleşmesi kapsamındaki işçi sayıları hesaplanırken 2 yıllık toplamlar ya da ortalamalar dikkate alınmalıdır. Yukarıdaki rakamlarla birlikte Çelik ve Lordoğlu'nun hesaplamalarına dayanan toplu iş sözleşmelerinin kapsadığı işçi sayısının iki yıllık toplam ve ortalamalarını içeren aşağıdaki tablo daha faydalı olacaktır.

Tablo 12: Toplu İş Sözleşmesi Kapsamındaki İşçi Sayısı

Yıllar	TİS Kapsamı	İki Yıllık Toplamlara Göre	İki Yıllık Ortalamalara Göre
1984	340.095	-	-
1985	919.810	1.259905	-
1986	707.230	1.630.323	1.443.473
1987	923.093	1.552.396	1.628.682
1988	629.303	1.458.644	1.591.360
1989	829.341	1.313.193	1.505.520

Kaynak: Çelik ve Lordoğlu, 2006: 19

Not: iki yıllık toplamlar 1984+1985=1985, 1985+1986=1986 şeklinde hesaplanmıştır. İki yıllık ortalamalara göre hesaplamada iki yıllık toplamlar ardışık olarak toplanıp ikiye bölünmüştür.

Yukarıdaki tablodan da görüleceği gibi 11984-1989 arası TİS kapsamındaki işçi sayısı çok az bir artış göstermiştir. Bu rakamlar dönem boyunca yaşanan TİS probleminin yanında TİS kapsamında olan işçi sayısının da yeterli düzeyde olmadığını göstermektedir.

1986 yılı ücret zamları da enflasyon oranının altında kalmıştır; yüzde 35 olan enflasyon karşısında, ücret zammı yüzde 26 olmuştur. 24 Ocak kararlarının istikrarla sürdürdüğü düşük ücret politikasına devam edilmiştir. Yetki belgesi problemi 1986 yılında da devam etmiştir.

1987 yılı hem toplu iş sözleşmesi hem de grevler açısından oldukça yoğun geçmiştir. 1985'te toplam 919.810, 1986'da 707.230, 1987'de ise 923.093 işçi için toplu sözleşme bağıtlanmıştır (Petrol-İş, 1988: 135). Ayrıca yetki belgesi problemi 1987'de de devam etmiştir. Bir önceki yıldan sarkan yetki belgeleri 1987 yılında yığılma yaratmıştır. Yetki belgesi için başvuran ile toplu iş sözleşmesi bağıtlananlar arasında önemli bir fark ortaya çıkmıştır. Yine 1987 toplu iş sözleşmelerindeki ücret zamları enflasyonun çok altında belirlenmiştir. Gerçekleşen enflasyon oranı %40'larda iken, verilen zam sadece yüzde 35 olarak kalmıştır. 1987 yılı toplu iş sözleşmelerine bakıldığında kamu sektörünün özel sektörden daha yoğun olduğu görülmektedir. 1987 yılı grevler açısından yoğun geçse de, 24 Ocak ve 12 Eylül süreci ile bozulan güçler dengesi sağlanamamıştır. Başka bir deyişle işverenlerin ve onlardan ayrı olmayan iktidarın, sendika tanımaz, işçi hak ve özgürlüklerini yok sayan işçileri çağ dışı koşullarda çalışma ve yaşamaya layık gören tavırları, 1987'de kırılamamıştır (Petrol-İş, 1988: 145).

1988 yılında ise bağıtlanan sözleşme sayısında bir düşüş yaşanmıştır. Bu durum, özellikle kamu işyerinde çalışanlar için geçerlidir. Dönemin ANAP İktidarının özellikle tercihi bu yönde olmuştur diyebiliriz burada amaç; her iki sektördeki ücretleri düşük düzeyde tutmaktır. 1988 yılında enflasyon oranı yüzde 70'lerde iken, toplu iş sözleşmeleriyle verilen ücret zammı yüzde 48'dir. Bu oran, 1980'li yıllardaki en yüksek ücret kaybıdır. Kısacası, 24 Ocak kararları ve ANAP Hükümetinin enflasyonla mücadele ederek işçilerin ücretlerini artırma temennileri boşa çıkmıştır. Yetki tespitinde 1988 yılında da 200 bin işçinin yetkisi bir sonraki yıla kaydırılmıştır. Ayrıca, YHK 1988'de toplu iş sözleşmelerine daha fazla müdahale etmiştir. 1988 yılında uyuşmazlığa giden toplu iş sözleşmesi sayısı, 1989 yılında bu sayı iki katına çıkmıştır. 1989 yılının toplu iş sözleşmeler açısından en önemli yanı, Türk- İş bünyesinde kamu sözleşmelerinde sendikaların ortak tavır içinde davranabilmelerinin sağlanabilmiş olmasıdır (Petrol-İş, 1990: 259).

1989 kamu sözleşmelerinde ekonomik kazanımların yüzde 140'lara kadar ulaşmasını sağlayan ana etmen "Bahar Eylemleri" olmuş, işçi sınıfının üretimden gelen gücünü kullanarak uyguladığı çeşitli mücadele yöntemleri ile siyasal iktidarın dayatmalarını geriletmeyi başarmıştır (Petrol-İş, 1990: 259). Bu dönemde 220 bin işçi beklemede, 200 bini uyuşmazlıkta, 11 bini grevde ve 22 bini grev aşamasındadır.

Bu da işçiyi her anlamda bir belirsizliğe iterek, dönemin yeterince ağır olan koşullarını daha da ağırlaştırmıştır.

İktidarın enflasyon hedefindeki başarısızlığı, ücretleri düşürme başarısına dönüşmüş ve her yıl toplu sözleşmelerdeki ücret artışları enflasyona yenik düşürülmüştür (Petrol-İş, 1989: 271). Toplam olarak, 1983 yılı 100 kabul edilip, endekslendiğinde enflasyon artışları 100'den 473,9'a, ücret artışları ise aynı dönem için yarı durumda 276,5'e yükselmiştir (Petrol-İş, 1988: 144).

Dönemin toplu iş sözleşmelerine bakıldığında, işveren sendikalarının grup toplu iş sözleşmesi uygulaması göze çarpmaktadır. 1980'li yıllar boyunca özellikle işveren kesimi grup toplu iş sözleşmelerini savunmuştur. İşverenlere göre, grup toplu iş sözleşmeleri sayesinde toplu pazarlığın gerilimi işyerinin üzerinden kalkacak, işyeri toplu pazarlıklarının neden olduğu zaman, emek ve kayıp kayıplarına engel olunacak; bir işkolunda tek düze çalışma koşulları sağlanabilecek; çalışma koşulları ülkenin ve işkolunun sosyo-ekonomik gereklerine uygun, objektif kıstaslara göre tespit edilebilecektir (Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi, 1996: 513). Grup sözleşmeleri ile işverenler, sözleşmelerin içeriğini kendi denetimleri altında tutabileceklerdi. İşçi sendikalarını işlevsizleştirip, sadece tabela sendikacılığına dönüştürmek için grup sözleşmeleri istenmiştir. İşçi kesimine göre ise grup toplu iş sözleşmeleri, asgari olanaklar getirecek ve toplu iş sözleşmesinin amacının içini boşaltacaktır. İşçiler arasında eşitlik sağlanmasından kasıt ise işçi ücretlerinin düşürülmesi olarak değerlendirilebilir. Tüm bu tartışmalara rağmen, çimento, cam, deri, metal gibi işkollarında grup toplu iş sözleşmeleri yerleştirilmiştir (Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi). Grup sözleşmeleri grev kırıcı olarak işlev görmek ve sendikaların mali gücünü zayıflatmaya yöneliktir. Özellikle 1987 yılından sonra işveren çevrelerinin istekleri ile "gurup sözleşmesi" kavramı daha çok ön plana çıkmıştır. Hiç kuşku yok ki işverenler sözleşmelerde topluca tavır almak ve son derece kısıtlı ve yasakların olduğu bu durumda, geri düzeyde sözleşme maddelerinin kabulü için böylesi bir durumun oluşmasına gayret göstermişlerdir (Petrol-İş, 1988: 135).

1980'li yıllarda arabulucuya giden uyuşmazlıklarda da azalma olmamış, özgür toplu pazarlık anlayışına aykırı olan arabuluculuk kalıcılaştırılmıştır. 1980'li yıllarda toplu iş sözleşmelerine bakıldığında, önce YHK; sonra ise hem mevzuat hem

de işveren çevrelerinin etkisiyle içi boşaltılmıştır. Toplu iş sözleşmelerinin ve toplu pazarlığın amacı yasalarla belirlenen asgari hakların üstüne çıkmaktır. Oysa dönemin toplu iş sözleşmeleri baştan yasanın dışına çıkılmaması üzerine birçok kural getirmiştir. Bu şartlarda toplu iş sözleşmesi yapmanın amacı kalmamaktadır. Kısacası işverenlere göre grup toplu iş sözleşmeleri ile sendikacılık hareketi güçlenecek, işçi-işveren ilişkileri gelişecektir. Toplu iş sözleşmelerinde hak sağlamak için işçinin elindeki grev hakkı elinden alınmıştır. Bu tür bir toplu sözleşme düzeni uluslararası sözleşmelere de aykırıdır.

4.2.1. Kamu Kesimi Toplu Sözleşmeleri

Bu çalışma kapsamında kamu kesimi toplu sözleşmelerini, işveren-hükümet-YHK üçgeninde bu sözleşmelerde tarafların rolünü görmek açısından incelemek faydalı olacaktır. Yeni Anayasa ve çalışma yasaları ile yeterince kısıtlanan işçi hakları, işveren kesimince yetersiz görülecek ki istekleri devam etmiştir. Toplu sözleşme görüşmelerinin başlamasıyla TİSK yine sahneye çıkarak isteklerini dile getirmiştir. TİSK'e göre toplu sözleşmelerle sağlanacak haklar yasaların koyduğu hakların üzerinde olmamalıdır. Bu istek toplu sözleşmenin amacına aykırıdır. Toplu sözleşmeler, yasalarla asgarisi düzenlenen hakların üstüne çıkabilmek için yapılmaktadır.

24 Ocak kararları ile uygulanan politikalarda, piyasa modelinin olumsuz boyutunun benimsenmesi, kendini kamu kesiminde özel kesime oranla daha ağırlıklı hissettirmiştir. Böylece 1980'lerin başında kamu kesimi işçileri ilk kez gerek ekonomik çıkarlarının gerekse örgütlenme alanlarının özel kesim işçileri gibi ve onlar kadar daraltılması durumuyla karşı karşıya kalmışlardır (Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi, 1998: 218).

1983 yılıyla birlikte serbest toplu pazarlık sürecine geçilmiştir. Ancak kanunların sınırlayıcı hükümleri, 24 Ocak kararları ile uygulamaya konan ücret politikaları, 1980 öncesinden farklı bir toplu pazarlık süreci ortaya çıkarmıştır. 1980 sonrasında uygulanan düşük ücret politikasının sürdürülmesi amacıyla toplu pazarlıkta merkezileşme yoluna gidilmiştir. Kamu kesimi toplusözleşmeler için Başbakan Turgut Özal'ın genelgesiyle Kamu Toplu İş Sözleşmeleri Koordinasyon Kurulu kurulmuştur. Kamu kesiminde 600 bin işçinin toplu sözleşmeleri bu kurul tarafından belirlenecekti. Dönemin koşulları içinde işçi sendikaları yüksek enflasyon

nedeniyle, yüksek zam talep etmekteydiler. Hükümet kamu kesimi ve özel kesim sözleşmelerinde belli ilkeleri belirlemek için bu kurul oluşturulmuştur (Petrol-İş, 1985: 151-153). 1984 yılında kurulan Kamu Toplu İş Sözleşmeleri Koordinasyon Kurulunun amaçları şu şekildeydi; çok sayıdaki kamu kesimi işveren sendikası arasında koordinasyon kurmak, işçi sendikalarının ücret ve diğer konulardaki istekleri karşısında ortak bir tavır takınılmasını sağlamak, örnek teşkil edebilecek yüksek zamlı toplu sözleşme bağıtlanmasını önlemekti (MESS, 2000: 381). Sendikacılar ise bu kurulu bir tahkim aracı olarak görmüşlerdir.

Kamu sektörünün büyük bir bölümünde grev yasağı vardı. Böylelikle Koordinasyon Kurulunun istekleri YHK ilkeleriyle birebir uyumlu olmuştur. Kamu sektörü işkollarının büyük bir kısmında grev hakkı olmadığı için sonuç zorunlu tahkim olarak nitelendirilebilir. TİSK ve Koordinasyon Kurulu işçiye karşı ortak ilkeler oluşturmuştur (Petrol-İş, 1985: 152):

Koordinasyon Kurulu ve TİSK'in bir isteklerinden biri; kıdem tazminatı ile ilgiliydi. Kıdem tazminatı süreleri kanuni limit içinde kalmalı, kanuni limiti aşan sözleşmelerde bunlar indirilmeli, hiçbir şekilde bu limitin üzerine çıkılmamalıdır. Yeni işe alınanlar için de bu süreler geçerli olmalıdır. İşsizlik tazminatı gibi bu amaca dönük başka ödemeler yapılmamalıydı. YHK, kıdem tazminatı hakkına ilişkin geliştirilmiş hükümleri yasa paralelinde yürürlükten kaldırdıktan sonra, yasa üstündeki geliştirilmiş süreleri aynen dondurmuş, yeni işçiler için yasal sürenin içinde kalınmasını öngörmüştür.

Koordinasyon Kurulu ve TİSK'e göre; sosyal yardımların çeşidi artırılmamalıdır. Miktarları ise sosyal yardımların ücrete olan oranını azaltacak şekilde yönetim kurullarınca saptanmalıdır. YHK bu istekleri göz önünde bulundurarak; sosyal yardımlarda hiçbir yeni kalem getirmemiştir. Hatta bazı eski sözleşmelerde bulunan birtakım sosyal haklar ayıklanmıştır.

Koordinasyon Kurulu ve TİSK; sözleşmelerde yönetime müdahale edilmemesini, mevcut sözleşmelerdeki buna ait hükümlerin çıkarılmasını, her halde bulunması gereken kurullarda işveren tarafının ağır basmasını istemiştir. Disiplin kurullarında karar ekseriyetinin işveren temsilcilerinde olmasını istemiştir. YHK yine bu istekler doğrultusunda hareket ederek; yönetime müdahale anlamında

sayılabilecek, 17 yıllık uygulamada sözleşmelerde ne kadar hüküm varsa bunları ayıklamıştır. Sözleşmelerde bıraktığı kurullarda çalışanların eşit temsili söz konusu ise, bunu işveren lehine bozmuştur. Bütün kurullarda işverenlerin ağırlıkları artırılmıştır.

Koordinasyon Kurulu ve TİSK'in bir isteği de toplu iş sözleşmelerinde haftalık çalışma sürelerinin kanunda belirtilen sürenin altına düşürülmemesiydi. YHK yaptığı sözleşmelerde haftalık çalışma sürelerinde işçi lehine hiçbir kısıtlama yapmamıştır.

Koordinasyon Kurulu ve TİSK'e göre; hafta tatili, bayram, mesai ücretleri mevcut durumdan fazla artırılmamalıdır. Yıllık ücretli izinlerde, kanuni azami süre olan 4 hafta aşılmamalı, aşılanlar dondurulmalı, ücretli izin süreleri artırılmamalı ve sözleşmelere iş verimini düşürücü hüküm konmamalıdır. YHK, bu istekler doğrultusunda; hafta tatili, bayram, mesai ücretleri, ücretleri ve ücretsiz izin sürelerinde ek haklar getirmemiştir. Hatta bazen kazanılmış hakları da geri götüren hükümler koymuştur.

Koordinasyon Kurulu ve TİSK'in isteği; ücretlerin tespitinde genel ekonomik durum, işkolunun ve işyerinin içinde bulunduğu durum, işçilerin yıllık elde ettikleri gelir dikkate alınmalıdır. Ücreti tayin eden unsurlardan biri olarak iş değerlendirmesi veya iş gruplandırılması sistemine geçilmesi için sağlanmalıdır. YHK bu istekleri yerine getirerek yıllık elde edilen gelirleri dikkate almıştır ve iş değerlendirmesi, liyakat, eşit verimli emeğe eşit ücret konularında işveren isteklerine göre hareket etmiştir. Seyyanen zam uygulamasını bırakarak yüzdeli zam uygulaması getirmiştir.

Koordinasyon Kurulu ve TİSK; brüt 3000 lira avansa yeni toplu sözleşmelerde yer verilmemesini istemekteydi. YHK, Türk-İş, hükümet arasında yapılan pazarlığın ardından, çok düşük kalan 1983 ücret artışlarına, 3000 liralık bir artış yapılmasını kabul etmişti. Ancak 1984'te sözleşmeler yenilenirken bu avans esas ücretlere işlenmemiştir. Sözleşmelere herhangi bir hüküm koymayarak uygulamaya bırakmıştır (Cumhuriyet Gazetesi, 13.9.1984, aktaran; Sönmez, 1984: 154-155). İşveren sendikaları, ücret zamlarını enflasyon oranlarının çok altında belirlemişlerdir.

Yukarıdaki açıklamalardan da anlaşılacağı gibi sendikacıların bu yöndeki düşünceleri haklı çıkmıştır. Çünkü Kamu Toplu Sözleşmeleri Koordinasyon Kurulu ve TİSK'in isteklerine bakıldığında paralel olduğu görülmektedir. Daha da ilginç olanı YHK uygulamaları bu isteklerle doğrudan örtüşmektedir. Koordinasyon Kurulu kararları, TİSK ilkeleri ve YHK sözleşme uygulamalarının birebir çakıştığı görülmektedir.

Kurulun bu ilke kararlarına karşılık, Türk-İş kamu sektöründe toplu pazarlık düzeniyle ilgili kamuda işçisi olan tüm sendikaları bağlayıcı kurallar getirmiştir. Bu kurallar şöyle özetlenebilir; sosyal yardımlar, bütün kamu kesimi toplu iş sözleşmelerinde, işyeri özellikleri dikkate alınarak standart hale getirilecektir aksi öneriler kabul edilmeyecektir, haftalık çalışma süreleri artırılmayacaktır. Hafta tatili, bayram, fazla çalışma hakkındaki kazanılmış haklara dokunulmayacaktır, ücretler konusunda ise zamlar enflasyon karşısında korunacaktır. Ancak bu kararlar Koordinasyon Kurulu karşısında uygulanma şansı bulamamıştır (Petrol-İş, 1985: 155).

Çalışma yasaları, YHK, yetki sorunu TİSK'in ve Kamu Toplu Sözleşmesi Koordinasyon Kurulu ilke ve prensipleri toplu iş sözleşmelerinin demokratik niteliğini sarsmıştır. Toplu iş sözleşmelerinde kullanılan en önemli araç grevlerdir ancak dönemin çalışma yasaları ile grev yok denecek kadar kısıtlanmıştır. 1984 yılı ile birlikte demokratik yaşama geçileceği düşünülmüştür ancak ANAP Hükümeti ve Kanunlar buna izin vermemiştir. İşçinin temel haklarından biri olan toplu iş sözleşmesi ve grev hakkı gibi haklar bile yok sayılmıştır.

1986 yılına kadar kamu kesiminde, toplu iş sözleşmeleri grevsiz devam etmiştir. Uyuşmazlık oldukça fazla olmasına rağmen greve çıkılamaması yine dönemin demokratik olmayan uygulamalarına bir örnektir. Bu anlamda iktidarın sermayeden yana tavrı da açıkça ortaya çıkmıştır. TİSK, yukarıda bahsettiğimiz ilke kararları ve kamu işveren sendikaları aracılığı ile tüm çalışma ilişkilerini kendi isteği doğrultusunda belirlemiştir. 1987 seçimleri sonunda siyasi iktidar tek taraflı bir kararla yüksek enflasyon nedeniyle işçi ücretlerinde oluşan gerilemeyi gidermek amacıyla ek zam kararı vermiş, bu karar sendikaların tepkisine neden olmuştur (Tokol, 2005: 254).

Hükümetin toplu pazarlıkta izlediği tavır nedeniyle kamu işletmelerinde toplu grev ve eylemler uygulayabilmek amacıyla 1988 yılında Türk-İş tarafından "Kamu Kesimi Toplu İş Sözleşmeleri Koordinasyon Komisyonu" oluşturulmuştur (Tokol, 2005: 254). Türk-İş'in kurduğu Toplu İş Sözleşmeleri Koordinasyon Kurulunun işlevleri; yasal grevlerin devreye sokulması, grev yasağı bulunan işkollarındaki toplu sözleşmelere aktif destek verilmesi, ilkeli bütünlük içinde ekonomik çıkarların korunması, kamu işveren sendikalarının ve hükümetin dayatmalarının kırılmasıdır (MESS, 2000: 270). Kamu kesimindeki toplu sözleşmeler Türk-İş Koordinasyon Komisyonu ile hükümet arasındaki görüşmelere göre belirlendiğini daha önce ifade etmiştik. Bu görüşmelere göre; ücret zammı olarak birinci yıl ilk altı ay için yevmiyeler önce yüzde 80 oranında artırılacak, daha sonra ayda 10 bin lira eklenecekti. İkinci altı ay zammı olarak da önce yevmiyeler yüzde 40 oranında artırılacak, daha sonra 70 bin lira eklenecekti. İkinci yılın ilk 6 aylık dönemi için yüzde 25, ikinci 6 aylık dönemi içinse yüzde 20 oranında zam yapılacaktı (Koç, 1995: 186). Bu sözleşmeler ufak değişikliklerle imzalandı. İşçilerin büyük bir kısmı eylemlerle toplu sözleşmelerde ağırlıklarını koydular.

Ketenci'ye göre Özal iktidarı, TİSK ilkeleri, Kamu Koordinasyon Kurulu, yasaların sendikaları içine aldığı dar çember, sendikacının içinde yaşadığı giderek gelişen grev korkusu, nasıl hak arayacağını bilememenin paniği derken imzalanan her sözleşme işçi için hak getiren değil, hak götüren sözleşme olma niteliğini kazanmıştır (Ketenci, 1989: 102).

1989 yılında kamu toplu sözleşmelerinin çıkmaza girmesi üzerine 600.000 kamu işçisi toplu görüşmeleri sırasında sendikalardan destek almadan, sendikaları aşan boyutta eylemler yapmışlardır (Tokol, 1994: 101-102). Dönemin sermaye kesimi ve hükümeti, büyük olasılıkla, sendikaların işçi desteğini yitirdiğine inanmış, özellikle deneyimsiz ve önemli bir bölümü sağ partilere oy veren kamu kesimi işçilerinden bağımsız, yaygın ve kitlesel eylemler beklememişlerdi (Koç, 1995: 177). Ancak Mart ayında artan işçi eylemleriyle birlikte kamu kesimindeki toplu sözleşmelerde hükümetin tavrının değişmesi için Şevket Yılmaz şu açıklamayı yapmıştır; *"Sorunu çözmeye sendikalarımızla beraber hazırız. Fakat siyasal iktidarın olumsuz tutumu devam ediyorsa, bu mücadeleyi göze alabiliyorsa, o takdirde duruma bakarız… Hükümet eğer bu yolları seçerse, ister grev yasağı kapsamında*

olsun, ister sözleşmesi bulunsun, ister grevi ertelenmiş olsun, işçilerin topluca çalışmama noktasında bulunduğunu kendilerine kesin bir şekilde ihtar ederiz. İhtarla da kalmayız. Böyle bir sonucun kamuoyu önünde sorumluluğunu da asla kabul etmeyiz" (Türk-İş, 1989).

1989 toplu iş sözleşmeleriyle son 4-5 yılda ücretlerde oluşan düşüş telafi edilmiştir. 1989'da kamu kesimi sözleşmelerinde yüzde 140'lara varan ücret zammı sağlanmıştır. Diğer alanlardaki kayıplar ise geri alınamamıştır. Bu dönemde rahatlayan işçi sınıfı toplu sözleşmelerin sonuçları konusunda duyarsız kalmıştır. Sonuç olarak da, toplu iş sözleşmesinin ücret zamlarına enflasyon farkının uygulanma biçimi kamu kesimi işveren sendikalarının istediği gibi gerçekleşmiştir (Koç, 1995: 189).

1989 Bahar Eylemleri ile birlikte kamu kesimi toplu iş sözleşmelerindeki uyuşmazlık hakkında TİSK Genel Başkanı Halit Narin, hükümetin toplu iş sözleşmelerinde taraf olmaması gerektiğini, serbest toplu pazarlık sisteminde hükümetin tarafsız bir otorite olması gerektiğini savunmuştur. Halit Narin; *"Yaşadığımız yüksek enflasyonla ücretlerin satın alma gücünün azaldığı bir gerçektir. Bunun düzeltilmesinin tek yolu ise sokağa dökülmek veya verimi düşürmek değil, kanunlarımıza ve usullerimize uygun müzakerelerde bulunmaktır"* (MESS, 1989 aktaran: MESS, 2000: 272). MESS bu açıklama ile hükümetin toplu iş sözleşmesi görüşmelerine dâhil olmamasını istemiştir.

Tüm bu değerlendirmelerle birlikte 1980'li yıllar boyunca toplu iş sözleşmelerinde uygulanan politikaların hak sağlamanın çok gerisinde kaldığı görülmektedir. 1980'lerin sonlarına kadar işçi hakları yapılan toplu sözleşmelerle kısıtlanmaya devam etmiştir. Dönem boyunca yapılan sözleşmeler, toplu iş sözleşmelerinin varlık sebepleri aykırı bir biçimde işlemiştir ve haklar geliştirileceğine kaybedilmiştir. 24 Ocak kararlarının bir uzantısı olarak uygulanan bu bilinçli politika dönemin demokratik olmayan koşullarını artırmış ve çalışma hayatını olumsuz yönde etkilemiştir. . Bu durumdan hem işçi kesimi hem de sendikalar rahatsız olmuşlar ve bunu dile getirmişlerdir ancak kısıtlı haklar, sendikaların faaliyette olmaması nedeniyle 1989'a kadar kaybedilen haklarını geri kazanamamışlardır.

4.3. İŞÇİ EYLEMLERİ

İşçi eylemleri 1980'li yılların en çok ses getiren tartışılan konulardandır. 1960'lı yıllarda yükselişe geçen işçi hareketine 1980 darbesi ve devamında kabul edilen yasalarla büyük bir ket vurulmuştur. Bu yasakçı dönemde grevler yok denecek kadar azalmış, grev uygulaması 1982 Anayasası ile oldukça sınırlandırılmıştır. İşçilerin işverene karşı tek tehdit unsuru olan grevlerin kısıtlanması ile birlikte grev dışı işçi eylemleri daha önceki dönemlere göre hiç olmadığı kadar çeşitlilikte artmıştır.

Bu bölümde işçi eylemleri, grevler ve grev dışı eylemler olarak ele alınmıştır. Grevlere katılan işçi sayıları, yapılan grevlerin etkinliği araştırılmıştır. İşçi eylemlerindeki yükseliş, işçilerin bulduğu grev dışı yasal direnişler olarak incelenmiştir.

İşçi eylemleri 1980'li yıllar boyu kısıtlansa da dönemin sonunda yeniden yükselişe geçmiş ve işçiler haklarını geri almayı başarmışlardır.

4.3.1. Grev Hakkı ve Kullanımı

Grev hakkı ve bu hakkın kullanımı işçi hareketinde önemli ayağı oluşturmaktadır. "Çalışma ilişkileri sisteminin aktörlerinden biri olan sendikaların, işverenlerle olan ilişkilerinde taleplerini kabul ettirmek, emek-sermaye arasındaki bölüşüm mücadelesinde emeğin payını artırmak için başvurdukları zorunlu ve gerekli baskı araçlarından biri olan grev, aynı zamanda bir çalışma ilişkileri sistemindeki en önemli rahatsızlık göstergesini de oluşturmaktadır" (Akkaya, 2000: 211).

Grev; sendikaların, işçilerin haklarını savunmada kullandığı en etkin araçtır. Aslında grev hakkı olmadan sendikaların sermaye sınıfını zorlama gücü kalmamakta ve sendikal hareket yetersiz kalmaktadır. Daha önce bahsettiğimiz gibi hem 1982 Anayasası hem de 2822 sayılı Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu ile 1980'li yıllarda grev hakkı önemli derecede kısıtlanmıştır. 2822 sayılı Yasada daha önce belirtildiği gibi birçok grev yasağı getirilmiştir. Bakanlık istatistiklerine göre yasak kapsamına giren sanayi dalları sayısı için greve çıkamayacak toplam işçi sayısı 562 bindi (Petrol-İş, 1986: 252). TİSK'e göre ise, toplu iş sözleşmesine ulaşmak ve çalışma barışını sağlamak için bir araç olarak görülmesi gereken grev hakkının varlığı, demokratik yaşamın ve serbest piyasa düzeninin iyi işlediğinin bir göstergesi

olarak değerlendirildiğinden bu hak amacından saptırılarak kullanılmamalıdır (Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi, 1998: 243).

1980 yılından darbeye kadar olan süreçte 131 bin işçinin grevi hükümet tarafından ertelenmiştir. 12 Eylül darbesi ile de ülkedeki tüm grevlerin yasaklandığını daha önce belirtmiştik. Bu tarihte yaklaşık 57 bin işçi grevdeydi ve Milli Güvenlik Kurulunun yayınladığı 3 nolu kararı ile grevdeki bu işçiler, 15 Eylül 1980 günü işbaşı yapacaklardı. Grevleri ertelenen işçilerle birlikte, 12 Eylül darbesi yapılmamış olsaydı 1980 yılında grevdeki işçi sayısı 200 bini bulacaktı.

1980-1983 arası dönemde tüm sendikal faaliyetler yasaklanmıştır. Böyle bir ortamda 12 Eylül'e karşı yaygın bir direniş olmamıştır. 1983'ten sonraki dönemde de iktidara geçen ANAP Hükümeti bu düşmanca tavrı devam ettirmiştir. Turgut Özal dönemin kilit ismi, birçok grevi etkisiz kılmak için elinden geleni yapmıştır. Örneğin; Seydişehir Alüminyum Fabrikasındaki grevi, fabrikayı kapatmakla tehdit ederek etkisiz hale getirmiştir. İşverenlerin baskıları bir taraftan, hükümetin baskısı diğer taraftan toplumda grev korkusu iyice yaygınlaşmıştır. Ancak bütün bu kısıtlamalara rağmen 1987-1988 arasında grevler artmıştır.

Yasaklı dönemden sonra da 1983 yılında kabul edilen 2821 ve 2822 sayılı Kanunlarla grev yapmak çok kolay olmamıştır. Şöyle ki; greve gidebilmek için önce o işyerinde toplu iş sözleşmesi yetkisi alınmalıdır. Bu yetki de Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'ndan sağlanacaktır. İşyeri yetkisi için başvurmak için de o sendikanın bulunduğu işkolunda en az yüzde 10 oranındaki işçinin örgütlendiğinin Bakanlıkça tespiti gerekir. Yetki alınmışsa, alınan bu yetkiyi kaybetmemek için 15 gün içinde işverene sözleşme çağrısında bulunulacaktır. 60 gün süren toplu pazarlıkta, taraflar anlaşmaya arabulucu aracılığı ile de varamamışsa, resmi arabulucu istenir. Bir hafta veya uzatılabilecek 15 günlük süre içinde resmi arabulucu da uyuşmazlık sağlayamaz ise, grev hakkı doğar. Grev hakkı doğar ama önce, o işyerinin yasa gereği 13 işkolundaki grev yasağı kapsamında olup olmadığına bakılmalıdır (Petrol-İş, 1985). 1984 yılı itibariyle işçilerin yarısı grev yasağı kapsamındadır. Grev yasağı olmayan işyerlerinde alınan grev kararı 60 gün içinde 6 gün önceden işverene bildirilmek koşulu ile uygulanmalıdır. Ancak bu grev kararı da Bakanlar Kurulunca 60 gün ertelenebilir. Grevler ertelenmediğinde de grev sırasında işyerinde üretim devam ettirilebilmektedir (Petrol-İş, 1985: 95). Böyle bir durumda

da grev yapmak pek mümkün olmamakla birlikte yapılan grevlerin de etkili olması mümkün değildir.

ANAP Hükümeti grev yapılamamasının nedenini dönemin çalışma yasalarına bağlayarak, kendilerini sorumluluktan kurtarmışlardır. Özal işçilerle yaptığı bir konuşma sırasında şu sözleri söylemiştir; *"... Grev yapmak istiyorlarsa buyursunlar yapsınlar. Bakın grev yapmak kolay değil. Ben o işleri yaşadım. Eskisi gibi grev yapmanın size ve işverene faydası yok. Buyurun yapın vallahi. Ben de arkanızda olurum"* (Petrol-İş, 1986: 250). İşte sadece bu sözler bile ANAP Hükümetine göre; grev yapmanın çok zor olduğunu hatta gereksiz olduğunu kanıtlar niteliktedir. İşçilerin, sermaye karşısında hak kazanmak için kullandığı tek silah olan grev, işverenin tehdit aracı haline dönüşmüştür. Askeri rejim sonrasındaki iktidar döneminde işçi ücretleri gerilemiş, toplu pazarlık süreci ve grevler istenilen şekilde yürütülmemiştir.

Tablo 13: Yıllara Göre Grev Uygulamaları (1980-1989)

Yıllar	Grev sayısı	Greve Katılan işçi sayısı	Grevde Geçen işgünü sayısı
1980	220	84.832	1.303.253
1981	-	-	-
1982	-	-	-
1983	-	-	-
1984	4	561	4.947
1985	21	2.410	194.296
1986	21	7.926	234.940
1987	307	29.734	1.961.940
1988	156	30.057	1.892.655
1989	171	39.435	2.911.407

Kaynak: Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı

Yukarıdaki verilerden de anlaşılacağı gibi, grev yasağı kalktıktan sonra 1984-1987 arası dönemde greve katılan işçi sayısı ve grevde geçen işgünü sayısı düşük boyutlardadır. Bu durumda 1980-1983 arası yasaklı dönemde sendikaların kapatılması ve Türk-İş'in de hükümetle uyumlu politika izleme anlayışı etkili olmuştur. 1987'den sonra ise durum değişmiştir. 1984-1989 yılları arasında belirlenebilen 680 grevde, 7 milyonun üzerinde işgünü grevde geçmiştir. Bu dönemde uygulanan grevlerin yüzde 3,4'ü, grevde geçen işgünlerinin ise yüzde 40'ı kamu kesiminde meydana gelmiştir (Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi, 1998: 218).

1984'ten itibaren grev yasağının kalksa da grev sayıları oldukça düşüktür. 1984 yılında 3 kamuda, 1 özel sektörde toplam 4 adet grev yapılmıştır. 1985 yılında alınan grev kararlarının birçoğu Bakanlar Kurulunca ertelenmiştir. 1985 yılında özel sektörde 262 işyerinde grev kararı alınmasına rağmen 135 işyeri için anlaşma sağlanırken, 106 işyerinde greve başlanılamamıştır (Petrol-İş, 1987: 141). Sadece 21 işyerinde greve çıkılabilmiştir. 1986 yılıyla birlikte grev sayısı aynı kalırken, greve katılan işçi sayısında bir yükselme görülmüştür. 1986 grev hakkının kısıtlanması yolunda birçok uygulama olmasına ve her türlü zorluğa rağmen işçilerin de grev mücadelesinde kararlı olduklarının örneklendiği bir yıl olmuştur (Petrol-İş, 1987: 148). 1988'den sonra ise grev sayısında düşüş görülmektedir.

1986 yılında yapılan grevler arasında Netaş grevi önemlidir. Otomobil-İş Sendikasının 2.650 üyesiyle çıkmış olduğu bu grev, 12 Eylül sürecinden sonra çıkılan ilk büyük grevdir. Netaş grevcileri tüm zorluklara göğüs gererek çıktıkları grevlerinde yalnızca kendi çıkarları, özgürlükleri ve hakları için değil, tüm Türkiye İşçi Sınıfı için de büyük önem taşıyan bir mücadeleye başlamışlardır (Petrol-İş, 1987: 152). Bu grev süresince işveren, grevin başarısızlıkla sonuçlanması için elinden geleni yapmıştır. Netaş grevi özellikle politik anlam kazanması açısından dönemin mücadelelerinin yönünü belirlemiştir. Netaş grevi, dönemin iktidarının işçi aleyhi tavrına, işsizliğe, yoksulluğa, gelir dağılımı adaletsizliğine; işçi haklarını yok eden yasalara rağmen işçinin sesini duyurabilmesidir. Netaş grevi 2.650 işçinin katılımıyla, toplu pazarlık sürecinde grev dışı eylemlerin ve sınıf-içi dayanışmanın önemini kavratmıştır. 1986 yılının sonunda 4 binden fazla işçinin yer aldığı Netaş, Derby ve Dora grevleri devam etmekteydi.

Türk-İş'in de 1986'dan itibaren yürüttüğü politikadan vazgeçerek, eylem ve grevlere başlamasıyla 1987'de büyük bir artış olmuştur. Özellikle 1986'daki Netaş grevinden sonra grevler artmaya başlamıştır. Netaş grevi ile işçi hareketi yerel ve bölgesel düzeyi aşarak, ülkenin gündemine yerleşmiştir (Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi, 1998: 111). Netaş grevi 12 Eylül darbesinden sonra ilk büyük grev olması sebebiyle kamuoyunun da büyük ilgisini çekmiştir. 93 gün süren Netaş grevi, sendikanın taleplerinin kabul edilmesi üzerine 18 Şubat 1987'de sona ermiştir (Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi, 1998: 439).

Yukarıdaki tablodan da görülebileceği gibi, 1987 yılı grev yılı olarak kabul edilmiştir. Hem sayıca hem de katılan işçi sayısıyla oldukça verimli geçmiştir. 1987 yılında grevler, 4 işyeri, 6.490 grevci ile kamuda da geniş olarak yer almıştır (Petrol-İş, 1988: 149). 1987'de yapılan grevler de Türkiye'deki tüm işçi sınıfının haklarını yansıtan nitelikteydi. Dönemin yasalarıyla grev yapılır mı yapılamaz mı tartışmasına bir son verilmiştir. Her şeye rağmen, grev yapılabileceği gösterilmiştir. Bu grevlerin bir diğer özelliği de sendikal birlik konusunu gündeme getirmiş olmasıdır. Sendikalar birlikte mücadele ederek büyük kazanımlar sağlayabileceklerini anlamışlardır.

1987 yılında Petrol-İş'in 63 işyerinde, Tez Koop-İş'in Migros'ta, Tümtis'in 45 ambarda ve Deri-İş'in 117 deri işyerinde yaptığı grevler de özel sektör işçilerinin hareketlenmesinde yeni bir aşama oluşturmuştur. 1987 yılındaki Türk Metal'in Seydişehir Alüminyum Tesislerindeki grevi de önemlidir (Koç, 2003: 284).

1987 yılı grevleri hem Türk-İş, hem Hak-İş'e bağlı sendikalar hem de bağımsız sendikalarca gerçekleştirilmesi açısından yaygınlık göstermiştir. Grevlerle yapılan toplu iş sözleşmesi koşullarında iyileştirmeler sağlanmıştır. Ücretler, ara dinlenmeleri, yıllık ücretli izinler, fazla çalışma, tatil günleri gibi konularda çeşitli kazanımlar elde edilmiştir. Bu da grevlerin bir kez daha işçi açısından önemini göstermektedir.

1986 yılında yürürlüğe giren "grev esnasında mülki amirlerin yetkilerini" düzenleyen tüzük de dönemin diğer yasaları gibi, işçilerin grev hakkını sanki savaş ya da kanun dışı bir eylem olarak görmüş ve birçok kısıtlama getirmiştir. Grev tüzüğü, grevi polisiye bir olay olarak, grevci işçiyi suçlu, grev ziyaretçisini suça ortak gören bir düşüncenin ürünüdür (Cumhuriyet Gazetesi, 1.12.1986). Bu tüzük, 1987 yılında grevlerde çeşitli sorunlara neden olmuştur ve açılan dava sonucunda Danıştay'ca iptal edilmiştir.

Türk-İş ile hükümet arasında uzlaşma arayışları 1987 sonrası da sürmüş, ancak, 1987 seçimleri sonrasında yeniden işbaşına gelen ANAP Hükümetinin, "sınırlı ücret artışı" politikalarını sürdürmesi, sendikalarca bir nevi "sendikasızlaştırma" olarak algılanan "sözleşmeli personel" uygulamalarına hız vermesi, "özelleştirme" politikalarında ısrarlı görünmesi gibi hususlar, taraflar arasında çalışma hayatı ile ilgili sorunlarda uzlaşma ve işbirliği ihtimalini ortadan

kaldırmıştır (Mahiroğulları, 2000: 101). İşveren, özellikle sözleşmeli personel uygulamasını grev kırıcı olarak kullanmıştır. Ancak her şeye rağmen 1988 yılında da hem kamuda hem de özel sektörde grevler sürekliliğini korumuştur.

12 Eylül sonrası grev hakkının yasalar ile sınırlandırılması; grev yasağı kapsamının genişletilmesi; sürekli gerileyen alım gücü ve idari hükümler; sermaye kesiminin uyguladığı politikaları ayrıntılarına kadar takip eden bir iktidar; kamu-özel farkının azalması ve kamu sözleşmelerinin TİSK'e teslim edilmesi; 12 Eylül döneminden olabildiğince yararlanmak isteyen sermaye; sermayenin yapılanma ve kurumlaşmaları vb. karşısında işçilerin bilinçlerinin de ilerlemesi ile mücadele boyutu genişlemiştir (Petrol-İş, 1989: 280).

Yasal grevlerin başarı şansı azaldıkça işçiler başka tür eylemlere yönelmiştir. 1980'lerin sonuna doğru, 12 Eylül sonrasının baskılarının ilk başlardaki olumsuz etkilerinin aşılmıştır. Sermayenin çeşitli planlarının işçi sınıfında bir dağılmaya ve çözülmeye yol açmadığının en önemli kanıtı ise, yeni tür mücadele yol ve yöntemleriyle hakların elde edilmesidir (Koç, 1989: 57-58).

Grev dışı eylemler arasında; direniş, iş yavaşlatma, viziteye toplu olarak çıkma, fazla mesaiye kalmama, miting, toplantı, açlık grevi, yemek boykotu, işverenin toplu iş sözleşmesi dışında verdiği ödemeleri reddetme, işyerini terk etmeme, gösteri ve yürüyüş yapma, servis araçlarına binmeyerek yürüme, işyerlerindeki töreni boykot etme, dilekçe verme, telgraf çekme, ücret fişlerini işverene veya yetkililere postalama, yalınayak yürüme, kefenli basın toplantısı yapma, sakal bırakma, alkışlama, korna çalma, Fak-Fuk-Fona başvurma, saçları kestirme, siyah elbise giyme, siyah çelenk bırakma vb. (Koç, 1989: 59). 1988 yılı direnişlerine bakıldığında 2 milyonun işçinin üstünde bir katılım gerçekleşmiştir.

1988'de en yaygın direniş ise; Türk-İş'in 11 Mart 1988 gününde gerçekleştirdiği, ülke çapında çok önemli ve katılımın çok yüksek olduğu bir yemek boykotudur. İşçilerin yanı sıra memur ve öğrenciler de bu direnişe katılmışlardır. Direnişlere sendika yöneticileri de bizzat katılarak desteklerini göstermişlerdir. Direnişler sadece işçiler arasında diğer diğer emekçiler arasında da yayılarak toplu bir ses haline gelmiştir.

1988 yılında Türkiye sendikacılık tarihinde bir ilk olarak "genel grev" söylemleri dile getirilmiştir. Kamu işyerlerinde toplu grev ve direnişleri uygulayabilmek için Türk-İş'te Komisyon kurulmuştur yine Türk-İş tarihinde ilk kez SEKA grevi için önemli ölçüde parasal ve diğer destekleri sağlamıştır (Petrol-İş, 1989: 280). 6 Eylül 1988 günü başlayan ve 16 Ocak 1989 gününe süren SEKA grevi de 1989 Bahar Eylemlerini hazırlayan gelişmelerdendir. Kısacası, işçi sınıfı seslerini duyurmanın yolunu bulmuş ve bunu büyük bir dayanışma içinde gerçekleştirmişlerdir.

12 Eylül darbesi ile birlikte grevlerin yasaklanması, sendikal hak ve özgürlüklere getirilen yasaklamalar, baskı ve kısıtlamalar işçi sınıfını yıldıramamış, her türlü engel ve olumsuz koşula rağmen, 1984'le birlikte giderek artan oranda işçi greve çıkmaya başlamıştır (Petrol-İş, 1990: 265). İşte 1989 yılında da bu grevler artarak devam etmiştir. Özelde 164, kamuda 7 grevle toplam 171 grev yapılmıştır. Grevde geçen işgünü sayısı ise 3 milyona yaklaşmıştır. 1989 yılı işçi hareketi açısından hem yığınsal hem de aktif mücadelenin üst seviyede olduğu bir yıl olmuştur. Bu yılda yapılan grevler parasız olarak yapılmış, işveren ve iktidarın dayatmalarına karşı gelinmiştir. 1989 yılında, kamu işçileri o tarihe kadar görülmemiş bir oranda grevlere katılmıştır.

Yukarıda bahsettiğimiz gibi 1988 yılı direnişlerin yoğun yaşandığı bir yıl olmuştur. 1989 yılında da benzer direnişler devam etmiştir. 1988'deki direnişler daha çok politik özellik gösterirken, 1989'dakiler toplu iş sözleşmelerine yönelik ve daha aktif direnişlerdir. 1989 yılı direnişleri daha çok toplu iş sözleşmeleri uyuşmazlıkları, ek zam talebi, işçi alacakları, ücretlerin yetersizliği vb. ekonomik talepleri içeren direnişler olma yanı sıra işten atılmalara karşı da yoğun direnişlerin yapıldığı bir yıl olmuştur (Petrol-İş, 1990: 271-272). 600 bin kamu işçisinin toplu pazarlık görüşmeleri sırasında başlayan direnişler Bahar Eylemleri olarak adlandırılmıştır.

4.3.2. Grev Ertelemeleri

1980'li yılların başında önemli konulardan biri de grev ertelemeleridir. Grev ertelemeleri, gerek 275 sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanununun yürürlükte olduğu 1963-1980 döneminde gerekse 2822 sayılı TİSGLK'nın uygulandığı 1983'ten bu yana çok sık kullanılan bir greve müdahale aracı olmuştur. Grev ertelemeleri istisnai, sınırlı ve olağanüstü bir yöntem değil olağan/sıradan bir

yöntem olarak kullanılmış; er iki dönem de de "milli güvenlik" grev ertelemelerinin en önemli gerekçesini oluşturmuştur (Çelik, 2008). 1983 tarihli 2822 sayılı TİSGLK'nın 33. ve 34. maddeleri ile Bakanlar Kurulu, karar verilmiş ya da başlamış olan yasal bir grevi, genel sağlığı ya da ulusal güvenliği bozucu nitelikte görürse, bir kararnameyle 60 gün süre ile erteleyebilmektedir (Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi, 1996: 497). Bakanlar sadece yasal grevleri erteleyebilmektedir. Grev sadece bir kez ertelenebilir ve erteleme 60 günden fazla süremez. Grev ertelemelerinin nedenlerinden ne anlaşılacağı tartışmalı olmuştur. Grev ertelemelerinin uyuşmazlıkla sonuçlanması durumunda özel hakem yoluyla çözülemeyen uyuşmazlıklar, Çalışma Bakanı YHK'yı bu uyuşmazlıkları çözmekle sorumlu tutmuştur. 2822 sayılı Yasa grev ertelemesinden sonra tekrar greve başlama imkânı vermemekte, geciktirme rejimi yerini fiili yasaklama rejimine, gönüllü ara buluculuk yerini zorunlu tahkime bırakmıştır (Çelik, 2008).

12 Eylül darbesiyle yönetime el koyan Milli Güvenlik Konseyi 14 Eylül günü 3 Nolu karar ve 5 Nolu bildirisiyle tüm grev ve lokavtları ikinci bir karara kadar ertelemiş, "vefakâr ve fedakâr Türk memur ve işçilerinden işlerini ve görevlerini vatanseverlik, milli beraberlik ve kardeşlik duyguları içinde sürdürmelerini" beklemiştir (Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi, 1998: 455).

2822 sayılı Kanunun yürürlüğe girdiği 1983'ten 1995'e kadar olan sürede grev ertelemelerine 9 kez başvurulmuştur. Bakanlar Kurulu grev erteleme yetkisini, yasanın ilk uygulama yıllarında yoğun olarak kullanmazken, bazı yıllar yoğun olarak kullanmıştır. Anayasa yer alan grev ertelemesine ilişkin düzenlemenin ısrarlı bir savunucusu TİSK grev ve lokavt yasaklarının genişletilmesini istemiştir. Grev erteleme kararlarına milli güvenlik ve yerel sağlık gibi gerekçeler gösterilse de gerçek neden olarak ekonomik nedenler ve soğutma caydırma nedenleri ortaya çıkmıştır (Çelik, 2008). Grev erteleme uygulaması sistemli bir grev hakkı ihlaline dönüşmüş ve erteleme kararlarının giderek artan biçimde sermaye çevrelerinin, şirketlerin ve işveren örgütlerinin rica, telkin ve talepleri sonucunda alınır hale gelmiştir (Çelik, 2008).

4.3.3. Lokavt

Bilindiği gibi lokavt; işverenin bir baskı aracı oluşturarak işyerinde işi durdurmasıdır. Lokavt, grev gibi bir hak olmayıp işverenlerin, işçilerin haklarını

engellemek için uyguladıkları bir eylem biçimidir. Çalışmanın yasalar kısmında ayrıntılarını verdiğimiz gibi 1982 Anayasasında grev hakkının yanında lokavta da yer verilmiştir. 1984 yılında 13 lokavt kararı alınmış ancak hiçbiri uygulanmamıştır. 12 Eylül darbesinden sonraki süreçte ilk lokavt 1985 yılında uygulanmıştır. 1985 yılında 3, 1987'de 221, 1988'de 112 ve 1989'da ise 7 lokavt uygulaması görülmektedir (ÇSGB, Çalışma Hayatı İstatistikleri).

4.4. GREV DIŞI EYLEMLER

4.4.1. Bir Dönüm Noktası: 1989 Bahar Eylemleri

1989 başında 600.000 kamu işçisinin toplu iş sözleşmelerinin yenilenmesinin gündeme gelmesi üzerine Türk-İş sözleşme görüşmelerini ortaklaşa yürütmek ve ortak tutum almak için kamu kesiminde örgütlü olan 26 üye sendikanın içinde olduğu bir Koordinasyon Kurulu oluşturulmuştur (Çelik, 1996:). Kamu kesiminden 3 işveren sendikasının da katıldığı görüşmelerde bir ilerleme sağlanamamıştır. Bunun üzerine Türkiye işçi tarihinde çok önemli bir yeri olan Bahar Eylemleri 1989 Mart ayında başlamıştır.

1989 yılında yaklaşık 600 bin kamu çalışanının toplu sözleşmeleri devam etmekteydi ve bu süreçte eylemler de başlamıştı. Bu eylemlerin özelliklerine bakıldığında ise; kendiliğinden, bağımsız, kitlesel, meşru, çok çeşitli, kapitalizmin sonuçlarına karşı, sınıf çıkarları doğrultusunda ve politizeydi (Koç, 1995: 181). Eylemlerin kendiliğinden olması, işçi sınıfının hükümete ve sermaye kesimine karşı başarı şansını artırmıştır. Hiçbir siyasi görüş altında olmadan başlayan eylemler, tüm işçi sınıfını farklılıklarıyla birlikte temsil etmiştir. Böylece Türk-İş, hak arama mücadelesinde 1980 sonrası en etkili eylemini, tabandan da gelen baskılar üzerine "Bahar Eylemleri" ile başlatmıştır (Mahiroğulları, 2000: 134). 12 Eylül baskı koşulları ve ANAP Hükümeti dönemlerinde yaşanan ciddi reel ücret kayıpları ve yoksullaşma eylemlerin en büyük nedeniydi (Çelik, t.y: 115). Bahar Eylemleri salt ekonomik çerçeveyle sınırlı kalmayıp politik talepler de içeriyordu.

1989 Bahar Eylemleri kapsamında gerçekleştirilen eylemler şunlardı: işyerinde direniş, iş yavaşlatma, viziteye toplu olarak çıkma, fazla mesaiye kalmama, vezne önünde kuyruk oluşturma, işe geç başlama, ara dinlenmelerini tam olarak

kullanma, miting ve toplantı yapma gösteri ve yürüyüş yapma, servis araçlarına binmeyerek yürüme, yalınayak yürüme, işyerini terk etmeme, açlık grevi, yemek boykotu, dilekçe verme, ücret fişlerini işverene gönderme, toplu olarak telgraf çekme, toplu olarak mektup gönderme, toplu iş sözleşmesi dışı ödemeleri reddetme, avansı reddetme, işverence düzenlenen toplantı ve törenlere katılmama, alkışlama, sakal bırakma, Fak-Fuk-Fon'a (Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Fonu) başvurma, toplu olarak dinlenme, korna çalma, kefenli basın toplantısı düzenleme, tüketici boykotu yapma, siyah çelenk koyma, siyah gömlek giyme, belden yukarısını soyunup gösteri yapma, işyerinde verilen yemekleri ailelere götürme, pazar boykotu yapma, saç kesme, makine ve teçhizata işverenin işçiye gösterdiği kadar özen gösterme, topluca fırına gidip ekmek alma ve yolu kapatarak yeme, görev dışı iş yapmama, işçi sağlığı ve iş güvenliği önlemleri alınmamış araç ve makineleri kullanmama, işyerinde kimse ile konuşmama, eş ve çocuklarla gösteri yapma, eşleri boşamak için başvurma, çocukları satılığa çıkarma, gömlekleri satılığa çıkarma, ana caddede oturarak trafiği engelleme.

Bahar Eylemlerine sendikaların tepkileri farklı olmuştur. Bazı sendikalar eylemlere karşı çıkarken bazı sendikalar ise eylemleri destekleyip sistemleştirmiştir. Örneğin; Yol-İş Sendikasının Karayolları Genel Müdürlüğü, Bayındırlık ve İskân Bakanlığı ve DLH Genel Müdürlüğü'nün ülkenin her yanındaki işyerlerinde 120 bin üyesinin sendika kararıyla ve önceden açıklanarak 25 Nisan 1989 günü gerçekleştirdiği sabah yürüyüşleri ve işe geç gidiş ile 28 Nisan 1989 günü işbaşında gerçekleştirdiği 1 saatlik direniş, eylemlerin doruk noktası olmuştur (Koç, 1995: 182). Genel Merkezin kararına karşın bu eylemlere korkularından ve siyasal gerekçelerinden dolayı katılamayanlar da zaman içinde korkularından kurtulmuşlardır.

İktidarda bulunan ANAP, 26 Mart 1989 yerel seçimlerindeki yenilgisinin şokunu atamadan, hiç beklemediği yaygınlıkta ve çeşitlilikte eylemlerle karşılaşmış; tepki gösterememiştir. İşçiler eylemlerde başarılı olup özgüvenlerini artırınca da, hızlı bir kitleselleşme yaşanmıştır (Koç, 2003: 284). Başta sendikacılarla görüşmeyeceğini söyleyen Hükümet, eylemlerin yaygınlaşmasıyla Türk-İş Koordinasyon Kuruluyla görüşerek, işçi ücretlerinde birinci yıl ilk altı ay yüzde 80+10 bin lira, ikinci altı ay yüzde 40+70 bin lira oranında zam yapılmıştır. Böylece,

Bahar Eylemleri öncesinde yüzde 40 civarında ücret zammından söz eden hükümet eylemler sonrasında birinci yıl için ortalama yüzde 140 oranında bir zammı kabul etmiştir (Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi, 1996: 103). Bahar Eylemleri, gerçek ücretlerdeki düşüşü durdurmuş; ancak çok daha önemlisi, kamu işçileri arasında "birlikte meşru kitle eylemleri" geleneğinin başlangıcını oluşturmuştur (Koç, 2003: 285).

Bahar Eylemleri, özellikle kamu sektöründe işçilerin haklarını iktidara karşı büyük protestolar yaparak, politik bir mücadele göstererek aldığını ortaya koymuştur. 24 Ocak kararları, 12 Eylül darbesi ve sonrasında çıkarılan çalışma yasaları ile grev hakkı her ne kadar kısıtlanmış olsa da Bahar Eylemleri ile işçiler hak arama yollarını bulmuş, seslerini çıkarmışlardır. Kamu kesiminde hemen hemen tüm işçiler, toplu iş sözleşmesi için bu şekilde yaygın bir direniş gerçekleştirmişlerdir.

Bahar Eylemlerinin başarısında en önemli etkenlerden biri de kamuoyunun çok büyük desteğinin olmasıdır. Basın Bahar Eylemlerine geniş yer vererek, işçilerin sesini duyurmasında önemli bir rol oynamıştır. Bu destek ve sempatinin oluşmasında 12 Eylül rejiminin kalıntılarıyla Özal Hükümeti'ne duyulan tepkinin ve yaygın demokratikleşme talebinin önemli bir rolü olmuştur (Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi, 1996: 104).

Bahar Eylemlerinin başarısı işçilerin kararlılığı ve katılımın kitlesel olmasına bağlıydı. Bu eylemlerin büyük çoğunluğu yasa dışıydı ancak kamu vicdanına göre meşruydu. Bahar Eylemleri sınıfsal farklılıkları aşılmasında önemli katkılar sağlamıştır. Sınıf kimliğinin diğer kimliklerin önüne geçmesini sağlayan, bahar eylemlerini yaratan ve Türkiye'nin her tarafında meşru ve demokratik kitle eylemlerine yol açan maddî altyapı ise; işçi ücretlerinde meydana gelen büyük boyutlu mutlak yoksullaşmaydı.

Hem Bahar Eylemleri hem de devamında gelişen grev dışı eylemler 24 Ocak kararları ve 12 Eylül darbesinin, işçi sınıfı üzerine pozitif bir etkisinin olduğunu da göstermektedir. 12 Eylül sonrasında ve sayesinde uygulanan 24 Ocak kararları ile işçi sınıfı daha bir homojenleştirilmiş, bütünleştirilmiş, sınıfın kendiliğinden bilinç, deneyim ve örgütlülük düzeyi yükselmiş; diğer emekçi sınıf ve tabakalarla birlik

sağlanmış ve ülkemizde işçi sınıfının toplumsal ve siyasal gelişmelerdeki ağırlığı artmıştır (Koç, 1991: 147).

Kamu kesiminde başarılı olan Bahar Eylemleri, özel sektörü de canlandırmıştır. 1989 yılında reel ücretlerde genel olarak bir artış sağlanmıştır. Sendikalar da Bahar Eylemlerinden önemli dersler çıkarmış ve mücadele deneyimlerini zenginleştirmişlerdir.

4.4.2. Diğer Grev Dışı Eylemler

Yukarıda açıkladığımız grevler dışında döneme asıl damgasını vuran grev dışı eylemler olmuştur diyebiliriz. Çünkü yasalarla büyük bir grev yasağı getirilmiştir. Yasal grevlerin başarı şansı azalınca, maliyeti düşük ancak getirisi yüksek eylemler yapılmaya başlanmıştır. Bu dönemde Türkiye tarihinde daha önce görülmemiş bir çeşitlilik ve yaratıcılıkta grev dışı eylemler yapılmıştır. Bu da işçilerin istedikleri zaman birlik olup işverene karşı yasaların ve sendikaların üstünde bir direniş sergileyebileceğini göstermiştir.

1982 Anayasası ile 2822 sayılı TİSGLK grev mekanizmasının son derece karmaşık bir prosedüre bağlanması, sınırlayıcı olması ve sonuç alınmasının zorluğu nedeniyle 2822 sayılı yasa döneminde grev dışı eylemlerde ayrıca bir artış olmuştur (Çelik). 1980-1983 darbe yönetiminden sonra sivil yönetime geçişle toplu sözleşmelerin geçmiş dönemleri telafi edeceği umudu vardı. Ancak 1984 sonrası yaşanan olumsuzluklar işçi sınıfının tepkisinin büyümesine, grev dışı eylemlere yönelmesine neden olmuştur.

Türkiye'de 1982 Anayasası ve 2822 sayılı Kanun ile yasaklanan grevlerin çoğu, Avrupa Topluluğu ülkelerinde meşrudur. Bu nedenle de Türkiye'de özellikle 1987'den sonra başlayan grev ve eylemler yasak olmasına rağmen meşrudurlar.

Bazı grev dışı eylemler, greve göre daha avantajlıdır. Çünkü 1980'lerde yasal grevin sınırları çok ayrıntılı olarak belirlenmiş ve işçinin greve çıkmasını güçleştiren hemen hemen her detay Anayasada bile yerini almıştır. Bu nedenle grev dışı eylemler işçilere daha geniş hareket alanı sağlayarak, mücadele etme şanslarını artırmıştır. Bu eylemlerin bazıları sendikalarca desteklenirken bazıları ise sendikalardan bağımsız devam etmiştir.

4.4.2.1. Direnişler

Okumuş Holding'in Sesa dokuma fabrikasında çalışan işçiler ücretlerini alamadıkları için direnişe geçtiler (Milliyet, 10.4.1986). 1987 yılı yaz aylarında 2. Boğaz Köprüsü işçileri önemli bir direniş gerçekleştirdiler. İşçiler önce ücret zammı daha sonra ise işten çıkarılan arkadaşlarının işe alınması için direniş yapmışlardır. İşçilerin bu direnişi üye oldukları Yol-İş Sendikasından bağımsızdı (Milliyet, 1.9.1987).

Kınalı-Sakarya otoyolunun İzmit Tepetarla şantiyesinde çalışan işçilerin bir bölümü, yetkililerin kötü davranışlarından dolayı direnişe geçmiştir (Cumhuriyet, 10.9.1987) Kahramanmaraş yakınlarındaki Sır Barajı inşaatında çalışan 700 işçi, ücretlerin düşüklüğü ve toplu iş sözleşmesi görüşmelerinin uzaması üzerine direniş yapmışlardır (Cumhuriyet, 15.7.1988). Deva İlaç Fabrikasında işten atılan iş arkadaşlarının işe alınmasını için işçiler işbaşı yapmayarak direnişe geçmiştir (Cumhuriyet, 20.7.1988). Akfa Çay Şirketinin Kıyıcık Çay Fabrikasında çalışan 200 işçi, haziran ayı maaşlarını alamadıkları için direnişe başlamıştır (Cumhuriyet, 21.2.1988). Ankara Yenimahalle ve Altındağ belediyelerinde çalışan 3.500 işçi, aylıklarının ve toplu sözleşme ile elde edilen haklarının ödenmemesi üzerine direnişe geçmiştir (Cumhuriyet, 24.9.1988).

4.4.2.2. İşi Yavaşlatma ve Durdurma

İş yavaşlatma, toplu sözleşmelerde yeni haklar kazanma ve kazanılan hakları uygulatabilme açısından çok önemlidir. Petrol-İş Sendikası 1988 yılında yapılan toplu sözleşmelerde isteklerinin verilmemesi üzerine iş yavaşlatma haklarını kullandılar. Ümraniye, Çubuklu ve Kocaeli dolum tesislerindeki işi yavaşlatma eylemleri, TÜPRAŞ, TPAO ve Petrol Ofisi gibi kuruluşlarda toplu viziteye çıkma şeklinde devam etmiştir (Petrol-İş, 1989).

T.C.D.D ve Demiryol-İş Sendikası arasında süren toplu görüşmeler 1987 yılı Temmuz ayında uyuşmazlıkla sonuçlanmış ve işçilerin morali bozulduğu için seferler aksamıştır. Belediye-İş'e bağlı 7.500 belediye işçisi 1988'de iş bırakma eylemi gerçekleştirmiştir (Petrol-İş, 1989: 290). TÜMTİS'e bağlı Topkapı Nakliyeciler Sitesi Ambar işyerlerinde 1 Mayıs'ı kutlamak için 750 işçi 2 saat iş bırakma eylemi yapmıştır (Petrol-İş, 1990: 278).

TCK Köy Hizmetleri Bayındırlık ve İskân Bakanlığı işyerlerinde tüm Türkiye genelinde 120.000 işçinin katıldığı işi bırakma eylemi gerçekleştirilirken yine Yol-İş'e bağlı işyerlerinde 117.000 işçi kısa süreli işi bırakma eylemi yapmıştır (Petrol-İş, 1990: 284). İstanbul Belediyesi otobüs şoförleri toplu iş sözleşmelerinde isteklerini alamayınca, otobüslerini yavaş sürerek İstanbul trafiğini alt üst ederek tepkilerini göstermişlerdir.

4.4.2.3. Viziteye Toplu Olarak Çıkma

SEKA'nın İzmit tesislerinde işçiler topluca viziteye çıkmışlardır. Bu işçilerin 19'u tutuklanmıştır (Cumhuriyet, 15.7.1988). SEKA Taşucu Kâğıt Fabrikasında da işçiler toplu viziteye çıkmışlardır.

Türk Harb-İş'e bağlı Gölcük Tersanesinde 6.000 işçi, TCDD'nin bütün işyerlerinde 1989 Mart ayında TİS uyuşmazlığı nedeni ile 30.000 işçi toplu olarak viziteye çıkmıştır (Petrol-İş, 1990: 274). Yine Türkiye Elektrik Kurumu (TEK), 850.000 işçisiyle toplu viziteye çıkmıştır. Maden-İş' bağlı birçok işyerinde yaklaşık 15.000 işçi toplu iş sözleşmesi uyuşmazlığı nedeniyle toplu viziteye çıkma eylemi gerçekleştirilmiştir.

Yol-İş sendikası da toplu vizite eylemlerine sık sık başvurmuş, çeşitli işyerlerinde gerçekleştirdiği bu eylemlere 30.000'in üstünde işçi katılmıştır. Tek Gıda-İş'e bağlı fabrikalarda toplam yaklaşık 4.500 işçi, kamu kesimi TİS uyuşmazlığı nedeniyle toplu viziteye çıkmıştır (Petrol-İş, 1990: 287). Türk Metal-İş'e bağlı işyerleri de Bahar Eylemleri sırasında 7.149 işçisiyle bu eylemlere katılmıştır.

Petrol-İşe bağlı işyerlerinde toplu olarak viziteye çıkma eylemi çok yaygın kullanılmıştır. Petrol-İş'in Elazığ şubesine bağlı işyerlerinden bazılarında 1989 Nisan-Ekim arası yaklaşık 4.500 işçi, yine İstanbul Şubesine bağlı Mutlu Akü, Bürosan gibi işyerlerinde Kiplas'ın sözleşmelerdeki tutumunu protesto etmek için birçok işçi toplu vizite eylemi yapmıştır.

4.4.2.4. Fazla Mesaiye Kalmama

İş yasasına göre işçi fazla mesaiye zorlanamaz, işçinin rızası gerekir. Ancak toplu iş sözleşmeleriyle bu izinler baştan da verilebilir. İşçiler işvereni fazla mesai yapmayarak da zora sokabilir.

Yapı Kredi Bankasının 9.400 işçisinin üye olduğu BANKS Sendikası, işverenin toplu görüşmelerdeki tavrını protesto etmek amacıyla, üyelerinin fazla mesaiye kalmamasını istemiştir (Cumhuriyet, 17.2.1987). İstanbul Belediye temizlik işçileri ise hafta tatilinde fazla mesai yapmamıştır (Milliyet, 24.3.1988). Basın-İş'e bağlı birçok işyerinde TİS uyuşmazlığı nedeni ile fazla mesai yapılmamıştır (Petrol-İş, 1990: 279). Belediye-İş'e bağlı İzmit belediyesinde çalışan 8.000 şoför TİS görüşmelerinin uzaması nedeniyle fazla mesai yapmamıştır.

4.4.2.5. Miting Ve Toplantılar

Miting ve toplantılar, kamuoyu oluşturmada, "gövde gösterisi" yapmada ve işçilerin gücünü kullanarak bu gücü geliştirmede en etkili araçlardır (Koç, 1989; 71). Türk-İş, çeşitli illerde miting ve toplantılar yapmıştır. 12 Eylül döneminin ilk önemli mitingi 22 Şubat tarihinde İzmir'de "ekmek, barış, özgürlük" adında yapılmıştır. İkinci önemli eylem ise 22 Haziran'da Eskişehir'de yapılmıştır. Eskişehir'deki "hükümeti protesto" yürüyüşüne 50 bine yakın işçi katılmıştır. 26 Nisanda Samsun mitingi ve 10 Mayısta Petrol-İş grevlerine dayanışma niteliğinde olan Kocaeli mitingi yapılmıştır. Bu mitingde Petrol-İş Genel Başkanı Cevdet Selvi yaptığı konuşmada; *"İşverenlerin kendilerinden yana olan yasalarla ve bu yasaların her türlü grev kırıcılığına izin vermesine ve desteklemesine rağmen grevlerimiz kırılmamıştır, kırılmayacaktır. Dimdik ayaktayız"* demiştir (Petrol-İş, 1988: 234). Kocaeli mitingi oldukça coşkulu ve disiplinli geçmiştir.

Adapazarı (26 Mart 1988) ve Adana (3 Nisan 1988) mitingleri çok başarılı olmuştur. Sağlık personelleri, öğretmenlerin sendikalaşma mücadeleleri ve Ziraat Odaları Birliğinin Manisa'da hükümetin çiftçiye karşı uyguladığı ekonomik politikayı protesto mitingine 15.000 üreticinin katılması gibi eylemler yapılmıştır (Petrol-İş, 1990: 272).

4.4.2.6. Gösteri ve Yürüyüşler

İstanbul'daki Sungurlar İmalat Sanayii işyerinde çalışan haklarının 4 senedir eksik ödenmesi sebebi ile işçilerin eşleri ve çocukları, ellerinde boş tencere ile sokağa çıkarak işvereni protesto etmişlerdir. Bu protesto üzerine işçilerin hakları akşama ödenmiştir (Cumhuriyet, 1.1.1986).

Türk Harb-İş TİS müzakerelerinin çıkmaza girmesi nedeniyle kendisine bağlı birçok kurumda toplamda yaklaşık 6.400 işçinin katılımıyla gösteri yürüyüşü düzenlenmiştir (Petrol-İş, 1990: 275-276). Türkiye Elektrik Kurumu, Kamu-Sen ile yaşanan uyuşmazlık nedeni ile Nisan- Mayıs 1989'da 85.000 işçinin katılımıyla toplu yürüyüş düzenlenmiştir (Petrol-İş, 1990: 278). İstanbul Kartal Halk Ekmek Fabrikasında çalışan işçiler ve ailelerinden oluşan 200 kişilik bir grup İstanbul'da işverenleri protesto için toplandılar (Milliyet, 21.3.1988). İstanbul Bakırköy Emayetaş Fabrikasında çalışan 320 işçi, ikramiyelerini alamadıkları için çalışma saatleri içinde gösteri yapıp, sloganlar attılar (Milliyet, 23.3.1988).

Kristal-İş, T. Şişe Cam Fabrikalarına bağlı işyerlerinde 12.000 çalışanı ile yürüyüş düzenlemiştir. Yol-İş'e bağlı Diyarbakır, İskenderun, İzmir ve Malatya bölgelerinde Nisan ve Mayıs aylarında TİS uyuşmazlıkları nedeni ile toplu yürüyüşler düzenlenmiştir (Petrol-İş, 1990: 281-284). Yine THY İstanbul'da 3.000 işçinin katıldığı yürüyüş gerçekleşmiştir. Petrol-İş'e bağlı ALPET'te bir işçinin ölümü üzerine 600 işçi yürüyüş yapmıştır.

İstanbul Edirnekapı Zabıta Müdürlüğünde geçici olarak işe alınan temizlik işçilerinin işten atılması üzerine bu işçiler yürüyüş düzenlemiştir. İşten atılma nedenleri ise toplu sözleşme görüşmelerinde fazla mesaiye kalmamalarıdır (Cumhuriyet, 23.3.1988). Türkiye Taşkömürü İşletmesinin 2.500 civarındaki atölye işçisi, topluca Zonguldak PTT şubesine yürüyerek ücret fişlerinde işverene göndermişlerdir (Cumhuriyet, 9.9.1988).

4.4.2.7. Servis Araçlarına Binmeme

Petrol-İş Sendikası üyeleri diğer direniş türlerini desteklemek amacıyla bu yöntemi etkili bir biçimde kullanmışlardır. Petrol-İş'in Kocaeli şubesine bağlı Tüpraş'ta 3.000 kadar işçi servis araçlarına binmeyerek eylem yapmıştır.

Türk Harb-İş'e bağlı işyerlerinde 1989 yılında yaklaşık 3.000 işçi ve Tezkoop-İş'e bağlı TÜBİTAK çalışanları TİS uyuşmazlığı nedeniyle servis araçlarına binmeyerek yürümüşlerdir. Yine Eskişehir Şeker Fabrikasında 39.400 işçinin katıldığı servislere binmeme eylemi gerçekleştirilmiştir (Petrol-İş, 1990: 288).

Otomobil-İş Sendikası üyeleri, MESS'in uzlaşmaz tavrını protesto etmek için servis araçlarına binmemişlerdir. 25 Eylül Referandumu öncesinde kahverengi şapkalar giyerek "hayır" mesajı vermişlerdir (Cumhuriyet, 21.9.1988).

4.4.2.8. Yemek Boykotu

Dönemin en önemli direnişlerinden biri olan yemek boykotu özellikle Türk-İş tarafından 11 Mart 1988'de yoğun bir katılımla gerçekleşmiştir. Bu boykota memur ve stajyerler de katılmıştır.

Otomobil-İş Sendikası 1986 yılında MESS ile yaptığı toplu görüşmeler sırasında anlaşmazlığa düştüğü için yemek boykotu yapmıştır. Bu boykotlar sırasında 26 sendikacı gözaltına alınmıştır (Cumhuriyet, 6.11.1986). Bu gözaltına alınmaları protesto etmek amacıyla tekrar yemek boykotu yapmışlardır. Yemek boykotları, Otomobil-İş Sendikası yöneticilerine açılan davaların beraatla sonuçlanması üzerine yemek boykotları artmıştır.

Demiryol İş Sendikası ile Tühis arasında imzalanan toplu sözleşmeler sırasında, demiryolu işçileri yemek boykotu yapmışlardır. Sirkeci ve Haydarpaşa garlarında çalışan işçiler 10 Ağustos günü yemek yemeyip, telgraf çekmişlerdir. Sivas ve Eskişehir demiryolu işçileri de benzer eylemler yapmıştır (Petrol-İş, 1990). Türk Harb-İş'e bağlı kurumlarda ek zam talebiyle 2.400 işçi yemek boykotu yapmıştır. Basın-İş'e bağlı Milli Eğitim Basımevi ve Devlet Kitaplarında TİS uyuşmazlığı nedeni ile 600'den fazla işçi, yine Tarım-İş'e bağlı tüm üye işyerlerinde 30.000 işçinin katıldığı yemek boykotu yapılmıştır (Petrol-İş, 1990: 279). Kristal-İş üyesi işyerlerinde 17.000 işçiyle TİS uyuşmazlığı ve işten çıkarmalar nedeni ile ve Hava-İş TİS'lerde işverenleri protesto için 11.500 işçiyle yemek boykotu yapmıştır. Haber-İş tüm üye işyerlerinde Nisan 1989 sonunda 4.00 işçi, PTT'den 700 işçinin çıkarılmasıyla 13.000 işçi yemek boykotu yapmıştır (Petrol-İş, 1990: 285).

Petrol-İş'in İskenderun şubesine bağlı işyerlerinde 1.000'e yakın, Elazığ şubesine bağlı işyerlerinde 1.000'den fazla işçi ve Samsun şubesine bağlı işyerlerinde TİS'lerin uzaması gibi nedenlerle yemek boykotu yapmıştır. Laspetkim-İş'in bütün üye işyerlerinde İskenderun Karabük grevini desteklemek için 10.000 işçinin katıldığı yemek boykotu yapılmıştır.

BANKS Sendikasına bağlı 9.000'e yakın Yapı Kredi çalışanı TİS görüşmelerinin uzaması üzerine, yine BANKSİS'e bağlı Akbank'ta 12.000 işçi yemek boykotu yapmıştır. Devlet İstatistik Enstitüsünde çalışan 600 civarında memur, işyerinde verilen öğlen yemeğini yememiştir (Milliyet, 11.2.1987).

1988 yılında yemek boykotları artmıştır. Altınyıldız ve Beymen fabrikalarında çalışan 2800 işçi, ücretlerinin düşüklüğü nedeniyle yemek boykotu yapmışlardır. Ümraniye'de kurulu Tek-İz fabrikası işçileri ise, işverenin vereceğini vaat ettiği 1 maaş ek ödemeyi vermemesi üzerine, yemek boykotu yapmışlardır (Cumhuriyet, 24.2.1988). Bürosan Şirketinin İstanbul Maltepe fabrikasında işçilere üretimi artırmaları için baskı yapılmıştır. Baş temsilciye hakaret edilmesi üzerine yemek boykotu yapılmış, Petrol-İş Sendikası da bu eylemi desteklemiştir (Cumhuriyet, 2.3.1988). Kayseri'de TAKSAN fabrikasında çalışan işçiler iki gün yemek boykotu yapmış daha sonra ise servis araçlarına binmeyerek yürümüşlerdir. Bu yürüyüş polis tarafından engellenmiştir (Cumhuriyet, 28.3.1988). Başka bir ilginç yemek boykotu ise, Yalova Elyaf fabrikasında olmuştur. 24 yemekhane işçisi üye oldukları sendikayla anlaşma sağlanamayınca greve gitmiştir. Bunun üzerine işveren, 1.200 işçinin self-servis yöntemi ile yemek yemesini istemiştir. Ancak bu işçilerin yarısı grevdeki işçileri desteklemek amacıyla yemek boykotu yapmıştır (Cumhuriyet, 25.8.1988).

4.4.3. Diğer Önemli Grev Dışı Eylemler

Yalınayak Yürüme

Türk Metal Sendikası üyesi işçiler, MESS'le anlaşma sağlanamaması üzerine işvereni protesto etmek için yalınayak yürümüşlerdir (Milliyet, 19.8.1988). Yol-İş'e bağlı TCK 4. Bölge Müdürlüğünde 600 işçi, TCK Köy Hizmetleri Bayındırlık ve İskân Bakanlığı 120.000 işçinin katıldığı çıplak ayakla yürüyüş düzenlemişlerdir (Petrol-İş, 1990: 283).

İşyerini Terk Etmeme

Özellikle 1960 ve 1970'li yıllarda işyeri işgallerine daha çok rastlanmaktadır. 1980'li yıllarda bu tür eylemler daha az görülmüştür.

Türkiye Taşkömürü İşletmesinin Zonguldak ocağında çalışan işçilerin bir kısmı işverenin iş saatlerinde kapıları kilitlemesi üzerine, iş bitiminden 1 saat sonra

işyerinde kalarak işvereni protesto etmişlerdir (Cumhuriyet, 9.12.1986). 1988 yılında Petrol-İş Sendikası yöneticileri, Deva Holding ile anlaşamayınca işyerini terk etmemiştirler (Milliyet, 13.8.1988).

Açlık Grevi

Öz Gıda İş Sendikası 3 yönetici toplu sözleşmelerde işverenle anlaşamayınca açlık grevine başlamışlardır (Cumhuriyet, 10.12.1986). Genel Hizmet İş Sendikasının İzmir şube başkanı ise 1.500 işçinin, 1984 yılı toplu sözleşmelerinde haklarını alamamaları üzerine açlık grevi yapmıştır (Milliyet, 7.1.1987). Philips Fabrikasında işçilerin işten atılmasını protesto etmek için sendika temsilcileri açlık grevi yapmıştır (Milliyet, 21.1.1987). İstanbul Taksim Dünya Sinemasında çalışan işçilerin işten çıkarılması üzerine, 12 işçi açlık grevine başlamıştır. Türk-İş'e bağlı 17 sendikanın Balıkesir şube başkanları işçi haklarına getirilen kısıtlamaları, zamları protesto etmek amacıyla açlık grevi yapmıştır (Cumhuriyet 9.3.1988).

Dilekçe Verme

Kıdem tazminatı fonu tasarısı için, İstanbul'da imza kampanyası başlatılmıştır. Bu dilekçeyi 66 bin işçi imzalamıştır. İmza kampanyasını başlatan 4 sendikacıya soruşturma açılmıştır (Milliyet, 13.6.1986).

Ücret Fişlerini İşveren veya Yetkililere Gönderme

Eskişehir'deki Hava İkmal işyerinin 2 bini aşkın işçisi, iş çıkışında servis araçlarına binmeyerek merkezdeki PTT şubesine yürümüş ve ücret fişlerini Milli Savuma Bakanlığına göndermişlerdir (Hürriyet, 17.7.1988).

İstanbul Taşkızak Tersanesinde çalışan Harb-İş üyesi işçiler de ücret fişlerini Milli Savunma Bakanlığına göndermişlerdir (Cumhuriyet, 17.8.1988). İstanbul Zeytinburnu 1100. Ağır Bakım fabrikası işçileri ücret fişlerini Milli Savunma Bakanlığına göndermişlerdir (Cumhuriyet, 20.9.1988).

Telgraf Çekme

Akbank'ta çalışan 9 bin işçinin toplu iş sözleşmesinin YHK tarafından sonuçlandırılması üzerine, BANKSİS üyesi işçiler çeşitli gazete ve kişilere telgraf çekerek protesto etmişlerdir (Milliyet, 23.2.1988).

Toplu İş Sözleşmesi Dışı Ödemeleri Reddetme

1987 yılı sonunda Türkiye Gemi Sanayii A.Ş'nin çeşitli işyerlerindeki 5.200 işçi, işverenin yılbaşı paketini reddetmiştir (Cumhuriyet, 1.1.1988).

Yol-İş Sendikası ise, 1988 yılı Mart ayında kamu sektöründe çalışan üyelerine verilecek ek zammı, toplu sözleşme düzenini ortadan kaldırmaya ve sendikaları zayıflatmaya yönelik bir girişim olarak değerlendirmiş ve üyelerinden bu parayı almamasını istemiştir. Üyelerin çoğu ekonomik sıkıntı içinde olmalarına rağmen almamışlardır. Daha sonra gelen talimatla para alınmıştır.

Törene Katılmama

Uşak Şeker Fabrikasında çalışan 970 işçi, ücretlerinin artırılmaması üzerine, pancar alımı için yapılan törene katılmayarak işvereni protesto ettiler (Cumhuriyet, 13.9.1988).

Sakal Bırakma

Tarım-İş tüm üye işyerlerinde 30.000 işçinin katılımıyla sakal bırakma eylemi yapmıştır. ÇİMSE-İŞ Sendikasına bağlı Pars Kiremit ve Tuğla Fabrikasında 100 işçinin katılımıyla sakal bırakma eylemi gerçekleştirilmiştir (Petrol-İş, 1990: 279-280). Başka bir eylem ise Petrol-İş'in Aliağa şubesinde TİS uyuşmazlıkları nedeniyle 1.200 işçi 5 ay boyunca sakal bırakma eylemi yapmıştır (Petrol-İş, 1990: 297).

Otomobil-İş Sendikası üyeleri, toplu sözleşme görüşmeleri sırasında MESS'in uyumsuz tavırlarını protesto etmek amacıyla sakal bırakmışlardır (Milliyet, 1.9.1988).

Fak-Fuk Fon'a Başvurma

SEKA İzmit Müessesesi ücretlerin düşüklüğünü protesto etmek amacıyla, topluca Fak-Fuk-Fon'a yardım için başvurmuştur. Sendikaları da üyelere destek vermiştir (Milliyet, 1.1.1988).

SONUÇ

24 Ocak 1980 tarihli liberal ekonomi politikaları, 1979 yılında yaşanan bunalımdan çıkış için tek seçenek olarak uluslararası finans kuruluşlarının reçetesi olarak sunulmuştur. 24 Ocak kararları 1980'li yılların başında yaşanan yüksek enflasyonu düşüreceği, fiyatlarda istikrar sağlayacağı, ülkenin döviz darboğazı sorununu çözeceği iddiasıyla kabul edilmiştir. 24 Ocak kararları ile başlayan dönemde işçi sınıfının 1960'larda elde ettiği haklar budanmaya çalışılmıştır. Bu tezin amacında belirtildiği gibi 24 Ocak kararları altında kabul edilen temelde uluslararası kuruluşların baskısı sonucunda Türkiye'de uygulanan ekonomi politikalarıyla, işçi sınıfının 1960'larda elde ettiği haklar budanmaya çalışılmıştır. 24 Ocak kararlarının Türkiye tarihinde önemli bir yer tutmasının nedeni; o güne kadar denenmemiş bir ekonomi politikası olması yanında hemen sonrasında uygulanan ve demokrasi tarihine kara bir leke olarak sürülen 12 Eylül darbesinin gelmesidir. 12 Eylül darbesi toplumda, 24 Ocak kararlarının uygulanabilmesi için 1960'lardan itibaren yükselen işçi kesiminin haklarını yok etmek için büyük bir araç olarak kullanılmıştır. Askeri rejim boyunca haklar kısıtlanmış ancak 24 Ocak kararlarının amaçlarına ulaşılamamıştır. Enflasyon istenilen derecede düşürülememiş, dış borçlar artmış, rant ve kar gelirleri artmış, gelir dağılımı bozulmuş, yoksulluk artmıştır. 24 Ocak kararları temelde işçiler ve memurlar üzerinde ücretleri düşük tutarak sermayenin karını artırmasına neden olmuştur. Dönem hükümeti bu uygulamayı yaparken ülkeyi ekonomik açıdan güçlendirmek amacında olduğunu her koşulda vurgulamıştır. Dönemin işçi ve memur ücretleri üzerine yüklenen ve ücretleri büyük bir maliyet olarak gören anlayış dönem boyunca ücretleri kısıtlamasına rağmen istediği sonucu elde edememiştir. Bu da ücretlerin düşünüldüğü gibi büyük bir maliyet unsuru olmadığını göstermiştir. Sermaye kesimi karlarını artırarak büyük kazançlar elde ederken, emek kesiminden büyük fedakârlıklar yapması beklenmiştir. Ekonomideki bunalımın yükü maddi anlamda çok daha zayıf olan emek kesiminin üzerine yıkılmıştır. Uzun yıllar boyunca devlet gölgesinde ve koruyuculuğunda kalan burjuvazi 1980'li yıllarla birlikte tartışmasız bir hâkim sınıf konumunu elde etmiştir (Koray ve Çelik, 2007: 377). Dönem sonuna gelindiğinde 24 Ocak 1980'de kabul edilen kararların amaçlarının gerçekleşmediği enflasyon, işsizlik, ücretler, dış

borçlar, dış açık gibi birçok ekonomik göstergeyle ortaya konmuştur. 24 Ocak kararlarının ülke ekonomisi geliştireceği, Türkiye'yi uluslararası ekonomilere kanalize edeceği savı ne yazık ki dönem sonuna gelindiğinde gerçekleşmemiştir.

24 Ocak kararlarının çok önemli olmasının bir başka nedeni ise Anayasa ve çalışma yasalarını birebir etkilemesidir. 24 Ocak kararları ile alınan politikaları uygulayabilmek adına bir ülkenin en önemli belgesi olan Anayasa bile işveren isteklerine, 24 Ocak kararlarına belki de daha arka planda uluslararası kuruluşların isteklerine göre şekillenmiştir. 1982 Anayasası temelde 1961 Anayasasına bir tepki olarak değerlendirilebilir. Çünkü 1970'lerin sonunda yaşanan bunalım, işçi haklarının arttığı bir dönem olan 1960-1970 arası uygulanan politikalara bağlanmıştır. Dönemin anlayışına göre bunalımdan çıkış için 24 Ocak kararlarının yanı sıra Anayasa ve yasalarla kazanılan haklar yok edilmeli, işçilerin hakları olabildiğince kısıtlanmalıydı. Bu nedenle de 1982 Anayasası ve 2821 ve 2822 sayılı Yasalar hazırlanırken temelde sermaye çevrelerinin isteklerine yer verilmiş, işçi hakları kısıtlanmıştır.

Askeri rejimden sonra gelen sivil hükümet de sermayeden yana tavır benimsemiş, emek kesimini yük olarak görmüştür. Özal Hükümeti ekonomiyi toplumun tek amacı haline getirmiş, sosyal kültürel ilerlemeyi düşünmemiştir. Oysaki ekonomi amaç değil, toplumsal ve kültürel ilerlemeyi sağlamak için bir araç olmalıdır. 1980'li yıllarda ekonominin dışa açılması uğruna toplumsal refah geri plana itilmiş, emek kesimi yoksullaştırılmış, sermaye kesiminin karları artırılmıştır. Bu süreçte yine toplumun büyük bir sorunu olan ve ekonomik boyutlarının dışında sosyolojik ve psikolojik boyutları da olan işsizlik artmaya devam etmiştir. Bir taraftan işten çıkarmalar, diğer taraftan düşen ücretler ve yok edilen haklar çalışanları çok zor durumda bırakmıştır.

24 Ocak kararları, 1980'li yıllar boyunca her anlamda büyük bir değişimi beraberinde getirmiştir. Bu değişim sadece ekonomik değil, siyasal, toplumsal ve kurumsal anlamda devletin yapısında da gerçekleşen bir değişimdir. 1960'larda gelişen sendikacılık, örgütlülük ruhu temel problem olarak görülmüştür. Bu nedenle de özellikle sendikacılar ve sendikal harekete ket vurulması düşüncesi 24 Ocak kararlarının kabul edilmesindeki en önemli nedenlerdendir. Bu kararlar kabul edildikten sonra seçimlere kadar geçen askeri rejim sürecinde tüm sendikal

faaliyetler yasaklanmış, sendikaların faaliyetleri durdurulmuş, kabul edilen yasalarla sendikal haklara ağır darbeler indirilmiştir. Sendikal hareket sadece ekonomi politikalarıyla durdurulamayacağı için 12 Eylül darbesi ve devamında çıkarılan yasalar ile işçi hakları kısıtlanmış ve işverene geniş yetkiler verilmiştir.

İşçi haklarının en önemli ayaklarından biri olan toplu iş sözleşmelerinde de 1980'li yıllarda önemli ölçüde hak kayıpları yaşanmıştır. Bu dönem boyunca toplu sözleşmelerde ücretler kısıtlanmış, daha önce görülmemiş bir biçimde haklar yok edilmiştir. 1984'ten sonra sivil hükümete geçilmesi de 1987'ye kadar sendikal faaliyetler açısından yeterince gelişme sağlanamamıştır. 1987'den sonra ise sendikal faaliyetler ve grev hakkına getirilen büyük yasaklarla birlikte grev dışı eylemler ortaya çıkmıştır. Daha önce hiç görülmemiş şekilde uygulanan bu eylemler işçilerin kendi istekleriyle ve kamuoyunun da büyük desteği ile gerçekleşmiştir. Eylemlerin en tepe noktasını 1989 Bahar Eylemleri olarak bilinen eylemler oluşturmuştur. Bahar Eylemleri Türkiye işçi hareketinde önemli bir kırılma noktasıdır. Yasalarla, darbeyle, hükümet ve sermaye tarafından baskılanan emek kesimi haklarını, tüm olumsuzluklara rağmen geriye almaya başlamıştır. Dönem boyunca yoksullaşan, hakları yok edilen, bedel ödeyen işçi kesimi haklarını geri almanın birlikte hareket ederek mümkün olduğunu kanıtlamıştır. 24 Ocak kararları, Cumhuriyet tarihinde görülmemiş zorluklara neden olmuştur. Bu kararların belki de en önemli olumu tarafı işçi bilincinin tekrar oluşturulmasıdır.

Çalışmanın kapsamında açıkladığımız gibi 24 Ocak kararları ile uygulamaya konan ekonomi politikaları hayatın her alanını etkilemiştir. 1970'lerin sonunda yaşanan bunalımdan çıkış için uluslararası kuruluşların önerdiği liberal politikalar, özellikle emek kesiminin çalışma koşullarını olumsuz etkileyerek belli düzeyde bir rahatlama sağlamıştır. Belli düzeyde sağlanan bu rahatlama ise büyük sermayedarlar için geçerli olmuştur. Yine belli bir düzey derken kastedilen ekonomide iyileşmenin düşünüldüğü kadar büyük boyutta olmamasıdır. Hem imalatta hem üretim istenilen başarı elde edilememiştir. 24 Ocak kararlarının en önemli başarısı olarak savunulan ihracattaki gelişmeler bile dönemin teşvikleriyle sağlanmış, rakamlar ise gerçeği yansıtmamıştır. İşte tüm bu değerlendirmelerle birlikte, 24 Ocak kararları ve 12 Eylül darbesi sonrasında kabul edilen Anayasa ve çalışma yasalarının sermaye için sağladığı tüm olanaklara rağmen ekonominin gelişme sağlayamaması, 24 Ocak

kararlarının alınmasında ücretlerin ve işçi sınıfının haklarının fazla artmış olduğunu savunanların tezlerini geçersiz kılmıştır. Yine tüm bu değerlendirmelerle, bu çalışmada 24 Ocak kararlarının çalışma hayatı üzerine büyük olumsuz etkileri olduğu sonucuna varılmıştır. Böylece çalışmanın amacı kapsamında sorgulanan durumların varlığı ortaya konulmuştur.

24 Ocak kararlarının kabul edilmesinin temel amaçları ve dönem sonundaki amaçlara nasıl ve ne kadar ulaşıldığı tezin temel konusunu oluşturmuştur. Yapılan incelemelere göre 24 Ocak ve devamında gelen askeri rejim dönemi sonrası yasal düzenlenmelerle dönemin yükü işçi ve memurlar üzerine yıkılmıştır. Bu sav sayısal ve sosyal verilerle kanıtlanmaktadır. İşçi ve memur ücretleri düşürülüp, emek maliyeti azaltılırken dönemin büyük sermayedar kesimi karını olağanüstü biçimde artırması sağlanmıştır. 24 Ocak kararlarının temel amaçları arasında emek maliyeti düşürmek ve yabancı girişimcinin özellikle emek ağırlıklı sektörlerde yatırımlarını artırması vardı. Dönem sonunda incelenen sayısal verilerle beraber ücret ve maaşların düştüğü ancak bunun karşısında yatırımların artmadığı da görülmüştür. İşçi haklarını kısıtlayarak ekonomide dışa açılmak savı, başarılı olmamıştır. İşçi-işveren ilişkilerini olumsuz yönde etkileyen uygulamalar, emek kesiminin dönemin sonuna doğru yükselişe geçmesini sağlamıştır. Dönem sonunda, işçi ve memurlar birlikte hareket ederek Bahar Eylemlerini başlatmış ve haklarını yeniden elde etmeye başlamışlardır. Yükselen bu emek hareketi 1990'lı yılların başında da etkisini devam ettirmiş Türkiye emek tarihi açısından önemli grevler ve hak elde edişleri yaşanmıştır.

Tezin sonucunda şu çıkarımlara ulaşılabilir: 24 Ocak kararları çalışma hayatında önemli değişiklikler yapmış, emek-sermaye dengesini emek aleyhinde değiştirmiştir. İşçi haklarını kısıtlayarak, ücretleri düşürerek ülkeyi serbest pazar ekonomisine açmak doğru bir ekonomi politikası olarak nitelendirilemez. Dönem boyu veriler incelendiğinde de bu sav kanıtlanmaktadır. Emek hakları gözetilerek, ücretler belirli düzeyde tutularak çalışma verimi artırılmaktadır. Çalışma veriminin artırılması üretimin artmasına üretimin artması da yeni istihdam alanları açılması ve işsizliğin azalmasını sağlamaktadır. Böylece hem milli gelir artmakta hem de ülkenin refah seviyesi yükselmektedir. İşte 24 Ocak 1980 de kabul dilen kararlarla başlayan ve 1980'lerin sonuna kadar süren ekonomi politikaları bu açıdan yanlış

uygulanmıştır diyebiliriz. Ekonomide dengeler korunmadığında, gelir adaletsizliği arttığında verim düşmekte, üretim azalmakta, işsizlik artmaktadır. 1980'ler boyunca uygulanan ekonomi politikaları, işçiler ve memurlar üzerindeki yükü artırmış ve dışa açılmayı teşvik eden politikaların verimli bir şekilde uygulanmasını engellemiştir.

KAYNAKÇA

Kitaplar

Açık Öğretim Fakültesi (2012). Çalışma İlişkileri Tarihi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Adalı, Deniz (2011). Türkiye'de Kapitalizmin Gelişimi Sınıflar ve Sınıf Mücadelesi. İstanbul: Kaldıraç Yayınları.

Aker, Önder (1989). Ben Devletim Köleleştiririm-1. İstanbul: BDS Yayınları.

Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi (t.y). Türkiye'de Sosyal ve Ekonomik Değişmeler. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Artun, Tuncay, Bilsay Kuruç, Yılmaz Akyüz vd (1987). Bırakınız Yapsınlar, Bırakınız Geçsinler Türkiye Ekonomisi 1980-1985. Ankara: Bilgi Yayınevi.

Başkaya, Fikret (2005). Sömürgecilik, Emperyalizm, Küreselleşme. Ankara: Maki Basın Yayın.

Başkaya, Fikret (2015). Devletçilikten 24 Ocak Kararlarına Türkiye Ekonomisinde 2 Bunalım Dönemi. İstanbul: Öteki Yayınevi.

Belge, Murat (1993). 12 Yıl Sonra 12 Eylül. İstanbul: Birikim Yayınları.

Boratav, Korkut (1991). 1980'li Yıllarda Türkiye'de Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm. İstanbul: Gerçek Yayınevi.

Boratav, Korkut (2008). Türkiye İktisat Tarihi (1908-2007). Ankara: İmge Kitabevi.

Bulutoğlu, Kenan (1980). Bunalım ve Çıkış (Tersi ve Yüzü). İstanbul: Tekin Yayınevi.

Çölaşan, Emin (1983). 24 Ocak Bir Dönemin Perde Arkası. İstanbul: Milliyet Yayınları:16.

ÇSGB (1994). Çalışma Hayatı İstatistikleri. Ankara: Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Çalışma Genel Müdürlüğü Yayın No: 15.

ÇSGB (1998). Çalışma Hayatı İstatistikleri 1997. Ankara: Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Çalışma Genel Müdürlüğü Yayın No: 23.

DİE (1992). İstatistik Göstergeler, 1923-1990. Ankara: DİE Matbaası No:1472.

DPT (1985). V. Beş Yıllık Destek Çalışmaları: 1, V. Beş Yıllık Kalkınma Planı Öncesinde Gelişmeler (1972-1983). DPT Yayın No:1975.

DPT (1985). V. Beş Yıllık Destek Çalışmaları: 2, V. Beş Yıllık Kalkınma Planı Döneminde Sektörel Gelişmeler (1985-1989). DPT Yayın No:1975.

Ekzen, Nazif (2009). Türkiye Kısa İktisat Tarihi 1946'dan 2008'e. Ankara: Odtu Yayıncılık.

Ertüzün, Tevfik (1987). Sömürge Ekonomisi. İstanbul: ABC Ajansı Yayınları.

Eyrenci, Öner (1984). Sendikalar Hukuku. İstanbul: Banksis Yayınları.

Eyrenci, Öner, Fazıl Sağlam, Savaş Taşkent vd. (1987). Çalışma Hayatımızın Güncel Sorunları. İstanbul: Kent Basımevi.

Genel Maden İşçileri Sendikası (1986). 2. Olağan Genel Kurulu Çalışma Raporu.

Güzel, M. Şehmus (1993). Türkiye'de İşçi Hareketi. İstanbul: Sosyalist Yayınları.

Güzel, M. Şehmus (1996). Türkiye'de İşçi Hareketi (1908-1984). İstanbul: Kaynak Yayınları.

Güzel, M. Şehmus (2007). İşçi Tarihine Bakmak. İstanbul: Sosyal Tarih Yayınları.

Kalkınma Bakanlığı (2012). Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-2010).

Kazgan, Gülten (2009). Tanzimat'tan 21.yy'la Türkiye Ekonomisi. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Kazgan, Gülten (2012). Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929-2009). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Kepenek, Yakup (1987). 12 Eylül'ün Ekonomi Politiği ve Sosyal Demokrasi. Ankara: V Yayınları.

Kepenek, Yakup, Nurhan Yentürk (2008). Türkiye Ekonomisi. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Ketenci, Şükran (1989). Ben Devletim Köleleştiririm-2. İstanbul: BDS Yayınları.

Koç, Yıldırım (1982). 24 Ocak Kararları ve Çalışma Yaşamındaki Gelişmeler (1980-1982). Ankara: Yol-İş Yayınları.

Koç, Yıldırım (1986). 24 Ocak ve İşçiler. Ankara: Türkiye Yol-İş Sendikası.

Koç, Yıldırım (1986). Kamu Kesimi İşveren Sendikaları. Ankara: Türkiye Yol-İş Sendikası.

Koç, Yıldırım (1986). Türk-İş Neden Böyle? Nasıl Değişecek?. İstanbul: Alan Yayıncılık.

Koç, Yıldırım (1989). İşçi Sınıfı ve Sendikalar. İstanbul: Metis Yayınları.

Koç, Yıldırım (1991). İşçi Sınıfı ve Sendikacılık Hareketinin Güncel Sorunları. İstanbul: Ataol Yayıncılık.

Koç, Yıldırım (1995). Teslimiyetten Mücadeleye Türk-İş (1980-1992). Ankara: Öteki Yayınevi.

Koç, Yıldırım (1998). 100 Soruda Türkiye'de İşçi Sınıfı ve Sendikacılık Hareketi. İstanbul: Gerçek Yayınevi.

Koç, Yıldırım (1999). Sendikacılık, Siyaset, Türk-İş. Ankara: Türk-İş Eğitim Yayınları.

Koç, Yıldırım (2000). 24 Ocak ve 12 Eylülün 20 Yılında Kayıplarımız-Alacaklarımız. Ankara: Türk-İş Eğitim Yayınları.

Koç, Yıldırım (2003). Türkiye İşçi Sınıfı ve Sendikacılık Hareketi Tarihi. İstanbul: Kaynak Yayınları.

Kongar, Emre (2007). 12 Eylül Kültürü. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Koray, Meryem, Aziz Çelik (2007). Avrupa Birliği ve Türkiye'de Sosyal Diyalog. Ankara: Belediye-İş Yayınları.

Makal, Ahmet (2003). Cumhuriyet'in 80.Yılında Türkiye'de Çalışma İlişkileri. Ankara: A.Ü Matbaası.

Mütevellioğlu, Nergis, Sinan Sönmez (2009). Küreselleşme, Kriz ve Türkiye'de Neoliberal Dönüşüm. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Özmucur, Süleyman (1996). Türkiye'de Gelir Dağılımı Vergi Yükü ve Makroekonomik Göstergeler. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.

Özveri, Murat (1991). Demokrasi, İşçi Hakları ve Yasalar. İstanbul: Selüloz İş Eğitim Yayınları.

Özveri, Murat (1993). Demokrasi, Değişim ve Sendikalar. İstanbul: Selüloz-İş Sendikası Eğitim Yayınları-6.

Pamuk, Şevket (2015). Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Petrol-İş (1983). 18. Merkez Genel Kurulu Çalışma Raporu 1980-1983. İstanbul: Türkiye Petrol Kimya Lastik İşçileri Sendikası Yayınları.

Sönmez, Mustafa (1982). Türkiye Ekonomisinde Bunalım. İstanbul: Belge Yayınları.

Sönmez, Mustafa (1984). Özal ve İşçi Hakları. İstanbul: Belge Yayınları.

Sönmez, Mustafa (1992). 100 Soruda 1980'lerden 1990'lara Dışa Açılan Türkiye Kapitalizmi. İstanbul: Gerçek Yayınevi.

Sönmez, Mustafa (2003). İşte Eseriniz 100 Göstergede Kurtuluştan Çöküşe Türkiye Ekonomisi. İstanbul: İletişim Yayınları.

Sönmez, Mustafa (2004). Türkiye Ekonomisinin 80 Yılı. İstanbul: İTO Yayınları.

Şahin, Hüseyin (2009). Türkiye Ekonomisi. Bursa: Ezgi Kitabevi.

Talas, Cahit (1992). Türkiye'nin Açıklamalı Sosyal Politika Tarihi. Ankara: Bilgi Yayınevi.

Talas, Cahit (1997). Toplumsal Ekonomi- Çalışma Ekonomisi. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

Teksif Sendikası (1986). 11. Teksif Genel Kurula Sunulan Çalışma Raporu 20-23 Kasım 1986. Ankara: Teksif Yayınları.

TİSK (1982). XIV. Genel Kurul Çalışma Raporu. Ankara: TİSK Yayınları.

TOBB (1980). İktisadi Rapor 1980. Ankara: Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği Yayınları.

Tokol, Aysen (2005). Türk Endüstri İlişkileri Sistemi. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

TUİK (2012). İstatistik Göstergeler, 1923-2011. Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu No: 3890.

Türk-İş (1981). Türk-İş Dergisi (Ocak). Ankara: Türk-İş Yayınları No: 142.

Türk-İş (1982). 12. Genel Kurula Sunulan Çalışma Raporu (24-28 Mayıs 1982). Ankara: Türk-İş Yayınları No:139.

Türk-İş (1982). 12. Genel Kurulu, 24-28 Mayıs 1982. Ankara: Türk-İş Yayınları.

Türk-İş (1982). Türk-İş Dergisi (Ağustos). Ankara: Türk-İş Yayınları No:161.

Türk-İş (1986). 14. Genel Kurulu. Ankara: Türk-İş Yayınları.

Türk-İş (1987). Türk-İş Dergisi (Haziran-Temmuz). Ankara: Türk-İş Yayınları No: 213-214.

Türk-İş (1989). Türk-İş Dergisi (Eylül-Ekim). Ankara: Türk-İş Yayınları.

Türk-İş (1989). Türk-İş Dergisi (Mart-Nisan). Ankara: Türk-İş Yayınları.

Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı (1996). Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi 1. İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını.

Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı (1998). Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi 2. İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını.

Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı (1998). Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi 3. İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını.

Türkiye Maden İşçileri Sendikası (1983). 1. Genel Kurula Sunulan Çalışma Raporu 3-4 Aralık 1983. Ankara: Maden-İş Yayınları.

Türkiye Metal Sanayicileri Sendikası (1999). Gelenek ve Gelecek MESS'in 40 Yılı (1). İstanbul: BDZ Yayıncılık.

Türkiye Metal Sanayicileri Sendikası (2000). Gelenek ve Gelecek MESS'in 40 Yılı (2). İstanbul: BDZ Yayıncılık.

Türkiye Petrol, Kimya, Lastik İşçileri Sendikası (1985). '84 Petrol-İş. İstanbul: Petrol-İş Araştırma-3.

Türkiye Petrol, Kimya, Lastik İşçileri Sendikası (1986). '85 Petrol-İş. İstanbul: Petrol-İş Araştırma-8.

Türkiye Petrol, Kimya, Lastik İşçileri Sendikası (1987). '86 Petrol-İş. İstanbul: Petrol-İş Araştırma-13.

Türkiye Petrol, Kimya, Lastik İşçileri Sendikası (1988). '87 Petrol-İş. İstanbul: Petrol-İş Yayın-19.

Türkiye Petrol, Kimya, Lastik İşçileri Sendikası (1989). '88 Petrol-İş. İstanbul: Petrol-İş Yayın-23.

Türkiye Petrol, Kimya, Lastik İşçileri Sendikası (1990). '89 Petrol-İş. İstanbul: Petrol-İş Yayın-25.

Makaleler, Bildiriler, Diğer Basılı Yayınlar

Ahmet H. Köse, Ahmet Öncü (2000). "İşgücü Piyasaları ve Uluslararası İşbölümünde Uzmanlaşmanın Mekânsal Boyutları: 1980 Sonrası Dönemde Türkiye İmalat Sanayi". Toplum ve Bilim, (86), 72-91.

Akalın, Güneri (2010). Cumhuriyet Dönemi Ekonomi-Politik Tarihinin Liberal Yorumu. Ankara: Orion Kitabevi.

Akkaya, Yüksel (1999). "1980 Sonrasında Belediyelerde İşçi Hareketleri". Çağdaş Yerel Yönetimler, 8 (2), 43-57.

Akkaya, Yüksel (2000). "Türkiye'de 1980 Sonrası Emek-Sermaye Arasındaki Bölüşüm Mücadelesinde Grevlerin Yeri". Toplum ve Bilim, (86), 211-241.

Ali Rıza Sandalcılar, İlkay Noyan Yalman (2012). "Türkiye'de Dış Ticaretteki Serbestleşmenin İşgücü Piyasaları Üzerindeki Etkileri". Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi, 7 (2): 49-65).

Aziz Çelik, Kuvvet Lordoğlu (2006). "Türkiye'de Resmi Sendikalaşma İstatistiklerinin Sorunları". Çalışma ve Toplum, (2): 11-30.

Barbaros, Funda, Erik Jan Zurcher, Gülten Kazgan vd. (2017). Modernizmin Yansımaları 80'li Yıllarda Türkiye. Ankara: Efil Yayınevi.

Çelik, Aziz (2008). "Milli Güvenlik Gerekçeli Grev Ertelemeleri". Çalışma ve Toplum, (3), 87-132.

Çelik, Aziz (2018). "DİSK'in Kuruluş ve Varoluş Yılları (1966-1970)". Çalışma ve Toplum, (2), 617-664.

Çelik, Aziz (t.y). "Türkiye'de 2000'li Yıllarda Grevler ve Grev Dışı Eylemler: "Pax Romana" mı?". IV. Sosyal Haklar Ulusal Sempozyumu, 107- 131. www.academia.edu.

Çölaşan, Emin (1983). 24 Ocak Bir Dönemin Perde Arkası. İstanbul: Milliyet Yayınları:16.

Erkul, İhsan (1985). Türk İş Hukuku 2822 Sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunu ve Uygulaması. Eskişehir.

Kenan Evren'in Türkiye'yi Karanlığa Taşıyan Darbe Açıklaması. (10.05.2015). Erişim: 21.04.2018, m.t24.com.tr

Kepenek, Yakup (2010). "12 Eylül'ün Asıl Kestiği". Mülkiye Dergisi, XXXIV (268), 75-90.

Koç, Yıldırım (1983). "Ekonomik Bunalım, Uluslararası Yeni Bölüşüm ve Türkiye'de Sendikal Hareket". Bilim ve Sanat Dergisi, (25), 36-39.

Koç, Yıldırım (2010). "30. Yıldönümünde 12 Eylül Darbesi ve İşçi Sınıfı". Mülkiye Dergisi, XXXIV (268), 43-74.

Koç, Yıldırım (2014). "Türkiye'de Taşeronluk ve İşçi Sınıfı". Teori Dergisi, (294).

Mahiroğulları, Adnan (2001). "Türkiye'de 1980 Sonrası Sendikalaşma ve Sendikalaşmayı Etkileyen Unsurlar". İ.Ü İktisat Fakültesi Maliye Araştırma Merkezi Konferansı.

Mahiroğulları, Adnan (2012). "XXI. Yüzyıla Girerken Sendikacılık Günümüzdeki Değişim, Dönüşüm ve Gelecek İçin Arayışlar". Emek ve Toplum, 1 (1), 10-33.

Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi, (1980). Cilt 1

Millioğulları, Özgün (2007). Türkiye'de 1960-1980 ve 1980-2005 Dönemlerinde Grev Hareketlerinin Karşılaştırılması. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Mütevellioğlu, Nergis, Sinan Sönmez (2009). Küreselleşme, Kriz ve Türkiye'de Neoliberal Dönüşüm. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Türk-İş Haber Bülteni 14.03.1989

Türkiye Petrol, Kimya, Lastik İşçileri Sendikası (2014). "Bildiriler (1955-1983)". Muazzez Pervan. İstanbul: Petrol-İş Yayınları.

Uyanık, Yücel (2008). "Neoliberal Küreselleşme Sürecinde İşgücü Piyasaları". Gazi Üniversitesi İİBF Dergisi, 10 (2), 209-224.

Zeynep Karaçor, Volkan Alptekin (t.y) "1980 Sonrası İstikrar Politikaları Işığında Türkiye Ekonomisinin Trend Analizi". SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 307-342.

Gazeteler

Günaydın, 2.6.1981

Cumhuriyet, 31.8.1981

Cumhuriyet, 13.9.1984

Cumhuriyet, 4.7.1985

Cumhuriyet, 26.9.1985

Cumhuriyet, 1.1.1986

Milliyet, 10.4.1986

Milliyet, 13.6.1986

Cumhuriyet, 6.11.1986

Cumhuriyet, 1.12.1986

Cumhuriyet, 9.12.1986

Milliyet, 7.1.1987

Milliyet, 21.1.1987

Milliyet, 11.2.1987

Cumhuriyet, 17.2.1987
Milliyet, 1.9.1987
Cumhuriyet, 10.9.1987
Milliyet, 7.12.1987
Cumhuriyet, 1.1.1988
Milliyet, 1.1.1988
Cumhuriyet, 21.2.1988
Milliyet, 23.2.1988
Cumhuriyet, 24.2.1988
Cumhuriyet, 2.3.1988
Cumhuriyet, 9.3.1988
Milliyet, 21.3.1988
Milliyet, 23.3.1988
Cumhuriyet, 23.3.1988
Milliyet, 24.3.1988
Cumhuriyet, 28.3.1988
Cumhuriyet, 15.7.1988
Hürriyet, 17.7.1988
Cumhuriyet, 20.7.1988
Cumhuriyet, 17.8.1988
Milliyet, 19.8.1988
Cumhuriyet, 25.8.1988
Milliyet, 1.9.1988
Cumhuriyet, 9.9.1988
Cumhuriyet, 13.9.1988
Cumhuriyet, 20.9.1988
Cumhuriyet, 21.9.1988
Cumhuriyet, 24.9.1988